

**Електронний збірник
краєзнавчих матеріалів**

КРАСА УКРАЇНИ – ПОДІЛЛЯ

**Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра української філології**

Краса України – Поділля

Електронний збірник краєзнавчих праць

Упорядник Михайло Торчинський

**Хмельницький
2025**

УДК 908(477.43)

К 78

Краса України – Поділля: електронний збірник краєзнавчих матеріалів.
Упорядник Торчинський М. М. Хмельницький, 2025. 174 с.

Рецензенти: І. Є. Журба, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи;
О. М. Ющишина, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології

Рекомендовано до друку рішенням кафедри української філології Хмельницького національного університету (протокол № 9 від 20 березня 2025 року).

Збірник краєзнавчих матеріалів складається із статей студентів Хмельницького національного університету, які вивчали вибірковий курс «Топоніми Поділля», а також викладачів гуманітарно-педагогічного факультету і вчителів Хмельниччини. Усі праці – це наукові, публіцистичні, художні або комбіновані описи історії, сьогодення та перспектив розвитку населених пунктів Поділля.

Для істориків, філологів, краєзнавців, педагогів – усіх, кого цікавить історія, природа, економіка й культура Подільського краю.

К 78

© Автори статей, 2025

© Хмельницький

ЗМІСТ

<i>ТОРЧИНСЬКИЙ Михайло. Поділля – перлина України.....</i>	<i>4</i>
<i>БОГОМОЛОВА Дарина. Топонімія села Копистин.....</i>	<i>32</i>
<i>ГУЛЬКО Світлана. Подільське село Стуфчинці.....</i>	<i>38</i>
<i>ДЗЯДЗЯ Анастасія. Мікротопонімікон села Великий Карабчіїв.....</i>	<i>43</i>
<i>ЛУЦЕНКО На.талія. Карбівка – із славним минулим і сьогоденням.....</i>	<i>48</i>
<i>ОСТРОВСЬКА Аліна. Мікротопонімікон села Вовківці.....</i>	<i>59</i>
<i>ПОДЗЕРЕЙ Наталія. Соснівка: історія, спадщина та сучасність села з багатим минулим.....</i>	<i>66</i>
<i>ПОДЛЕВСЬКА Неля. Моє рідне село Ставище (переплетення історії і спогадів).....</i>	<i>75</i>
<i>САВЕЛЬЄВА Вікторія.Старий Збараж – з давнім замком та насиченою історією.....</i>	<i>101</i>
<i>САВКА Юлія. Село з багатою історією та глибокими традиціями.....</i>	<i>105</i>
<i>СЛІВСЬКА Анастасія. Літин: зустріч минулого й сьогодення.....</i>	<i>110</i>
<i>СРЮБКО Аліна. Панське село Балин: відлуння історії.....</i>	<i>116</i>
<i>СТОРОЖУК Діана. Походження власних географічних назв села Яворівці.....</i>	<i>122</i>
<i>ТОРЧИНСЬКИЙ Михайло. Цівківці мої, Цівківці, село між горами</i>	<i>126</i>
<i>УДРА Володимир. Вільховець – краса природи та глибина історії.....</i>	<i>157</i>
<i>ФЕДОРЧУК Ірина. Подільське селище Радівці.....</i>	<i>163</i>
<i>ЮРЧУК Анастасія. Тут кожен куточок має історію.....</i>	<i>169</i>

*Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ, доктор філологічних наук,
професор кафедри української філології
Хмельницького національного університету,
упорядник збірника краєзнавчих матеріалів*

ПОДІЛЛЯ – ПЕРЛИНА УКРАЇНИ

*Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!
Онде балочка весела,
В ній хороші, красні села,
Там хати, садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.
Хвилюють лани золотії,
Здається, без краю, – аж знову
Бори величезні, густії
Проводять таємну розмову.
Он ярочки зелененькі,
Стежечки по них маленькі,
Перевиті, мов стрічечки,
Збігаються до річечки,
Річка плине, берег рвучи,
Далі, далі попід кручі...*

Леся Українка

Чарівні регіони України! Кожен із них має свою оздобу: Карпати хизуються гірськими хребтами і захованими вдалині полонинами, Таврія – неозорими степами, Полісся – дрімучими лісами, Волинь – голубими озерами, Донбас – високими териконами ... Поділля ж виділяється гармонійним синтезом тих ознак, які Леся

Українка так майстерно описала в наведеній як епіграф поезії: мальовничі підвищення чергуються із глибокими ярами, численні, але невеликі ліси – із дбайливо обробленими полями, ріки й потічки – з містечками й селами, прикрашеними садами. Край, благословенний для життя, праці й відпочинку!

Зважаючи на такі умови, селитися люди почали тут здавна. Загальновідомими в археологічному світі є стоянка первісних людей епохи палеоліту (300 тисяч років тому) біля села Лука-Врубловецька, затопленого нині водами Новодністровської ГЕС; більш ніж тридцять пізньопалеолітичних поселень (40–13 тисяч років тому), розташованих на берегах Дністра і його приток; Буго-Дністровська та інші культури доби неоліту (X–III тис. до н. е.); численні трипільські поселення, зокрема найбільші в Європі протоміста з кількістю мешканців до 25 тисяч, що розбудовувалися між Дністром і Дніпром протягом IV–III тис. до н. е. У так звану епоху міді і бронзи, коли відбувалися численні міграції населення, наприкінці III тис. до н. е. кочові й напівкочові лівобережні племена, генетично споріднені з північноіранськими народностями, на території Подністров'я й Побужжя асимілювалися трипільцями. Десь у ті часи почалося формування і слов'янського етносу.

У XII–VIII ст. до н. е. край населяли носії чорноліської культури, які на півдні Поділля межували з кіммерійцями. Друга половина VII ст. до н. е. характеризується підкоренням землеробських племен Лісостепу скіфами, які прийшли в цей край із Північного Причорномор'я. Засвоївши, зокрема, високу хліборобську культуру трипільців, скіфи паралельно зробили вагомий вплив і на матеріальну та духовну культури місцевих мешканців (замість давнішого обряду кремації запозичено ритуал тілопокладення померлих у ґрунті ями із насипанням над ними курганів; запроваджено культ верховного бога, яким став Перун; поклоніння річкам, вшанування берегинь і русалок, задобрювання упирів; перейнято технологію змащування стріл сильною отрутою; народний орнамент із традиційними

слов'янськими геометричними компонентами замінено відтворенням рослинного або тваринного світу, звідки пішов, мабуть, старовинний український звичай розмальовувати печі в хатах півниками та квітами).

Далекі предки антів, які входили у Скіфську федерацію, зазнали істотного впливу і у сфері мовлення. Передусім вибуховий звук **g** почав замінюватися спочатку фрикативним, а потім і гортанним варіантом **h**. Крім цього, як вважає відомий український мовознавець О. Б. Ткаченко, завдяки скіфоаланській мові прямо чи опосередковано були започатковані ще чотири фонетичні риси, які пізніше характеризували й українську мову: 1) сильний «ікавізм» (тобто наявність голосного **i**, а не **ε** чи **o** (*дід, кінь* замість *дєд, конь*); 2) вживання української фонети [и] (*жити, пити* замість *жіть, піть*); 3) збереження м'якої, зокрема й кінцевої фонети [ц'], яка зникла в інших слов'янських мовах (*молодець, кінець*); 4) твердість приголосного перед **ε** при м'якості кінцевого приголосного (*день, пень* замість *дєнь, пєнь*).

Зі скіфами були споріднені сарматські кочові племена, які протягом III ст. до н. е. – IV ст. н. е. на території між Доном і Віслою утворили так звану Європейську Сарматію.

Кінець останнього тисячоліття до н. е. – перша половина нового тисячоліття ознаменувалися появою відомостей про цей край передусім у працях грецьких і римських учених. Геродот, який між 455–444 рр. до н. е. досліджував басейни річок Тірас (Дністер) і Гіпаніс (Південний Буг), увесь південь сучасної України назвав Скіфією (хоч населяли її різномовні племена), а серед поселень відзначив місто Петридава (можливо, сучасний Кам'янець-Подільський). Загалом же в досліджуваному регіоні описано понад 30 городищ цього часу.

У період воєн європейських племен із Римом за часів імператора Трояна (98–117 рр.) для захисту чи то римлянами, чи то протослов'янськими племенами були насипані величезні земляні вали, залишки яких збереглися до наших днів під

назвою Троянового, або Змієвого, валу: перше найменування є відантропонімним, а інше – міфологічного походження (мовляв, Змія запрягли у величезний плуг, яким проорали глибокі борозни). На картах Римської імперії 125 р. народ, який населяв верхів'я Південного Бугу, названо навари; по середній течії Дністра – бастарди; на північ від Дністра в його верхів'ї – тірагети.

Клавдій Птолемей у третій книзі «Географії» (130–170 рр.) подав більш розширений, ніж Геродот, список населених пунктів краю вище Тіра коло Дакії: *Карродун* (Рудковецьке городище), *Метоній* (Мельниця-Подільська), *Клепідава* (с. Гуменці біля Кам'янця-Подільського), *Вібантаварій*, *Еракт* (с. Кукавка).

Із кінця IV до початку VII ст. в регіоні існував Антський союз. Як відзначають готські та візантійські історики другої половини VI ст. Агафій, Йордан, Кассіодор, Менандр, Прокопій, Феофілакт Сімокаття та інші, анти жили між Дністром і Дніпром (Йордан); їхні оселі сягали на сході Азовського моря, а на заході – долини річки Дунай (Прокопій). Антськими пам'ятками в Україні є переважно прикраси до одягу й кінської зброї зі срібла, бронзи й білого металевого сплаву, а також інші золоті та срібні речі. Саме антив дехто з українських істориків, зокрема Михайло Грушевський, вважає предками українського народу.

Загалом же, на думку дослідників, на півдні Європи мешкали дві групи слов'ян – анти і склавіни (останні ототожнюються із сучасними південними слов'янами), а на півночі (басейн Вісли й узбережжя Балтійського моря) – венеди, або венети, як предки нинішніх західних слов'ян.

Територією Поділля як зі сходу, так із заходу постійно рухалися орди кочівників. Наприклад, у 200–250 рр. в басейнах Дніпра, Південного Бугу, а потім – Дністра й Пруту розселилися готи (остготи). У V ст. Поділля входило до складу гунської держави, відомої як Імперія Аттіли, під очільництвом якого гуни розбили готів і прогнали їх із Поділля. У 568 р. вторглися авари, які у Трансильванії (сучасній Румунії) заснували свій каганат, і після тривалих аваро-слов'янських війн

на початку VII ст. це призвело до розпаду антського державно-політичного об'єднання. Після 651 р. тут кочували булгари та хозари.

Унаслідок об'єднання 882 року Південної і Північної Русі у східних слов'ян виникла ранньофеодальна держава, до складу якої увійшло й Поділля: 883 р. Києвом були підкорені племена древлян; 981 р. – волинян та бужан; згодом київські князі завоювали південно-західне та південне Поділля, заселене відповідно уличами й тиверцями. Конкретизуючи межі їх розселення, зазначимо, що північна межа володінь тиверців доходила до Хотинської височини, а південна була непостійною. Східними сусідами тиверців були уличі (угличі), з якими тиверці підтримували тісні контакти. На північному заході проживали дреговичі, на сході – поляни, на заході – білі хорвати, а на північному сході від тиверців й уличів, біля річок Случ і Горинь, мешкали древляни й дуліби-волиняни.

Загалом племена дулібів стають відомими із VII ст. За свідченням багатьох джерел, саме дуліби, перемігши аварів, утворили Дулібсько-Волинське об'єднання державного типу, що було одним із важливих етапів на шляху утворення Київської держави. У зв'язку з тим, що племена розселялися біля р. Буг, вони почали називатися бужанами, а з другої половини IX ст. – волинянами.

Східнослов'янські племена (білі хорвати, волиняни (бужани), в'ятичі, древляни, дреговичі, дуліби, кривичі, поляни, радимичі, сіверяни, тиверці, угличі (уличі) тощо) мали спільну у своїй основі мову, яка, однак, розпадалася на племінні діалекти. Сукупність цих говірок утворювала східнослов'янський мовний масив, який ще кваліфікують як східнослов'янську або давньоруську мову. Між говірками, завдяки постійним контактам, була низка спільних ознак, однак виокремлюють, принаймні, три фонетичні риси, які чітко відділяли північносхіднослов'янські діалекти від південносхіднослов'янських: 1) наявність **g** на півночі, якому на півдні відповідав звук **h** (*гора* – *гора*); 2) протиставлення палаталізованих приголосних

перед *є* на півночі непалаталізованим на півдні (*сєло* – *село*); 3) акання в ненаголошеній позиції на півночі (*вада* замість *вода*).

Набіги печенігів та половців призвели до того, що регіони втратили стабільний зв'язок із Києвом. Це, а також вступ Київської Русі в епоху феодальної роздробленості сприяли виникненню нових феодальних напівдержав-князівств. Територія Київської Русі поділялася на уділи, де правили князі Рюриковичі або їхні намісники. Згодом на основі уділів виникають удільні князівства. В XI ст. Середня Наддністрянщина входила до складу Теребовлянського князівства, із 1141 р. – до Галицького, а 1199 р. увесь регіон увійшов до Галицько-Волинського князівства. В XI – на початку XII ст. на сході Волинської землі як окрема адміністративно-територіальна одиниця виділилася Погорина, столицею якої спершу був Дорогобуж, а згодом – Пересопниця. У 1170-их рр. на території Погорини утворилося Дорогобужько-Пересопницьке князівство, яке з часом занепало. У середині XII ст. Погорина відійшла до Володимир-Волинського князівства і втратила своє адміністративне значення.

У XII ст. виникла Болохівська держава, яка вперше згадується в Іпатіївському літописі (на думку краєзнавців, Болохів – це сучасне м. Любар Житомирської області). За даними дослідників, Болохівщина розташовувалася у верхів'ях Південного Бугу, по Случі і Тетереву. Болохівське удільне князівство проіснувало до середини XIII ст. і було зруйноване Данилом Галицьким за непокору та зв'язки з татарами.

Уже в першій половині XIII ст. Побожжя бачимо під владою галицько-волинських князів, яким, проте, утвердитися тут не вдалося: 1250 р. ці землі відмовилися від влади галицько-волинських князів і підкорилися татарам.

Решта Поділля належала до Червоної (Галицької) Русі.

Загалом Подільська земля в літописах XIII ст. фіксується під назвою «Русь Дольная, Понизье». 1226 р. Пониззя вперше згадується як територія, розташована

по середній течії Дністра та його лівих приток Ушиці, Смотрича, Збруча й Серету. Центром Пониззя була Бакота. Іпатіївський літопис повідомляє, що 1240 р. галицький боярин Доброслав Судич захопив Пониззя з головним містом Бакотою. Також в літописах фіксуються міста Ушиця (біля Старої Ушиці) і Калюс.

Таким чином, у XII–XIII ст. на території краю склалося два автономні утворення – Пониззя й Болохівська земля. Слово «пониззе» утворене від давньоруського *низ* за допомогою префікса *по-* та фіналі *-є*. Східна частина Пониззя, розташована у верхів'ї Південного Бугу і його приток, була відома в той час під назвою Побужжя. У другій половині XIV ст., після монголо-татарського нашествя, за територією Пониззя закріпилася давня літописна назва Поділля (найменування аналогічно утворене від географічного терміну *дол*). Обидва хороніми мотивуються географічним розташуванням регіону, який був нижче (перебував у долині), ніж прикарпатські території.

1240 р. майже все Поділля увійшло до складу Золотої Орди. Увівши свою податкову систему, татари переписали населення й розділили територію на округи («тьми»), серед яких виділялись Подолецька, Браславська і Сокальська тьми. На чолі кожної тьми стояв особливий начальник – темник. Дань збирали отамани, яких, мабуть, обирало саме населення. У внутрішнє життя Пониззя й Побужжя татари не втручалися, тільки б регулярно виплачувалася данина. Кам'янець був адміністративним центром Кам'янецького тумена.

Наприкінці XIII – на початку XIV ст. у Східній Європі зміцніло Велике Литовське князівство. 1362 р. Великий Литовський князь Ольгерд разом із братами Коріятовичами та іншими литовсько-руськими князями вирушив походом проти татарських ханів, одержав перемогу в битві біля річки Синюхи і Поділля разом із суміжними землями надав Коріятовичам, які відбудували тут замки в Бакоті, Смотричі, Кам'янці, пізніше – у Брацлаві, Вінниці, Меджибожі, Хмільнику, Тербовлі. З кінця XIV ст. Поділля перебувало у складі Литовсько-Руської держави.

1434 р. територія Західного Поділля з містами Кам'янець-Подільський, Смотрич, Бакота, Скала відійшли до Польщі: було запроваджено польський адміністративно-територіальний устрій, утворено Подільське воєводство (адміністративний центр – Кам'янець), яке складалося з Кам'янецького, Летичівського і Червоногородського повітів (східне Поділля залишилось у складі Великого князівства Литовського).

У період польського панування поділ на міські та сільські населені пункти став більш чітким завдяки магдебурзькому праву, за яким міщани могли самі вирішувати свої справи. На Поділлі магдебурзьке право першими отримали Кам'янець (1374 р.), Смотрич, Хмільник (1448 р.), Ярмолинці (1455 р.), Зіньків (1458 р.), Підпилип'я (1510 р.), Летичів (1537 р.), Бар (1538 р.), Стара Синява (1543 р.), Ялтушків (1548 р.), Уланів (1552 р.), Костянтинів, нині Старокостянтинів (1561 р.), Брацлав (1564 р.), Горинь-град, нині Крупець (1576 р.), Літин (1578 рр.), Немирів (1581 р.), Ляхівці, нині Білогір'я (1583 р.), Шаргород (1588 р.), Шепетівка (кін. XVI ст.) тощо.

28 червня 1569 р. була підписана Люблінська унія, і в середині XVI ст. автономія Східного Поділля була скасована: 1566 р. утворено Брацлавське воєводство, що включало Брацлавський, Вінницький і Звенигородський повіти. Адміністративним центром до 1598 року був Брацлав, згодом ним стала Вінниця.

У ході національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648–1654 рр. на Поділлі поширився полково-сотенний устрій. На Східному Поділлі утворено полки Могилівський, Брацлавський і Кальницький, пізніше Вінницький. До весни 1649 р. на цій території як адміністративно-територіальні одиниці були сформовані Остропільський та Подільський полки. Пізніше Богдан Хмельницький теж докладав зусиль для формування на Поділлі українського козацького адміністративно-територіального устрою, зокрема Брацлавського, Уманського і Вінницького (Кальницького) полків.

На основі Подільського полку формувалися Подністровський та Барський полки. Однак за Андрусівським перемир'ям 1667 р. Поділля залишилося у складі Речі Посполитої.

1672 р. за сприяння Петра Дорошенка на Поділля вторглося турецьке військо; за Бучацьким договором частина Поділля з Кам'янцем відійшла до Османської імперії. На завойованій території турки утворили Подільський ейялет із центром у Кам'янці. Кам'янецький ейялет ділився на чотири ліви, а ліви – на 17 нахій, причому не виключено, що ейялет не включав у себе південно-східну частину Летичівського повіту. У цей час подільські землі були спустошені, люди із західного та східного Поділля масово переселялися за Дніпро та Дністер. Лише після Карловицького конгресу 1698–1699 рр. Поділля знову повернулося до складу Речі Посполитої.

Унаслідок першого поділу Речі Посполитої (1772 р.) частину Західного Поділля (Червоногородський повіт) було приєднано до Австрії. 1793 р. решта Поділля приєдналася до Російської імперії, і було створено Брацлавське та Ізяславське намісництва, а останнє 1795 р. поділилося на два нові – Волинське й Подільське. Подільське намісництво складалось із семи повітів, а Брацлавське – дев'яти. Царським указом від 12 грудня 1796 р. вони були об'єднані в Подільську губернію із центром у Кам'янці-Подільському, до складу якої входили Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Кам'янецький, Летичівський, Могилівський, Ольгопільський, Проскурівський, Ушицький і Ямпільський повіти; їхня кількість та межі залишалися незмінними до 1917 р.

У період Української Народної Республіки, згідно із законом про адміністративно-територіальний поділ України, ухваленим 6 березня 1918 р., до складу Подільської землі увійшли Кам'янецький, Проскурівський, Ушицький, Летичівський, більша частина Могилівського і Старокостянтинівського повітів (центр – Кам'янець), а до Брацлавщини – Вінницький, Брацлавський, частина

Літинського, Липовецького, Могилівського та Ямпільського повітів (центр – Вінниця). Поділля було останнім оплотом УНР, уряд якої 1919–1920 рр. перебував у Вінниці, Проскуріві й Кам'янці-Подільському.

Після поразки українських народно-визвольних рухів 1917–1921 рр. частина земель Поділля увійшла до складу УРСР. На територіальній основі Східного і Західного Поділля існувала Подільська губернія (скасована постановою ВУЦВК від 3 червня 1925 р.). 1932 р. створено Вінницьку область, а 22 вересня 1937 р. постановою ЦВК СРСР – Кам'янець-Подільську з центром у місті Кам'янець-Подільський. У травні 1941 р. обласним центром став Проскурів.

Частина Західного Поділля по річку Збруч у 1921–1939 рр. належала Польщі. У результаті анексії територій Польщі й Румунії 1939–1940 рр. вся територія Поділля увійшла до складу УРСР.

У 1941–1944 рр. Поділля було розділене між Генеральною округою Волинь-Поділля, генеральною округою Житомир та румунським губернаторством Трансністрія.

Після Другої світової війни було відновлено довоєнну адміністративно-територіальну систему. Станом на 1 вересня 1946 р. в Кам'янець-Подільській області нараховувалося 38 районів, до яких входило 1 660 населених пунктів, з них 7 міст і 9 селищ міського типу. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 16 січня 1954 р. в честь видатного державного діяча й полководця Богдана Хмельницького Проскурів було перейменовано на Хмельницький, а Кам'янець-Подільську область – на Хмельницьку.

Слід відзначити намагання сучасних політиків та урядовців провести в Україні адміністративну реформу, згідно з якою територія нашої держави мала бути поділена на дев'ять країв: Донецький, Поліський, Карпатський, Київський, Придніпровський, Причорноморський, Слобожанський, Кримський та Подільський, і до складу останнього могли увійти Вінницька, Тернопільська і Хмельницька області. Після

реформи також планувалося утворити 4 тисячі громад, 280 районів, 70 міст-регіонів, 33 регіони та міста-регіони, і дещо, зокрема утворення територіальних громад й укрупнення районів, таки вдалося зробити. Сьогодні площа Поділля становить близько 61 тис. км², чисельність населення – орієнтовно 4,6 млн. осіб, і це насамперед вказані вище області та суміжні з ними регіони.

Отже, найпростіший варіант, на який орієнтує нас устрій Подільського краю, – це Вінницька, Тернопільська і Хмельницька області. До складу колишньої Подільської губернії входили центральна й південна частини Хмельниччини, уся Вінниччина, північні райони Одещини і західні – Кіровоградщини й Миколаївщини. За особливостями діалектного мовлення як Поділля кваліфікують ще невеликі прилеглі райони Житомирської, Київської, Рівненської областей і північне Придністров'я. Найширший перелік подільських територій включає також землі на південний схід від міста Львів, у межах Львівської й Івано-Франківської областей.

Таким чином, до Поділля як історико-географічної області України будемо відносити Вінницьку, Тернопільську та Хмельницьку області із суміжними районами Житомирської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Рівненської, Черкаської областей та Північне Придністров'я, тобто розглядати цю територію в найбільш широкому форматі. У вузькому розумінні Поділля охоплює територію сучасних Вінницької, Тернопільської (південь і схід) та Хмельницької (без північної смуги) областей.

Часто виділяють чотири окремі частини Поділля – Західне і Східне, Опілля й Побережжя.

Західне Поділля (інколи – *Галицьке Поділля*) – це частина Подільської України, яка лежить удовж лівого берега Дністра, займаючи південні території Тернопільської області, більшу частину Хмельницької області та Вінниччини до річки Мурафа.

Східне Поділля (Брацлавщина) – частина Подільської України, розташована на лівому березі Дністра, що є продовженням Західного Поділля й охоплює територію сучасної Вінницької області, а також прилеглі райони Кіровоградської, Черкаської та Одеської областей і молдовське Придністров'я.

Опілля (Подільське горбогір'я) – назва західної частини Подільської височини, однієї з найвищих і найбільш розчленованих її частин, що розташована на південний схід від міста Львів, у межах Львівської, Івано-Франківської й Тернопільської областей. На сході межує з річкою Золота Липа, на заході – з річкою Верещиця (за іншими джерелами – з річкою Щирка), на півдні підходить до Дністра, на півночі – до Львівського плато, Гологорів та Перемишлянського низькогір'я.

Побережжя розташоване між річками Ягорлик і Мурафа в межиріччі Дністра і Південного Бугу, досягаючи раніше кордонів Кримського ханства.

Відзначимо, що назви регіонів Опілля й Побережжя зараз практично не вживаються, тому основним залишається поділ Поділля на Західне і Східне.

Подільська височина є однією з найвищих територій всієї Східноєвропейської рівнини: вона піднята на 300–400 м над рівнем моря і має два узгір'я: Гологірсько-Кременецьке, яке навряд чи можна вважати складником Поділля, і Медобори.

Гологори – це розташоване у Львівській області низькогірне пасмо, що простягається від міста Бібрки (Перемишлянський район) до села Плугова (Золочівський район). Довжина Гологорів – 45 км, ширина – близько 10 км. Максимальні висоти зосереджені в західній та центральній частинах, найвища гора – Камула (471 м).

Невисокі гори **Медобори (Подільські товтри)** починаються від селища Підкамінь Бродівського району Львівської області, проходять крізь Тернопільську та Хмельницьку області по діагоналі стосовно річок Серет, Збруч, Смотрич та закінчуються вздовж річки Мурафа на заході Вінницької області. Це єдиний у світі гірський кряж, що з'явився не внаслідок тектонічних процесів, а утворений живими

організмами. Головна гряда має чітко виражену асиметричну будову: південно-західний схил її крутіший, північно-східний – пологий. Абсолютні позначки гряди досягають 400 м і більше, відносні висоти значно менші (50–60 м). На ділянках перетину гряди річками (Збруч, Смотрич, Мукша тощо) відносні висоти досягають 100–150 м. Основні гори – Крайній Камінь (431 м), Вікно, Богит (417 м), Скала (417 м), Гонтова (понад 400 м), Гостра Могила (398 м), Зембова, Сабариха (354 м).

Власне Подільські Товтри простягаються від селища Закупне Хмельницької області до Кам'янця-Подільського майже на 100 км. Пересічна ширина – від 5 до 12 км, абсолютна висота – до 430 м. Найвищою є центральна частина – плосковершинне головне пасмо, що складається з видовжених кряжів із похилими схилами, подекуди у вигляді скелястих урвищ.

Прут-Дністровські Товтри є продовженням Товтр, розташовані вони на 25 км у межиріччі Пруту і Дністра (далі – в межах Молдови). У рельєфі виражені слабо (переважно як окремі горби заввишки 10–18 м). Пересічна ширина становить 3–5 км, абсолютна висота – до 320 м.

Мурафські Товтри простягаються у Вінницькій області більш ніж на 140 км від верхів'я р. Рів через басейн Мурафи до гирла Кам'янки (басейн Дністра). Пересічна ширина становить 8–16 км, абсолютна висота – до 340 м. Товтри представлені переважно окремими горбами, які підносяться над навколишньою місцевістю на 20–25 м.

Опілля вважається західною частиною Подільської височини, однієї з найвищих і найбільш розчленованих її частин, про що свідчать вершини Попелиха (443 м), Висока гора (415 м), Довга (405 м), Чорна (402 м), Висока (400 м), Кобилиця (400 м), Лисоня (399 м), Бенівка (368 м), Лиса (363 м), Пастівник (355 м), Іванова (352 м).

Південне Поділля також розчленоване багатьма ярами та каньйонами приток Дністра.

У Товтрах є багато карстових печер (зокрема на території Тернопільської області розташована друга у світі за довжиною печера Оптимістична).

Мережа річок Поділля представлена трьома басейнами – Дніпра, Дністра й Південного Бугу, причому Авратинська височина (її ще називають узгір'ям), розташована на межі Тернопілля й Хмельниччини, є вододілом між лівобережними притоками Дністра (зокрема Збруча), притоками Прип'яті (Горині та Случі) і верхів'ям Південного Бугу.

Річка *Дністер* (довжина 1 362 км, з яких в Україні – 925 км; площа басейну 72 100 км²) протікає на південному заході України та в Молдові (частково на кордоні обох країн) і при впаданні до Чорного моря утворює Дністровський лиман. Це друга за довжиною в межах України (після Дніпра) та дев'ята в Європі водна артерія. У середній течії Дністер слугує історичним кордоном між давніми культурно-етнографічними регіонами Буковиною та Галичиною, у середній та нижній – між Поділлям та Бессарабією. Від Галича до Хотина річка утворює Дністровський лиман, який з 2008 р. внесений до списку семи природних чудес України. У межах України на берегах Дністра розташовані поселення міського типу Старий Самбір, Самбір, Миколаїв, Новий Розділ, Журавно, Галич, Єзупіль, Коропець, Заліщики, Хотин, Стара Ушиця, Новодністровськ, Могилів-Подільський, Ямпіль, Біляївка і Білгород-Дністровський, а в межах Молдови – Атаки, Сороки, Кам'янка, Резина, Рибниця, Дубоссари, Вадул-луй-Воде, Бендери і Тирасполь (частина населених пунктів – у межах Придністровської Молдавської Республіки).

Основні притоки Дністра, які впадають у нього на території Поділля:

Гнила Липа (довжина 87 км, площа басейну 1320 км²) із притоками Болотня, Верхня Рудка, Віслянка, Марушка, Млинівка, Нараївка, Нижня Рудка, Осталовський потік, Погиблиця, Студений Потік, Струга; на берегах річки і приток розташовані міста Бурштин, Перемишляни і Рогатин, селище Більшівці;

Жван (довжина 48 км, площа басейну 570 км²) із притоками Батіг і Теребіж; селище Муровані Курилівці;

Жванчик, або **Жванець** (довжина 107 км, площа басейну 769 км²) із притоками Андріївка, Кармалітанка, Летавка, Рудка, Суржа, Ямпільчик;

Збруч (довжина 247 км, площа басейну 3 350 км²) із притоками Бовванець, Грабарка, Вільховий Потік, Гнила, Кізя, Самець, Самчик, Тарнорудка, Ушука, Шандрова, Шукайвода); місто Волочиськ, селища Підволочиськ, Гусятин і Скала-Подільська;

Золота Липа (довжина 85 км; площа басейну 1 440 км²) із притоками Біла, Вербівець, Гнила Липа, Західна Золота Липа, Східна Золота Липа, Ценівка; місто Бережани;

Калюс (довжина 64 км, площа басейну 390 км²) із притоками Батіг, Бистриця, Калюсик; селища Віньківці та Нова Ушиця;

Кам'янка (довжина 50 км, площа басейну 403 км²) із притоками Зеленянка, Одеа, Хрустова; місто Кам'янка;

Коропець (довжина 78 км, площа басейну 511 км²) із притоками Добровідка і Масювка; міста Підгайці й Монастирська, селища Козова й Коропець;

Лядова (довжина 93 км, площа басейну 748 км²) із притоками Жабокріч, Примоцанка, Рів, Річечка;

Марківка (довжина 62 км, площа басейну 899 км²) із притоками Вільшанка, Кусниця, Ташлик, Яланка;

Мурафа (довжина 163 км, площа басейну 2 410 км²) із притоками Бузьків Яр, Бушанка, Ваздуй, Галаків, Кам'яниця, Клекотинка, Липова, Лозова, Мурашка, Садківка, Суха, Таранька;

Немця, або **Немія** (довжина 64 км, площа басейну 411 км²) із притоками Вендичанка, Голова, Площанка; місто Могилів-Подільський;

Нічлава (довжина 83 км, площа басейну 871 км²) із притоками Драпака, Нічлавка, Циганська; місто Борщів;

Русава (довжина 78 км, площа басейну 991 км²) із притоками Коритна, Томашпілька; місто Ямпіль;

Серет (довжина 248 км., площа басейну 3 900 км²) із притоками Біла, Брідок (Руда), Гнізна, Гнила Рудка, Грабарка, Гук, Довжанка, Лопушанка, Млинка, Нестерівка, Нішла, Перейма, Серет Правий, Тупа, Хромова, Черкаська; міста Тернопіль і Чортків, селища Велика Березовиця, Великий Глибочок, Залізці, Микулинці;

Смотрич (довжина 169 км, площа басейну 1 800 км²) із притоками Батіжок, Біла Криниця, Двоятинка, Сквила, Сорока, Тростянець, Чорнівідка, Яромирка; міста Городок і Кам'янець-Подільський;

Стрипа (довжина 147 км, площа басейну 1 610 км²) із притоками Вільховець, Восушка, Студенка; міста Бучач і Зборів;

Студениця (довжина 85 км, площа басейну 477 км²);

Тернава, або **Тернавка** (довжина 62 км, площа басейну 381 км²); місто Дунаївці;

Ушиця (довжина 122 км, площа басейну 1 420 км²) із притоками Безіменна, Вовчок, Глибочок, Голова, Грим'ячка, Жванчик, Мала Ушиця, Побуянка, Прут, Руда, Самець, Студенка; селище Стара Ушиця;

Ягорлик, або **Мокрий Ягорлик** (довжина 73 км, площа басейну 1 590 км²) із притокою Тростянець; селище Окни.

Південний Буг, раніше **Бог** (довжина 806 км, площа басейну 63 700 км²), – третя за довжиною в межах України річка й найдовша з тих, що течуть винятково на території країни. Протікає центральними й південними областями держави через фізико-географічні зони лісостепу та степу і впадає в Дніпровсько-Бузький лиман Чорного моря. На берегах річки – міста і селища Хмельницький, Летичів, Хмільник, Вінниця, Гнівань, Тиврів, Брацлав, Ладижин, Гайворон, Первомайськ,

Південноукраїнськ, Вознесенськ, Нова Одеса, Миколаїв. Загалом до басейну Південного Бугу належить 6 594 річки.

Основні притоки Південного Бугу (або басейну), які впадають у нього на території Поділля:

Бужок, або **Божок** (довжина 78 км, площа басейну 704 км²) із притоками Гнила, Гулянка, Зобара, Медведка; над річкою розташоване селище Меджибіж;

Вовк (довжина 71 км, площа басейну 915 км²) із притоками Вовчок, Жарнівка; місто Деражня і селище Летичів;

Гірський Тікич (довжина 167 км, площа басейну 3 510 км²) із притоками Беринка, Бурти, Житниці, Канела, Кितिця, Кишиха, Макшиболото, Мощурів, Постава, Срібна, Тальнянка, Тива, Торч, Цибулівка; місто Тальне і селище Буки;

Десна, або **Десенка** (довжина 80 км, площа басейну 1 400 км²) із притоками Вільшанка, Жердь, Кобильня; селище Стрижавка;

Дохна (довжина 74 км, площа басейну 1 280 км²) із притоками Берладинка, Велика Бахлайка, Вільшанка, Войтовочка, Криниця-В'язова, Панська Долина;

Згар (довжина 95 км, площа басейну 1 170 км²) із притоками Бугор, Згарок, Кулига (Фоса);

Рів, або **Ров** (довжина 104 км, площа басейну 1 162 км².) із притоками Брага, Горпинка, Думка, Людавка, Ровок, Шевчичка; місто Бар та селище Браїлів;

Саврань, або **Савранка** (довжина 96 км, площа басейну 1 767 км²) із притоками Городищівська, Лепецька, Мала Савранка, Михайлів Яр, Рогізка, Смолянка, Яланець; селища Саврань і Чечельник;

Сільниця, або **Сельниця** (довжина 67 км, площа басейну 835 км²) із притоками Бакша, Биня (Василівка), Іцька, Кільцівка, Серчист, Тульчинка, Шамотина; міста Ладижин і Тульчин;

Снивода (довжина 58 км, площа басейну 906 км²) із притоками Брод, Витхла, Пиківка, Руда, Сальницька, Хвоса;

Соб, або **Сіб** (довжина 125 км, площа басейну 2 840 км²) із притоками Гарбивня, Кіблич, Кунка, Лиса Липа, Поганка, Собок, Сорока; міста Гайсин, Липовець та Іллінці, селище Дашів;

Уманка (довжина 43 км, площа басейну 411 км²) із притоками Кам'янка, Олександрівка, Паланка, Хутірка; місто Умань;

Ятрань (довжина 104 км, площа басейну 2 170 км²) із притоками Журбинці, Медвежа, Небелівка, Ревуха, Ропотуха, Текуча, Троянка, Уманка, Циганка, Цюрупа.

Північною і східною частинами Поділля протікають й окремі річки басейну **Дніпра**:

Вілія (довжина 77 км, площа басейну 1 815 км²) із притоками Боложівка, Гнилий Ріг, Губариха, Збитинка (Свитенька), Кума, Кутянка, Падерелівка, Рудка, Устя; міста Острог і Шумськ;

Горинь (довжина 659 км, площа водозабору 27 700 км²) із притоками Бережанка, Богушівка, Боркова, Видава, Вирка, Вілія, Глибока Долина, Гнилий Рів, Горинька, Жильжанка, Жирак, Замчисько, Зарнівка, Зульня, Калинка, Косма, Лепеха, Луб'яхівка, Мельниця, Очеретинка, Полква, Понора, Сирень, Случ, Сошень, Стубазка, Тростянка, Устя, Цвітоха, Чаква; міста Городок, Давид-Городок, Дубровиця, Ізяслав, Ланівці, Нетішин, Острог, Славута, Столін та селища Білогір'я, Вишнівець, Гоща, Деражне, Олександрія, Оржів, Річиця, Степань, Ямпіль;

Рось (довжина 378,3 км, площа басейну 12 750 км²) із притоками Березнянка, Глиця, Горохуватка, Злодіївка, Кам'янка, Киндюха, Коза, Коптієва, Котлуй, Красний, Молочна, Нехвороща, Оріховатка, Перезовиця, Поправка, Протока, Ризінкова, Рогозянка, Рокитна, Росава, Роставиця, Роська, Рубченка, Салиха, Самець, Сквирка, Смотруха, Соковиця, Стара Синиця, Супрунка, Тарган, Торц, Фоса, Хоробра, Хутірка, Черня; міста Біла Церква, Богуслав, Володарка і Корсунь-Шевченківський, селища Погребище, Рокитне і Стеблів;

Случ (довжина 451 км, площа басейну 13 900 км²) із притоками Бобер, Гутянка (Дубівка), Ікопоть, Корчик, Крикуха, Михайлівка, Осира, Полична, Попівка, Рудня (Луб'янка), Серегівка, Смілка, Стави, Тня, Тусталь, Тюкелівка, Фастівка, Хомора, Церем, Черевач, Ширишівка, Язвинка; міста Баранівка, Березне, Звягель, Краси́лів, Сарни і Старокостянтинів, селища Любар, Миропіль, Порцелянове;

Тетерів (довжина 385 км, площа басейну 15 300 км²) із притоками Білка, Бобрівка, Болотна, Будичина, Великі Лози, Вирва, Глибочок, Глухівка, Гнилий потік, Гнилоп'ять, Годинка, Гремляга, Гуйва, Гуче, Дорогинка, Дубовець (Вилія), Жерева, Замочек, Здвиж, Заруддя, Ібр, Ів'янка, Ірша, Калинівка, Кам'янка, Кижинка, Коби́лиха, Кодра, Коханівка, Ко́ща, Кричанка, Кропивня, Крутий Яр, Левча, Лісова, Лю́бша, Мала Путятинка, Межері́чка, Мика, Мироч, Олешка, Парня, Перебі́гла, Перлі́вка, Піскі́вка, Побиті́вка, Равка, Русятинка, Сивка, Синка, Таль, Терня́ва, Тетері́вка, Тетинець, Холодна, Хочева, Ча́мишель, Червоний, Шийка; міста Житомир, Іванків, Корости́шів, Чуднів.

Представлені в гідрографічній сітці Поділля й інші водні об'єкти, насамперед Дністровське водосховище, а також: на Вінниччині – Глибочанське на р. Південний Буг на Тростя́неччині, Дмитренківське на р. Соб на Гайсинщині, Ладизинське на р. Південний Буг в м. Ладизин; на Тернопільщині – Касперівське на р. Серет в Заліщицькому районі, Тернопільське на р. Серет у Тернополі; на Хмельниччині – Кузьминське на р. Случ на Краси́лівщині, Мартинківське на р. Збруч на Городоччині, Нетішинське (водойма-охолоджувач АЕС) на р. Горинь у Нетішині, Тарнорудське на р. Збруч в с. Тарноруда на Волочищині, Щедрівське на р. Південний Буг на Летичівщині.

Озера на Поділлі в основному невеликі, як-от: на Вінниччині – Черепаши́нецький кар'єр біля с. Черепаши́нці; на Тернопіллі – Безодня біля с. Мироло́бівка; на Хмельниччині – Голубе озеро в с. Крупець, Святе озеро біля Ізяслава.

Епізодично трапляються інші водні об'єкти: болота, водоспади, канали тощо.

Поділля знаходиться в лісостеповій зоні і дуже різноманітне за видовим складом рослин і тварин.

Дерева представлені березами, берестами, буками, вербами, грабами, дубами, кленами, липами, осиками, соснами, яворами, ясенями. У підліску ростуть бруслина, бузина, вовчі ягоди, глід, жимолость, калина, ліщина, плющ, терен, черемха тощо. У заплавлених лісах основою є чорна вільха. Степова флора представлена трав'янистими рослинами (горицвіт, ковила, осока, типчак та ін.).

Серед фауни розрізняють лісові і степові види. Тут водяться 311 видів хребетних, зокрема 40 видів риб, 11 – земноводних, 10 – плазунів, 190 – птахів, 60 – ссавців, 10 – рептилій. Зокрема, для лісових формацій характерними є вовки, дикі свині, козулі, лисиці, лісові куниці, лосі, багато видів птахів (дрозди, дятли, зяблики, синиці, сойки), вужі, ящірки, жаби, тритони, їжаки та ін. Досить поширеними є представники тваринного світу степу – горностаї, зайці, миші, тхори, ховрахи, хом'яки; ворони, горлиці, горобці, граки, деркачі, жайворонки, коноплянки, круки, ластівки, лелеки, перепели, посмітюхи, чайки, щиглики та ін. У водоймах водяться в'юни, карасі, лящі, окуні, соми, судаки, щуки тощо.

Найбільшими промисловими та культурними містами Західного Поділля є Тернопіль (хоча територіально місто знаходиться в історичному регіоні Галичина), Кам'янець-Подільський і Хмельницький, перші два з яких мають важливу туристичну цінність завдяки історико-архітектурній та мистецькій спадщині Подільського краю. Інші важливі історичні міста регіону: Борщів, Бучач, Волочиськ, Городок, Деражня, Дунаївці, Заліщики, Збараж, Зборів, Красиїв, Кременець, Летичів, Меджибіж, Нетішин, Скалат, Славута, Старокостянтинів, Тербовля, Чортків тощо.

Для Східного Поділля притаманні невеликі міста з населенням не більше ніж 40 тисяч мешканців. Найбільшими з таких поселень на Вінниччині є Бар, Бершадь,

Гайсин, Жмеринка, Козятин, Ладижин, Могилів-Подільський, Немирів, Тульчин, Хмільник, Ямпіль; Гайворон на Кіровоградщині і Балта на суміжній території Одещини, а також Умань у Черкаській області. Найбільшим індустріальним та культурним центром Східного Поділля є обласний центр Вінниця.

На Поділлі також зафіксовано більш ніж 5 000 сільських поселень. Саме на подання історичних та географічних відомостей про села орієнтовані автори статей, оскільки інформація про них стрімко втрачається, особливо про невеликі об'єкти. Звичайно, є розповіді і про населені пункти міського типу (загалом серед 17 статей, поданих до збірника, описам сіл присвячені 15). Переважає науковий стиль викладу, проте трапляються фрагменти і публіцистичного та художнього; обов'язковим компонентом робіт є фотографії, щоб показати красу Подільського краю.

Поділля має вигідне економічно-географічне положення, що визначається його сусідством із промислово розвиненим центральним регіоном та Поліським, Карпатським, Південним економічними регіонами, а також Республікою Молдова. Територією краю проходять важливі автомобільні та залізничні магістралі, що сприяє розвитку тісних економічних зв'язків з усіма головними центрами України – Києвом, Одесою, Львовом, Івано-Франківськом, Чернівцями та Дніпровськими центрами – Дніпром і Запоріжжям.

В економіці цього району переважає виробництво товарів народного споживання, продукції сільського господарства, харчової, легкої, деревообробної, целюлозно-паперової промисловості та будівельних матеріалів.

Досить перспективним може бути створення малопотужної сільськогосподарської техніки для фермерських господарств. На основі конверсії оборонної промисловості актуальним може стати формування високотехнологічної промисловості на базі електронних технологій, точного машинобудування, фармацевтичного виробництва.

У структурі експорту є цукор, деревина й напівфабрикати з неї, овочеві, м'ясні, фруктові консерви, інструменти, підшипники, фосфатні добрива, миючі засоби, штучна шкіра, бавовняні й шерстяні тканини, будівельні матеріали, продукція целюлозно-паперової промисловості.

Великі перспективи на Поділлі має розвиток біотехнологічної індустрії, виготовлення лабораторного та спеціального промислового обладнання, виробництво екологічно чистих харчових продуктів, впровадження нових рекреаційних та оздоровчих технологій.

Регіон також має великі туристично-рекреаційні можливості, використання яких може бути покращене шляхом формування кластерів сільського зеленого туризму і розвитку народних промислів.

Край багатий на природні та історико-культурні пам'ятки. Це, зокрема, у Східному Поділлі – Державний історико-культурний заповідник «Буша», комплекс палацу Потоцьких у Тульчині, палац Щербатових у Немирові, Троїцький монастир та костел Тринітаріїв у Браїлові, кафедральний собор Успіння Пресвятої Богородиці в Барі, пасмо Мурафських Товтрів на південному заході Вінниччини, Іллінецький метеоритний кратер (якому 400 млн. років), діюча вузькоколійна залізниця Рудниця – Гайворон – Голованівськ, Національний дендропарк «Софіївка» в Умані.

У Західному Поділлі відзначимо насамперед три фортеці: Кам'янець-Подільську, Хотинську, Меджибізьку, а також Дністровський каньйон, скелі у селах Стільсько, Дуброва, Ілів, Голицький ботанічний заказник у с. Гутисько, Раївський ландшафтний парк в с. Рай, Смотрицький каньйон, палац Островських у Маліївцях, Кам'янецький вірменський костюл, муровані синагоги в Сатанові й Шаргороді, Домініканський костел у Летичеві, Успенська церква в Межибожі, мурована церква в с. Сутківці тощо.

Відзначимо самотутній подільський одяг – різнобарвний, як сама природа. І навіть печі в подільських хатах були розмальовані.

Вирізняється й мовлення подолян. До основних особливостей подільської говірки належать:

фонетичні – 1) твердість **р** перед голосними (*бура́к*), кінцевого **ц** (*м'іс'ац*), передньоязикових приголосних **т, д, н, с, з, л** перед **і**, що походить з давнього **о** (*стіл*), та **в** у звукосполуках **с'в, ц'в** (*с'ва́то*), приголосного **т** у дієсловах третьої особи однини і множини теперішнього часу і другої особи множини наказового способу (*ро́бит*); 2) наявність вставних **л', н'** після губних приголосних (*мн'а́со*) та протетичних приголосних **в** та **г** перед голосними (*го́с'ін '*); 3) перехід **в** у **м** у сполуці **вн** (*дамно́*), **е** в **а** (**я**) в дієприкметниках минулого часу (*зроблений – зробляний*) та звукосполучень **хв, кв** у **ф** (*ф'іст*) і навпаки (*бухве́т*); 4) стягнення подвоєних приголосних (*нас'ін'а*); 5) відсутність переходу зубних приголосних у шиплячі в дієслівних формах (*хо́д'у*) або перехід африкат у шиплячі (*во́жу*); 6) фонетична видозміна форм числівників (*шті́ри*); 7) лексикалізований характер метатези (*кирні́ц'а*); 8) специфічне наголошування слів (*була, буду*);

морфологічні: 1) наявність закінчень **-ом** іменників середнього роду на **-а** другої та четвертої відмін в орудному відмінку однини (*курчо́м*), **-о́йу** іменників жіночого роду третьої відміни в орудному відмінку однини (*но́чойу*), **е́ў** або **-о́ў**, **-ом** іменників жіночого роду в орудному відмінку однини (*руко́ў, ного́м*), **-ох** у формі місцевого відмінка іменників *сіни, груди* (*у гру́д'ох*) і паралельних закінчень **-и, -і** іменників жіночого роду третьої відміни в родовому відмінку однини (*со́ли – со́л'і*); 2) відмінювання іменників м'якої та мішаної груп за зразком твердої групи (*кон'о́в'і, това́ришов'і*); 3) уживання в дієслівних формах майбутнього часу поряд з *бу́ду робі́ти* форми типу *бу́ду робі́ў*, а минулого часу – форми *ходи́ли* й *ходи́лис-мо*; форм типу *хо́де*; препозитивної частки **ся** у дієсловах другої дієвідміни в третій особі однини теперішнього часу (*де с'а ти д'іла*); 4) усічення закінчень

прикметників та присвійних займенників жіночого роду в давальному й місцевому відмінках однини (*зе"лén'і трав'і, у на́ш'і брига́д'і*); 5) відсутність розрізнення твердих і м'яких основ прикметників (*сі́ний*); 6) творення форм вищого ступеня прикметників за допомогою суфікса *-ішч* (*до́бр'ішчий*);

синтаксичні: 1) поширення словосполучень типу *п'ішо́у за водо́йу*; 2) активне вживання складеного присудка у формі нечленного прикметника *го́ден* (*Вона́ не го́дна ў́же ході́ти*); 3) вираження формою іменника-істоти в називному-знахідному відмінках множини прямого об'єкта дії (*ма́йу д'і́ти*); 4) вживання іменниково-прийменникових конструкцій з прийменником *за* після низки дієслів-присудків *говорити, казати, думати, згадувати* та подібних, наприклад (*питáла за те́бе*); 5) реалізація цільової спрямованості дії при присудкові зі значенням шукання, добування іменниково-прийменниковими конструкціями із прийменниками *на, по* (*ідо́у на ри́бу, п'ішо́у по йáгоди*);

лексичні (*байу́ра* – калюжа, *бал'* – пишне святкування, *бі́нда* – кісник, кольорова стрічка, *варца́б(а)* – одвірок, *вре́мн'а* – час, година, *го́браз* – ікона, *грис* – висівки, *ка́па* – скатерка, *клу́н'а* – приміщення для зберігання зерна і снопів, *когут* – півень, *курдо́упел'* – людина низького зросту, *ладнува́ти* – готувати, *ме́рва* – дрібна солома, *па́с'і́я* – злість, *поре́нча* – поруччя, *свербі́(в)ус* – шипшина, *сир(о)вé* – нестигле, *шматóк* – кусок та ін.).

Як підсумок, ще раз відзначимо, що Поділля – чарівний край із зеленими лісами й садами, голубими стрічками річок, незорими ланами, квітучими селами, гомінкими містами і працьовитими людьми. Тож укладач збірника краєзнавчих матеріалів щиро дякує усім авторам, які у своїх статтях прославили подільські поселення, і надіється, що наступного року таких дослідників буде значно більше.

Список рекомендованої літератури¹

1. Антонович В. Б., Іловайський Д. І. Історія Великого князівства Литовського. Тернопіль, 1887. 207 с.
2. Бабишин С. Д. Топоніміка в школі. Київ : Радянська школа, 1962. 123 с.
3. Байдак І. Стежками рідного краю: Історико-архітектурні пам'ятки Хмельниччини. Хмельницький : Видавець Цюпак А. А. , 2008. 188 с.
4. Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. Київ : Наукова думка, 1972. 244 с.
5. Верховний О. І. Хмельницька область: географічний нарис. Київ : Вища школа, 1960. 112 с.
6. Винокур І. С. Історія Лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя від кам'яного віку до Середньовіччя. Київ; Одеса : Вища школа, 1985. 126 с.
7. Винокур І. С., Гуменюк С. К. Археологічні пам'ятки Хмельниччини. Кам'янець-Подільський, 1965. 40 с.
8. Винокур І. С., Тимошук Б. О. Давні слов'яни на Дністрі: історико-краєзнавчі нариси. Ужгород : Карпати, 1977. 111 с.
9. Гульдман В. К. Населенные места Подольской губернии: алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием некоторых справочных о них сведений. Каменец-Подольский, 1893. 636 с.
10. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии. Каменец-Подольский, 1901. 401, 57, 2 с.
11. Гульдман В. К. Подольская губерния: Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский, 1889. 414 с., 1 к.
12. Гуменюк С. К., Мещишин А. І. Хмельницька область: путівник. Львів : Каменярь, 1968. 191 с.

¹ Це перелік видань, які були використані при підготовці лекцій навчального курсу «Топоніми Поділля» і на основі яких написана ця вступна стаття.

13. Гуменюк С. К., Морський М. Д. Туристські маршрути Хмельниччини: путівник. Львів : Каменяр, 1983. 120 с.
14. Гуртовий Г. Волинь – край козацький: історико-краєзнавчі нариси. Луцьк : Надстир'я, 2000. 352 с.
15. Дем'янчук Г. С. Високі береги Смотрича: путівник по туристському маршруту. Львів : Каменяр, 1978. 72 с.
16. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. Винокур І. С., Гуцал А. Ф., Пеняк С. І., Тимошук Б. О., Якубовський В. І. Київ : Наукова думка, 1987. 222 с.
17. Етимологічний словник літописних назв Південної Русі. Желєзняк І. М., Корепанова А. Т., Масенко Л. Т., Стрижак О. С. Київ : Наукова думка, 1985. 254 с.
18. Єсюнін С. М. Місто Хмельницький: історія, події, факти. Хмельницький, 2004. 112 с.
19. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Вінницька область. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. 777 с.
20. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Тернопільська область. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. 664 с.
21. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. 706 с.
22. Каталог річок України. Уклали Швець Г. І., Дрозд Н. І., Левченко С. П. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. 192
23. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України. Київ : Либідь, 2001. 302 с.
24. Ковальчук С. І., Задорожний М. А. Пам'ятки природи Хмельниччини. Львів : Каменяр, 1985. 55 с.
25. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. Київ : Наукова думка, 1984. 174 с.

26. Кругляк Ю. О. Ім'я вашого міста. Київ : Наукова думка, 1978. 152 с.
27. Крылов А. Населенные места Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1905. 563, VIII с.
28. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. Київ : Академія, 2014. 544 с.
29. Масенко Л. Т. Гідронімія Східного Поділля. Київ : Наукова думка, 1979. 102 с.
30. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. (Преимущественно по летописям). Киев, 1885. 2, 388, II, II, XXXII с., 1 к.
31. Нариси історії Поділля. Баженов Л. В., Винокур І. С., Гуменюк С. К., Завальнюк О. М., Мамалига А. І., Рибак І. В., Степанков В. С., Степенко О. Д., Суровий А. Ф., Швейбиш С. В.. Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. 327 с.
32. Онацкий Д. Г. Подолия: Краткий исторический очерк с указанием мест, важнейших в историческом отношении. Киев, 1913. 48 с.
33. Пламеницька Є. М., Винокур І. С., Хотюн Г. М., Медведовський І. І. Кам'янець-Подільський: історико-архітектурний нарис. Київ : Будівельник, 1968. 120 с.
34. Природа Хмельницької області. За редакцією Геренчука І. К. Львів : Вища школа, 1980. 152 с.
35. Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI–VIII ст.). Київ : Наукова думка, 1975. 154 с.
36. Радзієвський В. О., Бурма В. О. Медобори: путівник. Львів : Каменярь, 1975. 88 с.
37. Сецинский Е. Исторические местности Подолии и их достопримечательности. Каменец-Подольский, 1911. 19 с.
38. Сіцінський Є. О. Оборонні замки Західного Поділля. Київ, 1928. 97 с.

39. Симашкевич М. В. Историко-географический и этнографический очерк Подолии. Каменец-Подольский, 1872. 80 с.
40. Словник гідронімів України. Упорядники Желізняк І. М., Корепанова А. П., Масенко Л. Т., Непокупний А. П., Німчук В. В., Отін Є. С., Стрижак О. С., Цілуйко К. К. Київ : Наукова думка, 1979. 780 с.
41. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1889–1899. Т. 1–5.
42. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 549 с.
43. Трипольский Н. Исторические исследования о городах, местечках и селах Волынской губернии. Житомир, 1879. 136 с.
44. Трубчанінов С. В., Винокур І. С. Історія Поділля та Південно-Східної Волині. Кам'янець-Подільський : Центр Поділлєзнавства, 1993. Книга 1. 112 с.
45. Трубчанінов С. В. Історія Поділля та Південно-Східної Волині. Кам'янець-Подільський : Центр Поділлєзнавства, 1994. Книга 2. 80 с.
46. Янко М. Т. Топонімічний словник України: словник-довідник. Київ : Знання, 1998. 428, [2] с.
47. Przewdziecki A. Podole, Wolyn, Ukraina. Wilno, 1841. Т. 1–2.
48. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1903. Т. 1–15.

*Дарина БОГОМОЛОВА, студентка групи СОУ-21-1
Хмельницького національного університету*

ТОПОНІМІЯ СЕЛА КОПИСТИН

Село Копистин входить до складу Хмельницької міської громади Хмельницького району Хмельницької області. Відоме з 1440 р. Населення 1216 мешканців. Обабіч села протікає річка Південний Буг.

Перша згадка про Копистин на сторінках наукових видань припадає на 1440 рік. Після смерті Вітовта, Великого князя Литовського, польський уряд негайно почав роздачу населених місць Поділля польським шляхтичам з умовою «щоб вони особисто жили на Поділлі і захищали його всіма способами», зрозуміло, проти литовсько-руської держави. Тоді були роздані Шарівка, Борбухи, пустош Копистин [1, с. 8].

Існує декілька етимологій назви села Копистин. Першу теорію висунули вчителі-пенсіонери Копистинської школи Леонід Лучніков та Володимир Сухоряба. Як відомо, село Копистин розміщене в низині заплави річки Південний Буг, де були зарослі верболозу – основного матеріалу для будівництва плетеного тину, яким огорожувалося кожне обійстя. Село Копистин було військовим поселенням і не мало пана. Поміщики були в навколишніх селах Івашківці та Велика Колибань. Пан із Великої Колибані опікував селян Копистина в судах та інших державних інституціях. За це селяни платили йому податок натурою – копу снопів збіжжя з тину, тобто з оселі [1, с. 6].

Друга версія походження назви села записана 1977 р. студенткою філологічного факультету Кам'янець-Подільського педінституту: «Був колись пан на прізвище Дубровський. Мав собі три села. Два села – Івашківці і Колибань –

стояли на горбі ... І було в нього ще їдне село. Було воно в долині. Люди цего села сіяли пшеницю і жито. Панові Дубровському не тре було спускатися в це село, йому з гори було добре видко, що і як роблять люди, і він оприділяв, якщо на полі багато кіп, то буде багато хліба, а панові – доход більший. Ото від слів «копи стинати» і стали називати село Копистин» [1, с. 6].

Нову версію назви села запропонував краєзнавець та археолог Поділля Володимир Захар'єв. Дослідник звернув увагу на те, що вперше поселення згадане у документах XV ст. як «пустошь Копыстын». У XVII–XIX ст. такий термін був вказівкою на те, що на момент згадки ніхто в селі не проживав. Однак первинно така лексема стосувалася й ділянки землі, що не мала достатньої вологи, бо знаходилася поруч із торф'яниками. Підтвердженням того, що спочатку ця назва асоціювалася саме з ділянкою землі, а не селом, лежить у первинній основі слова. В академічному «Етимологічному словнику української мови» зазначено, що «кописть – клиноподібний зуб у ралі». Враховуючи, що в давні часи в основу назви об'єкта здебільшого лягала його характерна візуальна особливість, то, на думку Володимира Захар'єва, Копистин був заснований біля торф'яників Південного Бугу, на підвищенні, яке нагадувало наральник (кописть) [1, с. 6–7].

На нашу думку, наявність суфікса **-ин**, характерного для присвійних прикметників, дозволяє висловити гіпотезу про походження ойконіма від особової назви Копист / Кописта / Кописто. Такі слова фіксувалися в часи Середньовіччя на цих землях зі значенням *копійст* (1716 р.), *копейст* (1720 р.), *копіст* (1716 р.), причому не лише слов'янськими мовами, пор. латинське *copista*, німецьке *Copist*, французьке *copiste*, а їхня семантика була співзвучною з дієсловом «копіювати»: 1) писар, який переписував папери начисто, знімаючи копії; 2) художник, який копіює картини; 3) той, хто наслідує когось, творить таким способом, як хтось інший. Частіше такі антропоніми фіксувалися в польській мові, пор. Копісто Вацлав, капітан Війська Польського [3].

У селі Копистин є шість вулиць: *Івана Франка*, *Лесі Українки*, *Шевченка* – в честь українських письменників; *Соборна* – центральна вулиця, на якій розташований Свято-Миколаївський храм; *Шкільна* – вулицею йдуть до школи; *Перемоги*.

Тут і далі – фото Д. Богомолової та з Інтернету

У сусідньому селі розташований Копистинський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів, центр розвитку творчих здібностей дитини» Хмельницької міської ради Хмельницької області (ліцей з початковою школою та гімназією). Станом на 2024 р. у ліцеї навчалася 224 учні.

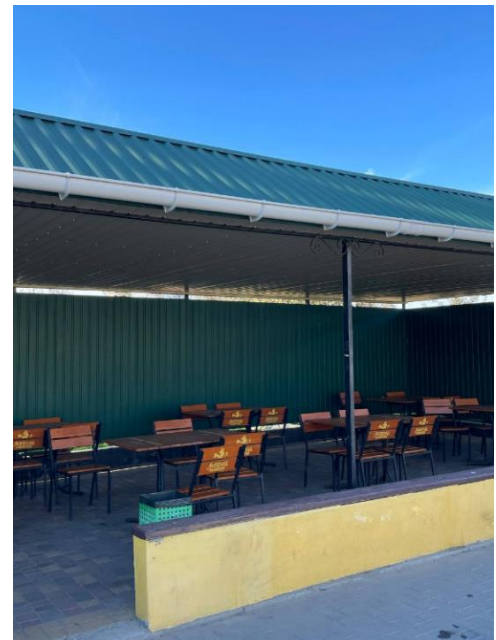

Із закладів культури в межах села діє *Центр культури та дозвілля*, у якому є бібліотека та театр.

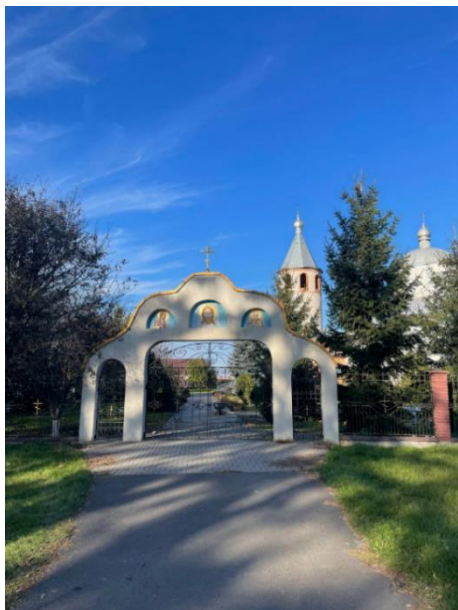
Промисловість села Копистин представлена Хмельницькою філією публічного акціонерного товариства «Компанія «РАЙЗ», яка займається оптовою торгівлею хімічними продуктами,

зерном, насінням, кормами для тварин, сільськогосподарськими машинами, а також надає в оренду власне чи орендоване нерухоме майно, ремонтує та технічно обслуговує машини й устаткування промислового призначення.

У селі працює чотири магазини, три з яких – продуктові, один – господарський. Найменування відантропонімі: «Березюк» (прізвище власників магазину), «Єва» (таке ім'я вподобала власниця магазину-бару), «Лідія» (ім'я власниці).

На вулиці Соборній розташований *Свято-Миколаївський храм*, який згадується в поборових реєстрах 1563–1564 рр. На кошти селян 1784 р. була збудована церква – дерев'яна, міцна, на кам'яному фундаменті, покрита листовим залізом, із трьох'ярусним іконостасом та старовинним живописом. Храм простояв майже 200 років і був розібраний 1972 р. Будівництво нової церкви завершили

2004 р. У травні 2022 р. парафіяни церкви Святого Миколая перейшли з УПЦ (МП) до помісної Православної церкви України.

Із офіційних установ у Копистині ще є *Копистинська сільська рада*; у приміщенні також функціонують відділення *Національної поліції* та «*Укрпошти*».

Інформація про топонімію села Копистин може слугувати матеріалом для подальших досліджень, що допоможе створити основу для збереження та розвитку

культурного середовища. Унікальний образ села заслуговує на подальшу увагу з боку науковців та дослідників Поділля.

Список використаної літератури

1. Мороз В. Копистин: основні віхи історії (до 575-річчя першої писемної згадки): науково-краєзнавче видання. Хмельницький, 2017. 336 с.
- 2.Централізована бібліотечна система Хмельницької міської територіальної громади. URL: https://www.cbs.km.ua/uploads/files/Doc/Kopystyn_buklet_1.pdf (дата звернення: 01.11.2024).
- 3.SLOWARonline. URL: <https://surl.li/fatuwd> (дата звернення: 13.11.2024).

ПОДІЛЬСЬКЕ СЕЛИЩЕ СТУФЧИНЦІ

Стуфчинці – село в Україні, у Лісовогринівецькій сільській територіальній громаді Хмельницького району Хмельницької області. Населення становить 1139 мешканців. Відоме з 1656 року.

Тут і далі - фото С. Гулько та з Інтернету

нагадувала цю посудину [4].

За легендою, в долині чоловіки займалися скотарством і землеробством, а жінки пряли, готували їжу, виховували дітей. І текло життя. Люди помирали й народжувалися, сумували і веселились. Та ось насунулася на село невідома хвороба чума, яка косою пройшла по убогих хатинах. Збиралися здоровіші і просили в Бога порятунку. Можливо, Бог почув ці прохання. Епідемія чуми припинилась, але люди зі страху почали покидати непевну місцину й переходити жити на горбок, де заснували село під назвою Стуфчинці [1].

На місці старого заселення й тепер при оранці знаходять рештки посуду і різних предметів домашнього вжитку. На захід від Стуфчинець, під самим лісом, є урочище, яке люди називають *Городищем*, а в долині шумить сосновий бір.

Саме село засноване 1656 р. На північний схід від церкви стояв козацький хрест, повернений на південь (в 50-х рр. XX ст. зник). За Катерини Другої село взяла під опіку Державна Палата, що звільнило селян від кріпосного права. 1795 р. тут проживали 954 чоловіки і 926 жінок. 1755 р. стараннями священника Андрія Смолянського побудована дерев'яна трикупольна церква в честь Архістратига Михаїла, який, за переказами, оберігав її під час революційної розрухи. Пережило село і примусову колективізацію 1929 р., й Голодомор 1933 р. Зі слів старожилів, від голоду в селі загинуло близько 300 осіб, траплялися випадки канібалізму [4]. У Другу світову війну Михаїл також захистив: бої пройшли за межами села [4]. Як бачимо, хоч як не було скрутно, церква давала поштовх розвитку поселення й охороняла його.

У селі Стуфчинці є кілька мікрорайонів, або так званих кутків, які називаються за географічними або історичними особливостями. До прикладу, назва *Кручі* походить від місця розташування – на пагорбах, з яких колись видобували пісок, у результаті чого пагорби стали криві та покручені. Назва *Окіп* мотивована наявністю окопів, які залишилися після Першої світової війни. Майже через все село проходить головна вулиця – *імені Шевченка*. До неї також ведуть *Березина*, *Козацька*, *Лісова* та *Шкільна* вулиці.

На території села є дві великі водойми: *Панський ставок*, розташований у центрі села (один заможний пан, який жив біля майбутньої водойми, вирішив, що хоче мати собі озерце біля дому), і *Стуфчинецький став*, який знаходиться ближче до виїзду з поселення.

На жаль, відомих вихідців із цього села майже немає, крім Павла Даниловича Гудзя, заслуженого діяча науки, доктор військових наук, професора і генерал-полковника бронетанкових військ ЗС СРСР. Це був танкіст-ас: 5 грудня 1941 р. під час німецько-радянської війни його танк КВ-1 в одному бою знищив десять танків противника. Всього екіпажем Гудзя за час війни було знищено 18 ворожих танків [3].

У селі поширені такі прізвища, як Бахмацький, Гудзь, Гулько, Мороз і Цап. Ці прізвища відображають спадкоємність родин, які тут мешкали та працювали протягом численних поколінь.

Головним заняттям місцевих жителів залишається сільське господарство.

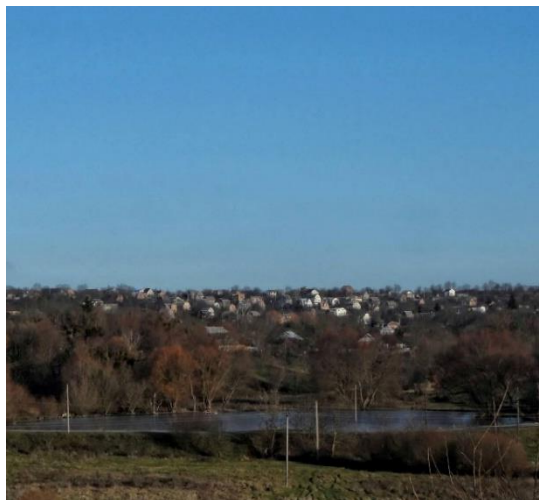

Багато родин вирощують овочі та фрукти, а також займаються розведенням домашньої худоби. Місцеві фермери відомі своєю працьовитістю та високою якістю продукції, яка часто з'являється на ринках регіону.

Оскільки село розташоване недалеко від обласного центру, тут проведено багато комунікацій, проходить траса, яка веде аж до Давидковець, є філії та відділення різних організацій і фірм: «Нової пошти», «Укрпошти», «Яскравої клумби», «Першої крафтової броварні», кондитерського цеху «Насолода» (власники – Валентин та Ірина Гакало).

Цікавий факт про розкопки 2020 р. поблизу поселення давнього кургану: «Землевпорядники, які проводили в тій місцевості аерозйомку, повідомили про те, що помітили в лісі розритий курган. Наразі ліс ще безлистий, тому зверху добре видно грабіжницький розкоп. Ми виїхали на місце і побачили понищену пам'ятку. Це об'єкт археології раннього залізного віку. Невідомі викопали дві траншеї з обох боків кургану. Усередину пробурили два отвори, глибиною десь до 5-ти метрів.

Видно, що працювали ручними бурами. На місці грабунку я знайшов залишки кераміки раннього залізного віку ... Невідомо, чим могли поживитися грабіжники – потрібно проводити на цьому місці археологічні дослідження», – розповідає пам'яткоохоронець, Сергій Шпаковський [2].

поєднує в собі багату історію, природну красу та працьовитість своїх жителів. Його минуле є яскравим свідченням культурного і господарського розвитку, а спільнота завжди вирізнялася згуртованістю та життєвою силою. Мешканці, які тут народилися або працювали, залишили помітний слід у житті села. Економічний потенціал Стуфчинців

забезпечується завдяки сучасним підприємствам, які сприяють зростанню місцевої економіки та надають нові можливості для розвитку. Оточена природною красою, ця місцевість зачаровує та слугує ідеальним місцем для відпочинку й натхнення.

Сьогодні село зберігає свої традиції, водночас активно адаптуючись до викликів сучасності. Його мешканці докладають зусиль для покращення умов життя та збереження своєї культурної і природної спадщини. Стуфчинці – це приклад гармонійного поєднання історії, природи та людської енергії, що відкриває перспективи для процвітання в майбутньому.

Список використаної літератури

1. З історії села Стуфчинці. URL : <http://surl.li/fxzrtz> (дата звернення: 14.11.2024).
2. Олійник І. Неподалік Хмельницького пограбували давній курган. Хмельницький, 2020. URL : <http://surl.li/wptyay> (дата звернення: 13.11.2024).

3. Павло Данилович Гудзь. URL: <http://surl.li/qsmipp> (дата звернення: 13.11.2024).

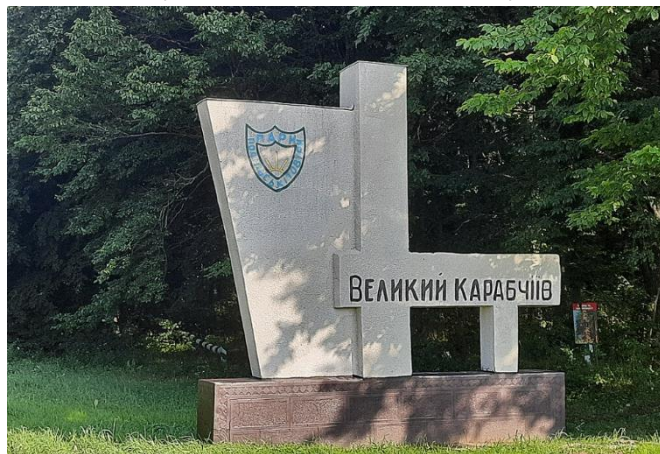
4. Стуфчинці URL: <http://surl.li/mdxesx> (дата звернення: 14.11.2024).

МІКРОТОПОНІМІКОН СЕЛА ВЕЛИКИЙ КАРАБЧІЙВ

Село Великий Карабчіїв належить до Городоцької міської територіальної громади Хмельницького району Хмельницької області. Засноване в XIV столітті. Населення 626 мешканців. Через село протікає річка Смотрич.

Топоніміка – розділ ономастики, який вивчає топоніми (грец. *τόπος* – «місце; місцевість, область, країна, простір» й *ὄνομα, ὄνυμα* – «ім'я, назва»), що об'єднують власні назви будь-яких географічних об'єктів [4].

До складу топонімної системи української мови входить велика кількість одиниць, бо топоніми називають окремі географічні об'єкти, виділяючи їх із класу однорідних. Крім спільної для всіх слів номінативної функції, топоніми виконують і кілька специфічних для власних назв: адресну – ідентифікують географічні об'єкти на місцевості; диференційно-індивідуалізуючу – виділяють і протиставляють об'єкти; характеризуючу – інформують про примітні ознаки або властивості об'єктів (г. *Висока*, р. *Грузька*, м. *Запоріжжя*); експресивну – виражають ставлення до позначуваного об'єкта, виступаючи засобом інтенсифікації виразності мовного

Тут і далі – фото з Інтернету

знака (с. *Довгеньке*, річки *Вонючка*, *Гнилице*); меморіальну – увічнюють пам'ять про ідеологічні цінності, лідерів держави, політичної партії тощо. (м. *Івано-Франківськ*, с. *Радянське*); текстоутворюючу – виступають засобом ідейно-змістового об'єднання сюжету

художнього або публіцистичного твору, особливо коли вони входять до структури заголовка (роман «*Берестечко*», поема «*Полтава*») та ін. [4].

Великий Карабчіїв – село в Україні, у Городоцькій міській територіальній громаді Хмельницького району Хмельницької області. Засноване у XIV ст. Площа 0,261 км².

Хоча Великий Карабчіїв відомий з XIV ст., поселення має значно довшу історію. Поблизу села в лісі досліджено залишки великого давньоруського городища XI–XIII ст.

У туристичному путівнику «Високі береги Смотрича» поселення описують так: «На

нашому маршруті ще одне цікаве село – Великий Карабчіїв. Ось із пагорба уже видно, як у глибокій долині в садах біліють і голубіють колгоспні оселі. Але гляньмо поки що праворуч. Уздовж дороги висаджено молоді берізки. Далі, за долиною, чорніє гора *Городисько*, оповита густим грабчаком. На ній видно руїни старовинного монастиря-фортеці. Тут є сад, який називається *Монастирським*» [3].

Поселення на горі *Городисько* було зруйноване турецькими загарбниками, які, мабуть, тут деякий час жили. Про це свідчить назва села. Слово *Карабчіїв* у тюркських мовах означає «чорний ліс». А навколо села, на схилах гори *Городисько*, здавна були чорні, тобто дрімучі, ліси. Правда, народна етимологія цієї назви інша. Кажуть, вона походить від того, що перші мешканці села жили на горбах і «карабкались» на них, несучи воду з річки. В актах XIV–XVI ст. Великий Карабчіїв згадується як Старий Підлісний Карабчіїв.

Колись Карабчіїв займав лише лівий горбистий берег Смотрича (так звану *Гору*). Тепер село розташоване на обох берегах річки, яка утворює тут серпоподібну петлю. Ліси в урочищах *Ганська* і *Парня* мішані, в них переважає граб. Тут багато

опеньків. На схід від села, як іти до Лісогірки, місцевість низовинна, заболочена, тож недарма це урочище називають *Жабинцями*. Постоявши біля невеличкого гарного ставка і оглянувши старий дерев'яний млин, відправляємося в дальшу путь [3].

Згідно з переписом населення в УРСР 1989 р., чисельність наявних мешканців села становила 1 131 особу, з яких 456 чоловіків та 675 жінок. За переписом населення України 2001 р., в селі мешкали 883 особи.

Мікротопонімікон поселення значною мірою пов'язаний з його історичним розвитком, тому простежуємо як давні, так і сучасні назви. Село Великий Карабчіїв має досить цікаву і своєрідну забудову. Місцеві мешканці поділяють населений пункт на сім умовних частин, кожна з яких має назву:

Гора – мешканці живуть на крутому пагорбі;

Горби – найменування походить від форми рельєфу, що піднімається над довкіллям;

Долина – місцевість знаходиться у своєрідному вигині, який опускається вниз;

Жабинці – назва походить від слова «жаби», яких тут було багато, особливо після осушення ставків;

Заріка – ця територія знаходиться за річкою, від чого й назва;

Камінці – дорога тут всипана маленькими камінцями;

Кінець – куток розташований найдалше від центру села.

Також у поселенні є чотири вулиці: *Лесі Українки* і *Шевченка* – названі в честь українських письменників; *Шкільна* – від розташування школи на ній; *Центральна* – знаходиться посередині села.

Перша дорога, яка веде у с. Великий Карабчіїв, називається *Щаслива* (за словами місцевих жителів, назва походить від того, що вона зустрічає і проводить гостей). Обабіч дороги ростуть берізки, що милують око кожен рік.

Селом протікає річка *Смотрич*. Також є водоймище *Бурти* – воно має підвищений берег, де збирається вода. Такі підвищення можуть мати різні форми та висоту і бути природними або штучними. У нашому випадку це природне утворення.

У селі є гора *Городисько*, про яку існує цікава легенда. Місцеві мешканці здавна чують Великодні дзвони на цій горі, що крутим обривом дивиться на село. Похмура, вкрита густим лісом, із лисою галявиною на вершечку, вона береже безліч таємниць і раз по раз відкриває археологам усе нові секрети. За трьома земляними валами, які добре збереглися й донині, було велике городище й монастир із церквою. Ще до того, як татари спалили поселення, монастир провалився крізь землю. Легенда каже, що начебто одного разу вагітна жінка, піднімаючись сходами до монастиря, втомившись, промовила: «А щоб ти провалився!». Так і сталося. І тепер на Великдень, якщо вибратися на вершечок гори й прикласти вухо до землі, чути церковний дзвін [2].

Село Великий Карабчіїв Городоцького району Хмельницької області відзначається наявністю родючого чорноземум, тому навкруг є багато полів із цікавими в етимологічному плані назвами:

Біля Грушечки – з давніх-давен серед поля росте єдина грушка;

Бриків – розкорчований сад, що належав раніше сім'ї Бриків;

Горанські поля – розташовані на високих горбах;

Западини – поле має своєрідний рельєф;

Любонського клин – поле, де колись жила родина Любонських, має форму трикутника;

Могила – на цьому місті колись було кладовище;

Поле Риндів – тут раніше мешкали господарі з прізвищем Ринда;

Середні гони – поле має таку назву через те, що воно є не маленьким і не великим;

Старий тік – назва пов'язана з тим, що люди сюди звозили зерно молотити і віяти його.

Інформація про походження мікротопонімів села Великий Карабчіїв є матеріалом для подальших досліджень у цьому напрямку, оскільки через трансформацію деяких географічних назв досить часто бачимо варіанти народної етимології, що певним чином шкодить функціонуванню онімної лексики в сучасній українській літературній мові.

Список використаної літератури

1. Великий Карабчіїв. URL : <https://surli.cc/kydevq> (дата звернення: 07.11.2024).
2. Гора Городисько. URL : <https://surl.li/mntprmm> (дата звернення: 07.11.2024).
3. Дем'янчук Г. С. Високі береги Смотрича: путівник по туристському маршруту. Львів : Каменярь, 1978. 72 с.
4. Топоніміка. URL : <https://surl.li/wqoyih> (дата звернення: 07.11.2024).

КАРБІВКА – СЛАВНА ІСТОРІЄЮ Й СЬОГОДЕННЯМ

Село Карбівка входить до складу Гайсинської міської громади Гайсинського району Вінницької області. Відоме з 1531 року. Населення 1146 мешканців. Розташоване на правому березі річки Соб, притоки Південного Бугу.

Тут і далі - фото Н. Луценко

Село Карбівка було засноване 1531 р. В польській енциклопедії про село написано так: «Карбовка (Карбовці), урядове село, гайсинський повіт, над річкою Собом, на північ від міста Гайсина, гміна Кисляк, мешканців 1 259, домов 138, землі влостян 1 377 дзесятін,

парафія католицька до Куни, православна ма церков месцова, до кторей належе 1 421 парафіян і 62 дзесятини землі. Весь та належала до старостовства гайсинського; в часи люстрації каштеляна Гумецького в 1629 році посесором бул Ян Одрживольські і платіл з ней враз з Гайсином 332 злп. (польських злотих). За часов Станіслава Августа Карбовка враз з цялем старостовством надана на 50 лят (в 1789) Антоніму Ледоховському, з оплата кварти, а тен устапіл Станіславу Щенсному Потоцькому (1753–1805); після смерті його дотримував Ярослав Потоцький (1784–1838)» [6].

1819р. Карбівка надана генералові Бенкендорфу з оплатою кварти у розмірі 3393 рублі.

Першим задокументованим старостою був Ян Одживольський. 1631 р. він помер, і Карбівка перейшла до його дружини Анни з Горая.

Біля Карбівки козацький полк Івана Богуна в грудні 1648 р. завдав відчутної поразки шляхетським військам.

1661 р. Карбівку отримує Михайло Ханенко, уманський полковник.

1726 р. село надане за бойові заслуги Казимирові Богатку, проте вже через рік воно опиняється у власності сім'ї Дунін-Вонсовичів: «Уродзоному Вацлавові Дуніну-Вонсовичу за заслуги його як і отця його Збігнева...».

Далі 1760 р. протягом короткого терміну Карбівка належить Петру Чечелю з Чечелівки, старості Затьківському.

Відповідно до книги Антона Бюшинга, що написана на матеріалах перепису за 1775 р., у Карбівці тоді налічувалося 27 димів, а селяни належали до категорії державних селян-данників (чиншовиків).

1789 р. Карбівка як частина новоствореного Гайсинського староства надається в оренду Антоніму Ледоховському на 50 років, а він у той же рік здає староство, Карбівку відповідно теж, Станіславу Щенсному Потоцькому в суборенду. Після смерті Станіслава Щенсного 1805 р. староством керував його син Ярослав.

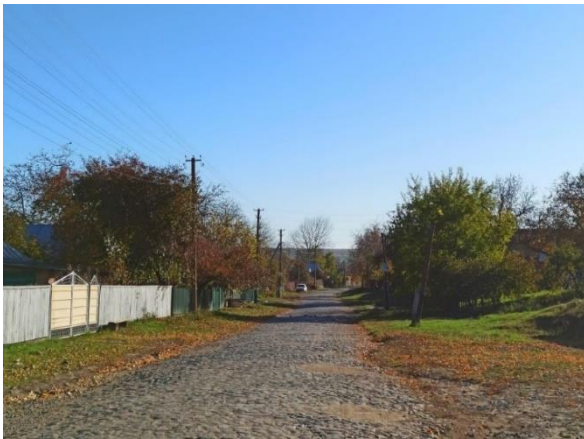
Останнім власником населеного пункту був генерал армії Бенкендорф Олександр Христофорович (з 1819 р.).

За даними сповідних розписів 1820 р., в Карбівці проживало 670 чоловік (328 чоловіків і 342 жінки), а вже 1861 р. – 1 131 чоловік (557 чоловіків і 574 жінки) [4].

За переказами мешканців, назва села походить від слова «карб», що раніше означало «горб», оскільки поселення розташоване на трьох горбах: хати будували лише на їхніх вершинах, і місцевим жителям доводилося підніматися та спускатися з горбів, щоб дістатися до сусідніх вулиць, яких зараз налічується сім.

Вулиця *Центральна* має таку назву, оскільки вона є головною, вважається центром села з важливою інфраструктурою. Раніше мала традиційну для радянських часів назву вулиця *Леніна*.

Вулиця *Тимощука Руслана* названа в честь Героя України. Першою її назвою була *Заярська*, оскільки вулиця була за яром, а другою – *Колгоспна* (тут було колгоспне господарство).

Вулиця *Незалежності* раніше іменувалася вулицею *Першого Травня*.

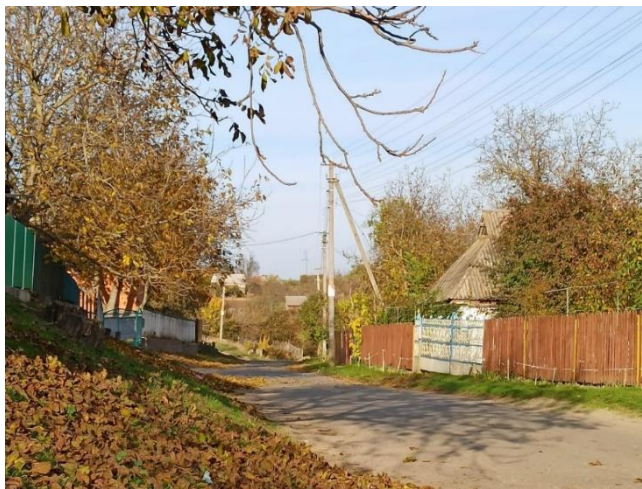
Назва *Садова* походить від того, що вздовж вулиці висаджені фруктові дерева.

Вулиця *Сонячна* названа так, тому що дорога осяяна сонцем.

Назва вулиці *Лісова* походить від того, що неподалік розташований ліс.

Вулиця *Північна* названа так, тому що розташована в північній частині села.

Фіксуємо й низку оронімів. Зокрема, в селі є *Лиса гора*, назва якої походить від того, що на вершині майже не ростуть дерева.

Яр *Жулубники* названий так тому, що його форма нагадує жолоб.

Гранітну скалу місцеві мешканці, згадуючи це місце, називають простіше: «На *Скалі*».

Поля, звичайно, в офіційних документах мають свій порядковий номер, але для зручності місцеві мешканці вигадали їм окремі назви. Так, назва *Тракторна бригада* походить від того, що між полями був маленький лісок, де колись стояли трактори.

Поле під назвою *Кисляцькі горби* розташоване біля села Кисляк.

Агроонім *Коло пасіки* походить від того, що поле було розташоване біля пасіки.

Назва *Біля садка* мотивована розташуванням поля поблизу садка.

Також село славиться своїми ставками. Зокрема, водойма під назвою *Вершина* розташована найвище від усіх інших, аж на вершині в лісі. Власником *Попівського ставу*, зрозуміло, був, батюшка.

Відповідно, ставком *Арсеніївським* володів Арсеній,

Сьомаківським – пан Семен, а *Бульбівським* – чоловік на прізвище Бульба.

Через поселення протікає річка *Сіб*, або *Соб*. Її довжина – 115 км, площа басейну – 2 840 км². Річка бере початок із джерела за 2 км від селища Ксаверівка на південних схилах Придніпровської височини. Тече Липовецьким, Іллінецьким, Гайсинським і Тростянецьким районами

Вінницької області і є лівою притокою Південного Бугу. Вздовж усієї течії на берегах річки знаходяться такі міста, як Липовець, Іллінці, Дашів та Гайсин [5].

За народними переказами, існує чотири теорії походження її назви:

1) аббревіатура від «Свята і божественна», бо річка була широка й повна різної риби;

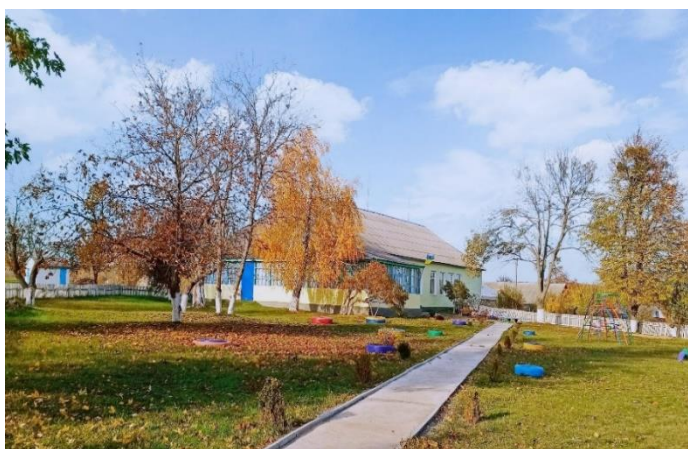
2) у басейні річки залягає особливий різновид гранітів – собіт, який і мотивував гідронім;

3) назва річки *Соб* походить від українського *соб*, *цоб* – «праворуч». Ліву притоку Південного Бугу названо правою у зв'язку з тим, що заселення краю почалося від гирла до її верхів'я;

4) колись це була широка та повноводна річка, по якій пливли пороми, що перевозили людей та тварин з одного берега на інший. Одного разу проходив тут

чоловік і запитав у людей на поромі: «Як зветься ця річка?» А у відповідь чує тільки відлуння «Соб», а «Цабе» не чує, що казали чоловіки до своїх волів. Так і пішов той чоловік усім розповідати, що річка зветься *Соб*.

Відомі мешканці села: Волинець Ананій Гаврилович – один із керівників антибільшовицького збройного опору на Гайсинщині, командир 61-го і 13-го полків Армії УНР, командир Гайсинсько-Брацлавської бригади; Вихованець Валентина Семенівна – фольклористка, дослідниця рідного краю, вчителька української мови та літератури, учасниця ансамблю «Калинонька».

Заклад дошкільної освіти «Журавлик» с. Карбівка Гайсинської міської ради – це дитячий садок для дітей віком від трьох до шести (семи) років, де забезпечують їхні розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог сьогодення [1].

Заклад загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів с. Карбівка. Кількість класів – 11. Кількість учнів – 86.

Історія шкільної освіти села

1863 р. – у селі відкрилася церковно-приходська школа (два класи). Це була хата-читальня. Грамоти навчав священник.

1913 р. була зруйнована церква Іоанна Богослова, яка знаходилася на вулиці Північній. Церква була дерев'яна, її розібрали й побудували з неї колгоспну комору. А в будинку, де жив священник, відкрили земську школу, в якій було чотири класи.

1920 р. відкрили Заярську школу, де можна було навчатися сім років, а пізніше – вісім. Першим директором у цій школі був Капітан С. І., а після нього – Малецька В. І.

Протягом 1952–1954 рр. добудували верхню школу, яка відносилася до Заярської. У зв'язку з великою кількістю учнів, відкрили ще два додаткові класи у приміщенні, де раніше була пошта (1972–1973 рр.)

У 1987–1988 рр. збудували середню загальноосвітню школу, яка існує досі. Першим директором була Тарасюк З. М. (1984–2007 рр.) [2].

Магазин-кафе

Карбівський сільський Будинок культури.

Карбівська бібліотека-філія Гайсинської ЦБС.

Селянсько-фермерське господарство «Фортуна», Товариство з обмеженою відповідальністю «Агропромпереробка», ПП Туристичне мисливсько-рибальське господарство «Дашівське».

Церква

Дім молитви

Пам'ятник загиблим воїнам-односельцям

Список використаної літератури

1. Заклад дошкільної освіти «Журавлик» с. Карбівка. Установчі документи. URL : http://dnzkrb.gnedu.vn.ua/ustanovch_dokumenti/ (дата звернення: 13.11.2024).
2. ЗЗСО І–ІІІ ст. с. Карбівка. Історія закладу. URL : http://krb.gnedu.vn.ua/storya_shkoli/ (дата звернення: 12.11.2024).
3. Про утворення старостинських округів Гайсинської міської ради. URL : <http://surl.li/zirzsw> (дата звернення: 13.11.2024).
4. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Вінницька область. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. 788 с.
5. Совгіра С. В., Гончаренко Г. Є., Лаврик О. Д. Еколого-географічна характеристика долини річки Соб (басейн Південного Бугу). URL : https://www.rusnauka.com/20_AND_2009/Geographia/48565.doc.htm (дата звернення : 16.11.2024).
6. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Red. : Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip. Warszawa, 1882. Т. 3: S. 834. URL : http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_III/834

МІКРОТОПОНІМІКОН СЕЛА ВОВКІВЦІ

Село Вовківці належить до Судилківської сільської територіальної громади Шепетівського району Хмельницької області. Відоме з 1582 року. Населення 224 мешканці. Через село протікає річка Припутенка, притока Горині.

Дослідження топонімів будь-якого регіону України є важливим напрямком наукових студій, особливо коли мова йде про маловідомі населені пункти та географічні об'єкти. Детальне вивчення таких мікротопонімів, як правило, здійснюється місцевими краєзнавцями.

Топонім – назва місцевості, регіону, населеного пункту, об'єкта рельєфу, будь-якої частини поверхні Землі, тобто це географічна назва. Для назв населених пунктів – міст, селищ, сіл тощо – прийнято, крім загального поняття «топонім», вживати термін «ойконім»; для назв водних об'єктів (річок, озер, морів) – термін «гідронім»; для об'єктів рельєфу, тобто орографічних (гір, хребтів, горбів, долин, плато, низовин, гірських ущелин та інших), – «оронім».

Назви місцевостей (тобто топоніми) часто даються автохтонним населенням певної території, для якого кожен із топонімів несе смислове навантаження. Завдяки цьому можна встановити, наприклад, що на цій землі колись проживав народ, що відрізняється від того, який живе там на теперішній час, тобто топоніми часто характеризують територію з точки зору тих народів, які колись населяли той чи інший регіон [2].

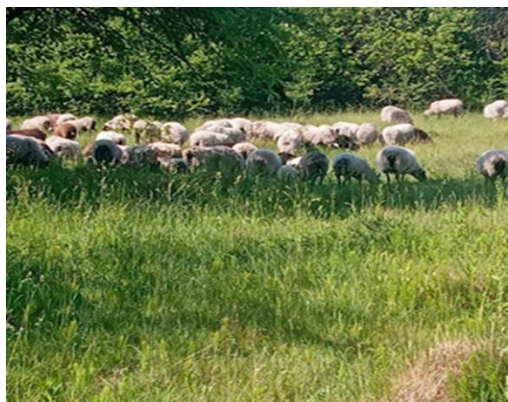
Мікротопонімікон українських сіл залишається малодослідженим, тому детальне вивчення походження місцевих географічних назв є ключовим для розвитку як української ономастики, так і діалектології.

Метою статті є характеристика мікротопонімікону села Вовківці Шепетівського району Хмельницької області.

Село Вовківці Судилківської ради Шепетівського району Хмельницької області розташоване від райцентру на відстані 12 км, від обласного – 100 км. До шосейної дороги – 3 км, а до полустанку залізниці – 5 км. Поселення знаходиться у вигідному географічному положенні, в неглибокій балці, яка захищає село від холодних вітрів та снігових бур, а також має велике стратегічне значення.

Населення складає на сьогоднішній день 224 особи, переважна більшість його – люди середнього та старшого віку, винятково українці [1].

У Вовківцях нині діє сільська рада, медпункт, будинок культури, бібліотека, дитячий садок, крамниця, фермерські об'єднання, що забезпечують роботою та обслуговують мешканців.

Тут і далі – фото А. Островської

За переказами старожилів, назва села Вовківці (Волківці) виникла десь у XIV–XV ст. Ця горбиста місцевість була вкрита навколо густими мішаними лісами, рештки цього лісу ще й досі є на окраїні північної частини села. У цих лісах водилося чимало звірів, особливо багато розвелось вовків, які завдавали великої шкоди господарству селян. У селі була вівцеферма, тож вовки нападали найчастіше на овець, тому село дістало назву Вовківці («вовки їли вівців»).

За іншими даними, населений пункт Вовківці (Волківці) вперше згадується наприкінці XV ст. в поборовому реєстрі Кременецького повіту Волинського воєводства Великого князівства Литовського та Корони Польської в Речі

Посполитій як належне село до Заслава князю Михайлу Заславському, де вказано, що з 1583 р. поселення належало до Заслава, князю Михайлу Заславському, який платив податок за нього з 8 димарів, 6 городів, 1 комірчини [1].

У «Словнику власних географічних назв Хмельницької області» зафіксовано кілька варіантів ойконіма: *Wolkowze* (1789), *Волковцы* (1911), *Вовківці* (1926). Патронімічна назва, в основі якої – особова назва *Волчковъ*, *Волкъ*, *Вовк* (1618), суфікс *-івці*, який є особливо продуктивним на території сучасної Хмельниччини [3, с. 113].

У населеному пункті назви вулиць, як правило, відображають його історію, місцеві особливості, природні об'єкти або визначні місця в околицях. Загалом у поселенні Вовківці п'ять вулиць, які переплітаються і взаємодоповнюють одна одну: *Лісова* (отримала свою назву через те, що вона веде до лісу), а в селі її називають *Шахрайка* (жили шахраї, злодії, які вбивали й грабували людей).

До населеного пункту пізніше було добудовано вулицю вздовж берега річки Припутенки між селами Вовківці та Вовківчики, так і стали називати цю частину села *Посьолком*, зараз вулиця *Вишнева* (вздовж неї росте

багато вишень, майже біля кожного двору, тому вона має таку назву),

Вулиця *Руслана Скотенюка* названа так у честь загиблого односельчанина – учасника АТО у зв'язку з подіями на сході нашої держави.

Уздовж вулиці *Садової* знаходиться *Старий садок*, де ростуть яблуні, груші, сливи.

Вулиця *Михайла Грушевського* названа в честь видатного українського історика, політика й державного діяча.

Вовківці відзначаються наявністю родючих чорноземів. За словами односельчан, поля мають

такі назви:
Сіножаття (поле

використовувалося для вирощування кормових рослин, які збирали, сушили і використовували для харчування тварин, зокрема для отримання сіна), *Ступник* (пасовища для худоби), *Лисячі нори* (за

словами жителів, на цьому полі були нори лисиць),

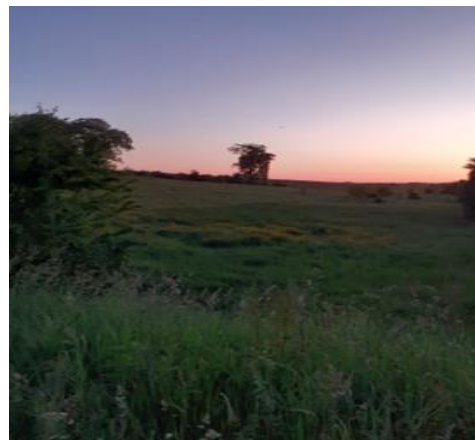

Цегельня (назва походить від колишньої фабрики, де виготовляли цеглу, що використовувалася для будівництва будинку культури в селі Вовківчики), *Вільшина* (біля поля росла велика кількість вільх), *На руді* (за словами місцевих жителів, коли йшов дощ, вода, яка текла з поля, мала рудий колір.

Мешканці села збирали глину, обпалювали в печі і використовували для змащування своїх хат), *За грушечкою* (поле знаходиться за грушевим деревом, яке росте й сьогодні), тому поле має таку назву).

Село Вовківці є цікавим об'єктом для дослідження походження назв кожного водоймища,

гори, саду та лісу, що знаходяться в ньому. Кожне з цих місць має свою захоплюючу історію, пов'язану з появою його назви.

Через село зі сходу на захід протікає неширока річка *Припутенка* (відойконімна назва), яка впадає біля міста Ізяслав у річку Горинь.

Ставок *Водокачка* названий так тому, що раніше його використовували для постачання води на ферму; *Зелений ставок* має назву через зелений колір води, спричинений наявністю великої кількості рослин, які забарвлюють воду.

Назва *Перший ліс* походить від того, що цей об'єкт є першим на шляху, оскільки розташований ближче до села; водночас *Другий ліс* знаходиться за ним. Такі найменування допомагають орієнтуватися на місцевості.

Старий садок був посаджений значно раніше, ніж *Молодий*, тобто мотивація таких онімів є темпоральною.

На полі між селами Вовківці й Тишевичі є два великі горби, які називають *Бабиною* й *Дідовою горою*. З *Бабиної гори* тече холодний, чистий, мов сльоза, струмок. За легендою, було це дуже давно. У селі жила сім'я – дід із бабою. Були вони добрі, роботящі розумні. Баба була повитухою, дід лікував людей травами. Жили тихо й мирно. Аж одного разу принесла баба дівчинку, мати якої померла при пологах. Росла дівчинка в баби з дідом. Щастю старих не було меж. Ще добрішими та мудрішими стали вони, аж помолоділи й щодня дякували Богові за дочку. А вона росла, як з води – розумна, роботяща і красуня. Та одного разу чорна хмара затулила сонце. Це

яничари-варвари налетіли на село. Забрали красуню-дівчину. Дід із бабою, плачучи, бігли за яничарами, благаючи віддати їм дочку. Але марно; знесилившись – попадали плачучи. Дід був сильнішим, підбіг далі, а баба впала трохи ближче до села. Три дні і три ночі плакали дід із бабою. Сльози їх із великого горя текли і, входячи в землю, ставали камінням. Росли ці камінці, росли – і сталося диво! Люди побачили, що діда з бабою немає, а натомість за селом появилися дві кам'яні гори, які й зараз називають *Дідовою* і *Бабиною горою*.

У селі Вовківці поширені певні прізвища, оскільки вони мають глибокі коріння в цьому регіоні і пов'язані зі старожилами, що мешкають тут протягом багатьох поколінь. Ось декілька найбільш поширених прізвищ: Бенешук, Грабошук, Пасічник, Поліщук, Скотенюк, Федорчук, Шадюк.

Надіємося, що інформація про походження мікротопонімів села Вовківці стане пригодиться майбутнім краєзнавцям.

Список використаної літератури

1. Вовківці. URL : <http://surl.li/mismqk> (дата звернення :14.11.2024).
2. Топонім. URL : <http://surl.li/jsbhyp> (дата звернення : 14.11.2024).
3. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 519 с.

Наталія ПОДЗЕРЕЙ, студентка групи СОУ-21-1

Хмельницького національного університету

СОСНІВКА: ІСТОРІЯ, СПАДЩИНА ТА СУЧАСНІСТЬ СЕЛА З БАГАТИМ МИНУЛИМ

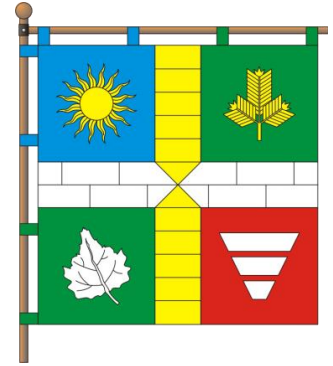
Село Соснівка входить до складу Ярмолинецької селищної громади Хмельницького району Хмельницької області. Колишня назва Куява. Уперше згадано в XV столітті. Населення 365 мешканців.

Колишня Куява вперше згадується ще у XV ст., а вже у XVI ст. в цьому місці було збудовано дерев'яну церкву. Її вже давно немає, адже храм згорів, а нинішня мурована церква була збудована 1880 р. Офіційна дата заснування – 1646 р. До обласного центру (міста Хмельницький) – 44 км, а до колишнього районного центру – 15 км. Раніше була трохи інша інформація: «Соснівка – село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Ярмолинці. Населення – 1 370 чоловік. Сільраді підпорядковане село Косогірка» [1].

Герб села – це щит, поділений на чотири частини прямим мурованим хрестом. Вертикальні частини хреста золоті, а горизонтальні – срібні. У першій, лазуровій, частині зображено золоте сонце, у другій, зеленій, – золоту соснову гілку. Третя, зелена, частина містить срібний лист липи, а четверта, червона, – срібні гамаїди. Щит розміщений у золотому декоративному картуші, увінчаному червоною мурованою короною. Внизу картуша написано «СОСНІВКА» і стоїть дата «1469».

Прапор – полотно у формі квадрата, поділене на чотири частини хрестом, який має вигляд мурованої конструкції і займає 1/6 від загальної ширини стягу. Вертикальні частини хреста виконані в жовтому кольорі, а горизонтальні – в білому. У верхній частині, ближче до древкової сторони, на синьому фоні розташоване жовте сонце. У верхньому куті, протилежному від древка, на зеленому фоні зображено жовту соснову гілку. У нижній частині ближче до древка, на зеленому фоні, знаходиться білий листок липи. На червоному фоні в нижньому куточку, протилежному від древка, зображені білі фігури гамаїдів.

Спочатку це було володінням родини Телефусів, згодом поселення перейшло до Язовських і Русановських, а пізніше стало власністю трьох братів Товкачових (або Товкачів). «Село належало двом поміщикам: М. А. Гижицькому та К. Ю. Толкачу, а також його наступникам. Поміщикам належало 1 200 га землі, а селянам – 396 га. Чимало незаможних селян працювали у поміщицьких наймах» [2].

Тут і далі - фото з Інтернету

У селі є *Палац Товкачів* – палацово-парковий комплекс, дату зведення якого визначають 1887 р. У XIX ст. село Куява, нині відоме як Соснівка, було власністю шляхтича польського походження Юлія Товкача.

У період з 1875 по 1877 рр. на цій території розпочалося спорудження палацу і облаштування парку. «Пан Товкач, який спеціалізувався на розведенні мисливських собак та арабських скакунів, мав багато конюшень, манежі та іподром, де готував своїх улюбленців і брав участь у перегонах на території сучасної Польщі та України» [3]. Особняк складався з двох майже ідентичних частин, висотою в один і два поверхи. Парковий фасад

прикрашала статуя Божої Матері в спеціальній ніші. Пан був католиком, тому православних статуй тут немає. Оточений парком, палац мав з одного боку сад, а з іншого – озеро. 1918 р. пан Товкач переїхав до Кам'янця-Подільського, після чого його майно було розграбоване.

Парк навколо маєтку також є пам'яткою садово-паркового мистецтва та займає площу 27,7 га. Тут висаджено тисячі саджанців модрини європейської та сосни Веймутові.

Волості на території сучасної Хмельницької області виникли в першій половині XIX ст. в селах, де жили державні селяни (вільні люди), але останні волості утворилися пізніше, коли 1861 р. було скасоване кріпосне право. У Державному архіві Хмельницької області зберігаються документи, зокрема «Куявське волосне правління» від 1901 р., а також матеріали виконкому Куявської волосної ради за період 1920–1923 рр.: «Куявське волосне правління, с. Куява Кам'янецького повіту Подільської губернії (дані Державного архіву Хмельницької області за 1901 рік). До складу Куявської волості ще входили селі Савинці, Стара Пісочна, Пісочна Нова, Мудрі Голови, Балакири, Лошківці, Удріївці, Карабчіїв Великий, Карабчіївка Мала, Лисогірка, а також містечко Фрампіль (нині Косогірка)» [4]. Під час радянської окупації волості ліквідовано згідно з постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р. Село Куява було віднесено до Солобковецького району Кам'янецького округу.

Тут знайдено відомі археологічні пам'ятки, зокрема крем'яні сокири, що датуються трипільським періодом, які викликали значний інтерес наукової спільноти. Особливо варто відзначити як важливе місце розкопок та досліджень поселення черняхівської доби, розташоване на південно-східній окраїні Соснівки.

На січень 2024 р. населення села становило 365 людей: молодшого працездатного віку – 45, працездатного – 149 людей, старшого за працездатний – 126, дітей дошкільного віку – 5 і дітей шкільного віку – 40.

Н. М. Торчинська і М. М. Торчинський у «Словнику власних географічних назв Хмельницької області» зафіксували такі варіанти найменування села: *Suvalow* (1493), *Kuliawu* (1530), *Кулявы* (1530), *Kolawa* (1630–1650), *w Kulawach* (1765), *Куявы* (1805), *Кулява* (поч. XIX ст.), *Kujawu* (1820), *Куява* (серед. XIX ст.), *Куявы*, *Куява*, *Кулявы* (1893), *Соснівка* (1946), *Сосновка* (1976) [6, с. 431–432].

Існує декілька етимологічних версій щодо назви Куява. Першу висунув С. Д. Бабишин, який був певен, що поселення засноване вихідцями з Карпат. У них значення слова «куява» означає окрему хату. Наступна версія належить Т. А. Марусенко. За нею назва села має значення «крутий горб; пусте місце; невідома місцевість». Найбільш відомою є версія про кульгаву жінку-поміщицю, або кульгавого пана, який жив у маєтку. Звідси випливає цілком логічне пояснення назви. Останній варіант назви села Куява походить від гідроніма – р. Кулявка. Від минулої назви села майже нічого не залишилося, якби не палац. Саме біля нього в парку, як зазначалося раніше, є тисячі сосен – звідси й сучасна назва села.

Назви вулиць у с. Соснівка не мають особливого семантичного розмаїття. *Лісна* – назва походить від *Малого лісу*, що знаходиться зовсім поряд. *Польова* – названо від поля, яке є поряд із вулицею. *Садова* – бо сад місцевих мешканців дуже близько до вулиці. *Молодіжна* – нова вулиця, у якій мешкає молоде населення.

Гідроніми села представлені лімnonімами: *Герасім* – походить від прізвища власника Герасіма Василя; *Голодний став* – у ставу мало риби, тому люди й відчують голод. Цікавим потамонімом є *Цюрукач* – річка, яка б'є з підземелля, тому назва мотивована процесом: коли біжить вода, вона цюркоче.

Дримоніми села Соснівка: *Перший ліс* названо тому, що він найближчий до села; *Великий ліс* – найменування пов'язане з великим розміром об'єкта; *Гайок* – невеликий за розміром лісовий масив.

Найбільш поширеними прізвищами є Атаманчук, Залуцький, Коцюрuba, Сіцар, Ярушевський.

Відомими мешканцями Соснівки є: Корчинський Анатолій Михайлович (27.02.1944 р. н.), удостоєний 1973 р. ордена «Знак пошани» III ступеня; Левченко Олена Констянтинівна (02. 02. 1950 р. н.), яка протягом 38 років працювала головним лікарем дитячого психо-неврологічного санаторію «Куява»; Мосюк Анатолій Михайлович (30. 05. 1953 р. н.), нагороджений 1972 р. орденом Трудової слави III ступеня; Супрун Євгена Федорівна (23. 01. 1949 р. н.), яка, завершивши 1973 р. навчання в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті, працювала у школі, де спершу обіймала посаду піонервожатої, з 1970 р. – вчительки історії, а найбільшою її пристрастю було рідне село, якому вона присвятила численні вірші; Ярушевський Володимир Омелянович (1945–2015 рр.), удостоєний 1972 р. ордена Трудової слави III ступеня.

Соснівська загальноосвітня школа I–II ступенів була зведена 1965 р. на вулиці Вишневій. Під час відкриття тут навчалось приблизно 200 учнів. Згодом населення Соснівки настільки скоротилося, що до 2014–2015 н. р. у школі залишилося лише 26 учнів. «В липні 2018 року Соснівська

загальноосвітня школа І–ІІ ступенів була перейменована у Соснівську гімназію. У 2020–2021 навчальному році у гімназії навчається 47 учнів у 1–9 класах» [5].

Фельдшерсько-акушерський пункт, відкритий 1984 р., розташований у тому ж будинку, що й дитячий садок «Сонечко».

У селі є Хресто-Воздвиженська парафія Чесного Хреста (УПУМП), заснована 1990 р.

Воїнам-односельчанам, які загинули в роки Другої світової війни, присвячено пам'ятник, відкритий 1986 р. На гранітних плитах викарбувані імена 101 воїна-

односельчанина, які віддали свої життя заради перемоги. А вже 2008 р. було встановлено пам'ятний знак на честь жертв Голодомору 1932–1933 рр.

Братська могила воїнів, загинувших під час визволення Соснівки в ході Другої світової війни, служить меморіалом пам'яті. В цьому місці спочивають 244 особи, серед яких 180 залишаються невідомими. Серед похованих – офіцери, сержанти та рядові солдати, які боролися за звільнення таких населених пунктів, як Соснівка, Савинці, Косогірка, Ясенівка, Пісочне та Мудриголови. Пам'ятник було споруджено 1959 р.

Соснівський будинок культури, відомий у період з 1964 по 1975 рр. як Соснівський сільський клуб, розташований у селі Соснівка на вулиці Подільська. Першим керівником клубу був Маримон Петро Федорович, який організовував драматичний гурток. Крім того, в закладі діяли вокально-хоровий гурток та оркестр музичних інструментів під керівництвом Бойчака Миколи Федоровича. З 1996 р. директором будинку культури була Цуцуловська Катерина Михайлівна.

Село Соснівка колись зіткнулося з проблемою, що 80 % його жителів були неписьменними. Щоб змінити цю ситуацію, в селі була організована хатня бібліотека. Її першою очолила вчителька Ковальчук Клавдія Григорівна. З появою колгоспу в селі з'явилася й колгоспна бібліотека, яку вели працівники бухгалтерії колгоспу. 1951 р. в будівлі сільської ради була відкрита сільська бібліотека. До 1965 р. вона переїхала і розташовувалася в приміщенні сільського будинку культури, де бібліотекаром працювала Залуцька Наталія Анатоліївна.

Аналіз мови мешканців цього населеного пункту виявляє низку характерних рис, що можуть вказувати на регіональні особливості, діалектні варіанти, а також історичні та культурні впливи на місцевий лексикон.

Фонетичні характеристики включають використання специфічних звуків, які не є типовими для літературної української мови (наприклад, такі слова, як [во^уну́ча] для позначення ганчірки, [во́г'ірок] для огірка та [поме^идо́ра] замість помідора).

Слова, які використовуються лише в певних регіонах, надають мові особливого шарму, адже вони якнайкраще відображають місцевий побут і традиції. Наприклад, такі звичні нам предмети могли отримати свої унікальні назви: [сло́йік] для банки, [шу́фл'а] як назва лопати, [гра́л'і] для вил, а [др'апа́чка] позначає металеву мочалку.

Залишилися в місцевому мовленні застарілі або діалектні варіанти назв звичних страв і продуктів: [ги^ежкі] – холодець, [к'істо] – тісто, [суше^ин'а́] – сушені фрукти.

Не можна не помітити значного впливу суміжних мов. Від сусідніх країн до нас прийшли такі слова, як [кам'ізе́л'ка] (камізелька) та [патéл'н'а] (сковорідка), що, ймовірно, мають свої корені в польській мові.

Деякі слова мають унікальне та специфічне значення, яке відрізняється від загальноприйнятого: наприклад, [пра́жи^ети^е молоко́] означає кип'ятити молоко, а не

смажити. Також використовуються синоніми чи оригінальні назви для звичних понять: замість кухля вживають слово [кв́арта], а для позначення губ використовується [ва́рги^е].

Особливості фразеологізмів полягають у використанні метафор, які допомагають передавати конкретні емоції або настрої ситуації. Наприклад, вислів [|Бога за |ноги зло|вити] символізує досягнення успіху, водночас [го|р'іти вог|н'ом] виражає сильний гнів. Значення цих фраз зазвичай не є прямими. Скажімо, [нак|ла́сти голо|войу] не означає буквально покласти голову, а натякає на загибель від насильства, що робить мовлення більш образним й насиченим.

Значна кількість цих висловів відзначається емоційним забарвленням, демонструючи певні емоційні стани. Такі вирази, як [на|дути |варги] для позначення невдоволення чи [йак во|ди ў |писок наб|рати] для мовчання, яскраво відображають емоції. Деякі фрази мають комічний ефект або використовують гіперболу, прикладом чого є [дур|ний йак |вал'анок] для опису нерозумної людини або [жи|в'іт надри|вати] – сильного сміху.

Лексика часто наповнена народною мудрістю, нагадуючи прислів'я на кшталт [за ца|ра го|роха] для позначення давніх часів та [ў г|речку хо|дити] для опису сімейної зради, що додає мові фольклорного відтінку. Деякі вирази містять специфічні регіональні слова чи вислови, такі як [|вурди^етис'а йак моло|ко] (кривитися), характерні для певної місцевості.

Список використаної літератури

1. Історія міст і сіл Української РСР. Соснівка, Ярмолинецький район, Хмельницька область. URL : <https://ukrssr.com.ua/khmeln/yarmolinet ski y/sosnivka-yarmolinet ski y> (дата звернення 07.11.2024).

2. Палац Товкачів у Соснівці. URL : <https://surli.cc/hpmots> (дата звернення 07.11.2024).

3.Соснівка: барви рідного краю: інформаційно-довідкове видання: Ярмолинецька ЦБС, бібліотека-філіал с. Соснівка; упоряд. Залуцька Н. А. Соснівка, 2015. 16 с. URL : https://biblioyar.at.ua/sosnivka_buklet.pdf (дата звернення 07.11.2024).

4.Соснівка (Хмельницька область). URL : <https://surl.li/wnkjtk> (дата звернення 08.11.2024).

5.Соснівська гімназія. URL : <http://sosnivka-bil.edukit.km.ua/> (дата звернення 09.11.2024).

6.Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 519 с.

**Неля ПОДЛЕВСЬКА, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології,
декан гуманітарно-педагогічного факультету
Хмельницького національного університету**

МОЄ РІДНЕ СЕЛО СТАВИЩЕ (ПЕРЕПЛЕТЕННЯ ІСТОРІЇ І СПОГАДІВ)

Моєму татові присвячую...

Село Ставище належить до Новодунаєвецької селищної територіальної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Відоме з 1502 року. Населення 370 мешканців. Через поселення протікає річка Студениця, ліва притока Дністра.

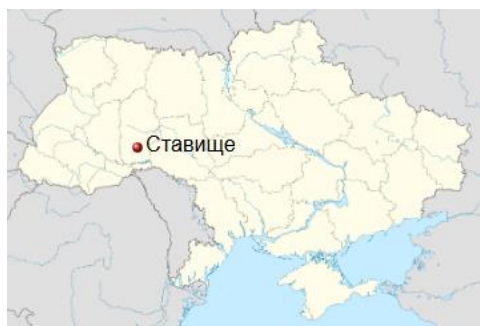
Що у світі є краще й миліше, рідніше і спокійніше, затишніше й тепліше, ніж місце, де кожен із нас народився?! Часто називаємо його місцем сили, енергії,

Фото Н. Подлевської

творчості, натхнення, пошуку сенсу й віднаходження ідей. Для мене таким місцем є моє рідне село *Ставище*, де я народилася й виросла, закінчила школу, отримала перші уроки життєвого досвіду. І слава Богу, що маю можливість щоразу повертатися до рідної домівки, до мами й тата (на превеликий жаль, мого тата не стало зовсім недавно), до своєї «дачі» (бабчиного обійстя), де є можливість набратися сили й відпочити.

Село *Ставище* колись мало назву *Татариска*. За переказами, у цій місцевості існувало місто *Тягин* (недавно вперше прочитала ще й про назву *Новогрудок*), яке знищили татари. А жителі заснували нове поселення на місці колишнього стану.

Знаходилося місто на північний схід від теперішнього села. Тепер там орне поле. До 1869 р. на тому місці стояв хрест, який спорудили селяни. 1946 р. село було перейменоване у *Ставище*. Ця назва пішла від ставу посередині села. Південніше

Фото з літопису села Ставище

від села – автомобільна дорога Хмельницький – Кам'янець-Подільський (побудована протягом 1891–1893 років), а за сім кілометрів – станція Дунаївці (залізниця прокладена за 13 кілометрів від колишнього районного центру міста Дунаївці). Від села *Ставище* до обласного центру Хмельницький близько 60 кілометрів.

Величаво розкинулося по берегах річки *Студениця* усе в зелені дерев село *Ставище*, розташоване на горбистій місцевості, в низині, а посеред села великий став (з острівцем посередині), через який протікає річка *Студениця* (протока Дністра).

Фото Н. Подлевської

Як я любила цей став, бо з подвір'я видно його красу із розкішними вербами й острівцем посередині (кажуть, що він має назву *Острів кохання*).

Фото з літопису села Ставище

Ще школяркою, починаючи з молодших класів і далі, влітку, із самого раночку, любила прийти на став (за городом), взяти вудочку з верби (яку тато мені змайстрував), алюмінієвий бідончик, наживку для риби (черв'ячки) – і на рибалку.

Завжди рибка ловилася. Це було одне з моїх улюблених ранкових занять влітку. Мама з татом – на роботу, а я – додому зі ставу, з рибкою, яку треба почистити,

Фото з Інтернету

помити, посолити і насмажити. А коли вже вона набридала усім щодня, тоді бралася до приготування тараньки. Цілі в'язки під марлею сушила на вулиці (яблуня коло хати була,

давно вже її немає). А одного разу «зловила» якусь велику рибу. Правда, я її не бачила, бо щось таке здоровенне вчепилося на вудочку й повело її від берега, що я не втримала тієї вудочки, стоячи на пеньку у воді, кинула її і втекла додому. Покликала тата на допомогу. Правда, вудочки вже не було, як тато прийшов рятувати мене від «великої риби». Так у мене з'явилася нова вудочка, яку тато знову зробив. Ну а коли була ще менша, десь до школи (а сестра моя молодша на три роки), то в селі, граючись такою компанією із сестрою і моєю подружкою, теж Нелею (молодшою від мене на рік), брали собі такі кошики дитячі (пластмасові тоді були, батьки нам купили в нашому сільському магазині, у мене салатівий, а в

подружки синій), клали в них якісь млинці (чогось запам'яталися) чи що було вдома, і йшли на став, сідали на березі, розкладали, що з дому взяли, і їли – так ми собі уявляли відпочинок ...

Фото з літопису села Ставище

Фото з Інтернету

Назва річки *Студениця*, напевно, походить від слів «студена вода». Ще й досі вздовж берегів є багато джерел, що повнять річку водою. Джерельна вода – холодна. Тому й предки нарекли річку *Студеницею*.

Я пам'ятаю, як із горба, високого і стрімкого, того, що при в'їзді в село, взимку ми любили юрбою кататися на санках. Весело і страшно водночас було, бо санчата набирали розгону і на став ніби вилітали! Але батьки все нам наказували: «Дивіться, обережно, щоб у джерело не потрапити». І так це тоді чогось було страшно, уявлялося якимось місцем, куди можна потрапити і раптом зникнути... А влітку у спеку ще можна було купатися, правда, з іншого боку ставу (від городів), і місце треба було знати, де засипаний низ ставу пісочком. Яка то краса була, коли сільська дітвора збиралася і всі плавали, гралися, купалися. А бабка жартома сварилася, щоб довго «не киснули у воді, бо верба виросте...»

Лівобережна частина поселення поділяється на *Закорчмення* та *Кут*. *Закорчмення* – частина села, що знаходиться за корчмою, яка колись була розташована в центрі. На *Закорчменні* знаходиться бабчине й дідове (батькові батьки) обійстя, яке тепер «моя

дача». *Кут* – протилежна до *Закорчмення* частина села, де в дитинстві жила я із сестрою, з батьками, бабусею й дідусем (маминими батьками).

Правобережна частина села ділиться на *Загребелля* і *Заводаївку*. *Загребелля* – частина населеного рунку, розміщена вгорі за греблею. *Заводаївка* – частина села, забудована найдавніше. Це шість хат, що знаходяться на правому березі річки *Студениця*. *Заводаївка* – бо за водою розміщена.

Данилів рів – на схід від могилок є рів. Кажуть, що жив у селі селянин Данило. Після 25 років служби у війську він отримав поле біля рову. Тому та частина села стала *Даниловим ровом*.

І ще про декілька топонімів довкілля, які здавна була в мовленні мешканців села *Ставище*.

Дубина – місцевість недалеко від села Харитонівка. Колись тут був великий дубовий ліс, його вирубали. Старожили ще пам'ятають сім дубів, яких вже також немає. Але назва залишилася.

Дунаєвецькі ворота – назва стежки, якою від *Загребелля* мешканці села навпростець, через поля, ходили до Дунаєвець.

Могилки – орне поле, де раніше знаходилося містечко *Тягин*, чи *Новогрудок*.

Олійникова долина – частина поля неподалік від автомагістралі Хмельницький – Кам'янець-Подільський, що належала селянину Олійнику. Він викопав криницю, його прізвище передалося долині в цьому полі.

Сині озера – у верхів'ї *Козацької долини* є поля, що не так давно були вкриті десятком озер. Їх осушили. Проте назва залишилася. За переказами, назву «сині» вони отримали ще в часи козацької війни. «Після однієї із битв береги й плеса озер були густо вкриті порубаними тілами, тільки вітер розвівав синій одяг» [3].

Панькова долина – на південний захід від села, по дорозі до автомагістралі, було поле, що належало Паньку Процьовому. Видолинок на цьому полі назвали *Паньковою долиною*.

Хрест – в'їзд у село, де раніше стояв дерев'яний хрест. Я пам'ятаю той старий дерев'яний хрест, пізніше його замінили на новий і гарний.

Фото з Інтернету

Грунт у поселенні в основному чорноземний, родючий. Лише на схід від села на вершинах окремих горбів через посилену ерозію верхнього шару пробивається «глинка». На крутому схилі одного з таких

горбів в урочищі *Глинки* жителі села *Ставище* добувають глину. Також це урочище використовується як пасовище для худоби. Люди так і кажуть: «Погнали худобу пастися на *Глинки*».

Фото з Інтернету

У кар'єрі на південь і схід від поселення люди добували будівельний камінь, який називали «пісковик», «ракушечник», із якого в селі побудована більшість хат.

У радянські часи було зроблено шосе, яке об'єднувало села *Ставище* та *Міцівці*, а також дорогу до автомагістралі. Географічне положення *Ставищ* дуже зручне щодо шляхів сполучення. Обабіч дороги до села від шосейної дороги висаджені абрикоси, а на полях насаджені полезахисні лісосмуги. 1965 року село приєднане до енергосистеми, а 1999 року було газифіковане.

За даними 1965 року, у селі проживало 1 330 осіб. Станом на 2001 рік у селі залишилося 659 мешканців, а сьогодні – лише 370.

Речові знахідки, перекази давнини, архівні матеріали дають можливість простежити історію поселення з давнини. На території села та його околиць неодноразово знаходили кам'яні сокири епох палеоліту (невідшліфовані) і неоліту (відшліфовані).

За оповідями і літописом [3], який зберігається в бібліотеці села, в урочищі *Окопи* в часи древньої Русі існувало типове древньоруське поселення – містечко *Тягин*. Це укріплене поселення з двох боків захищали обривисті береги річки, а з інших – земляні вали, рови і сама річка. Недаремно цю місцевість називали *Окопами*.

За народними переказами, на містечко *Тягин* напали татари й влаштували різню мешканців. Майже все містечко було знищене. Але люди, яким пощастило врятуватися, утворили нове поселення, яке почали називати *Підгороддя*. До XVII ст. назва не хронологізувалася, тому точність дати встановити дуже важко. А пізніше село стало називатися *Татариска*.

Історія поселення сповнена різних подій і фактів, притаманних тим часам. 1240 р. – монгольська навала, слідом за нею – більш ніж сторічне монгольське іго. 1362 р. Поділля опинилося під владою литовських феодалів; 1676 р. – поневолення Поділля турками, 1699–1793 рр. – панування Польщі [3]. Повернувшись до маєтків, пани й магнати закликали селян на свої землі, обіцяючи їм свободу – тимчасове звільнення від панщини (на 10–20 років). До 1882 р. доля *Татарисок* була такою ж, як і у сусідніх сіл: Підлісний Мукарів, Міцівці, Пільний Мукарів, Нестерівці, що належали до одного староства – Кам'янецького, а потім Мукарівського (тобто це були королівські володіння). 1404 р. польський король Владислав II Ягайло віддав поселення разом з іншими згаданими селами Петру Шафранцю (першому польському подільському старості) [4].

Наприкінці XVIII ст. власницею *Татарисок* була Кароліна Гоздська (велика польська землевласниця, яка володіла землями на Поділлі), жінка Карла Генріха Нассау-Зігена – принца німецької католицької герцогської лінії, який у Польщі

отримав визнання його іноземного дворянства як польського шляхетства (індигенат). Коли пішов у відставку, то жив постійно у селі Тинна (сусіднє село) [2]. Пізніше село перейшло до Кам'янецького католицького єпископату. Ще пізніше цар Олександр I здав поселення в оренду зятю Нассау-Зігена Павлу Бутягіну, якому належали також населені пункти Тинна, Тернава та інші. 1820 р. село було повернене єпископату, але незабаром знову конфісковане в казну, до того ж, частина землі була продана селянам, а частину вони обробляли за оброк аж до 1861 р.

Польські пани, що володіли *Татарисками* й іншими поселеннями, мали тут своїх прислужників, яким надавали дворянські і значні порівняно із селянами земельні наділи (до 35 десятин). Після скасування кріпацтва селяни мушили свої наділи викупити або їх у них конфісковували. Швидко зростали феодальні повинності. У державних установах була заборонена українська мова, національні школи закриті. Польська шляхта з метою більшої напруги вела з турецькими і татарськими купцями торгівлю людьми. У турків і татар були спеціальні загони мисливців, які ловили подолян, особливо жінок, і відправляли їх на чорноморські і середземноморські ринки. Через нестерпне гноблення іноземних загарбників і місцевих феодалів часто виникали народні повстання. Жителі *Татарисок* не могли бути осторонь. У народних піснях оспівуються повстанці-гайдамаки, які били польські військові загони в Зінькові, Солобківцях, Татарисці. В урочищі *Козацька долина* гайдамаки 1734 р. розбили польський військовий загін. Із того часу долину стали називати *Козацькою*.

Реформа 1861 р. не принесла татарисцям особливого полегшення. Бідні наймалися на роботу до так званих куркулів, йшли на заробітки на Дунаєвецьку фабрику, на будівництво шосейної дороги, залізниці тощо. У роки першої російської революції вони брали участь у робітничих мітингах, демонстраціях. Дехто з татарисцян поїхав на переселення, шукаючи кращої долі, але, не

знайшовши, ледь повернулися живими. Їх ще довго в селі називали «самарцями» (від назви міста Самара, куди вони їздили).

Жили татарищани в бідних глиняних хатинах, покритих соломою, часто по дві сім'ї в одній хаті з маленькими віконцями на чотири шибки. Житловою була одна кімната, у якій знаходилася велика піч, де взимку і спали. У хаті був каганець, рідко в кого – газова лампа. Саморобні стіл, стільці, ліжко, лавка. Білизна й одяг – із домотканого полотна (верхній одяг фарбували в бузині або базнику). На свято був одяг із фабричної бавовняної тканини (не в кожного). Улітку ходили босі. На зиму не кожна сім'я мала зимові чоботи. Щасливим себе відчував той, хто мав на зиму кожух або гуньку (верхній одяг із грубого овечого сукна). Коли у свято йшли далеченько, то роззувалися і крокували босі, щоб не зношувати взуття.

Жінки взимку вечори проводили за кужіллю, часто в одну хату збиралися «на воденки» і на цілий день. Головне – довгі зимові вечори проходили швидше і цікавіше за розмовами й роботою. Багато людей вірили в біди і боялися їх. Бібліотеки, клубу, радіо, художньої самодіяльності не було. Книг не читали, газет не передплачували. Один листоноша був на цілу волость. Люди не мали годинників, велосипедів. Лише дехто в селі мав швейну машинку. Більшість одягу шили вручну, голкою.

1889 року в *Татарисках* було знайдено скарб, заритий у землю в останній чверті XVI ст., що налічував 1 268 срібних монет, у складі котрого знаходився також один джучидський дирхем.

Новою бідою була війна 1914 р. Чоловіків у військо забирали прямо з полів. Жінкам самим було господарювати дуже важко. Із фронту надходили повідомлення про вбитих, збільшувалися податки. Коли 1915 р. німецько-австрійські війська просунулися на схід, загроза окупації нависла і над *Татарисками*. Царські війська по лівому боці річки *Студениця* готували запасну оборону, побудували окопи, на дні річки протягли дротяні загорожі. Біля урочища *Окопи* збереглися ще залишки

греблі з того часу. Проте наступ німецько-австрійських військ був зупинений, і 1916 р. їх відігнали далеко на захід.

Восени 1929 р. зробили збори села, на яких говорили про організацію колгоспу (тоді була назва СОЗ – «спільна обробка землі»). Бідніші люди почали вступати в нього, однак заможніші, які мали землю, реманент, худобу, не хотіли віддавати нажите своєю працею добро. Їх називали куркулями, примусово забирали майно, відправляли в колгосп, а хто не погоджувався – засиляли в Сибір разом із сім'ями (це називалося розкуркуленням). Таких людей у нас в селі було з десятків. Серед них – моя родина і по маминій, і по татовій лінії. 1933 р. у *Татарисках*

Фото Н. Подлевської

колективізація завершилася. У колгоспі було організовано шість рілних бригад, одна городня й одна будівельна. Польові роботи виконувалися вручну (косами і серпами), пізніше були закуплені дві косарки, які тягнули по четвірці добрих коней. Усі зернові в'язали у снопи, возили в скирди на возах. Цього ж року розпочали будівництво конюшні на 200 голів (де пізніше було господарство колгоспу), корівника (біля села Пільний Мукарів, де був близько водопій).

Тоді ж побудували зерносклад, а 1935 р. – друге поблизу цвинтаря.

колективізація завершилася. У колгоспі було організовано шість рілних бригад, одна городня й одна будівельна. Польові роботи виконувалися вручну (косами і серпами), пізніше були закуплені дві косарки, які тягнули по четвірці добрих коней. Усі зернові в'язали у снопи, возили в

Фото з літопису села Ставище

В урочищі *Ліски* 1936 р. було розпочато будівництво свинарників, курників, кормокухні, викопали криницю завглибшки 36 метрів. Люди того часу жили ось у таких хатах, як на фото.

На початку 1930-х років у *Татарисках* діяв клуб, де відбувалися вечори художньої самодіяльності, вистави, демонструвалися кінокартини, спочатку «німі», а з 1934 р. – звукові. Почалася ліквідація неписьменності, у сім'ях почали з'являтися книги, журнали, а також костюми, плаття, туфлі, годинники, велосипеди тощо.

1941 р. розпочалася війна – на країну напала нацистська Німеччина. 8 липня німецькі війська захопили село *Татариска*. Активісти, які не встигли евакуюватися, змушені були щоденно з'являтися на реєстрацію в сільську управу. Людей примушували працювати даремно. Увесь хліб із громади забирали. На населення накладали податки (м'ясо, молоко, яйця). Молодь вивозили в Німеччину на роботу (по суті, в рабство). Щоб туди не потрапити, люди тікали з пунктів збору, переховувалися в родичів чи по інших селах. Кажуть, що у приміщенні колишньої МТС німці влаштували концтабір для військовополонених. За даними сільського літопису, там загинули 268 ув'язнених.

У сусідніх населених пунктах діяв партизанський загін. Під впливом цих подій опір населення окупантам посилювався. У березні 1944 р. Поділля було звільнене від німецької окупації (зокрема 28 березня – село *Татариска*). Мій дід (по маминій лінії), Шатковський Антон Антонович, пройшов через усю війну, аж до Берліна, і звідти повернувся додому. А прадіда (по татовій лінії), Барана Пантелеймона Дмитровича, який був ветеринаром, ще до війни розстріляла радянська влада в

Кам'янці-Подільському (одного разу його «забрали», «бо коні в селі в той час гинули», і більше він не повернувся). Пізніше помертвено реабілітований.

Фото з літопису села Ставище

сусіднього поселення Міцівці.

1944 р. почали відбудовувати колгосп. Вже 1950 р. побудували опуст і електростанцію, відновили роботу разового млина.

1946 р. *Татариска* були перейменовані в село *Ставище*. 1959 р. колгосп села об'єднали із колгоспом

1963 р. в селі був машинний парк, який складався із тракторів, автомашин, зернових, кукурудзозбиральних комбайнів та іншої техніки. 1964 р. на захід від *Ставища* прокладено державну високовольтну лінію електропередач, а 1965 р. до неї приєднано наше село.

Наприкінці 1950-их років у селі було зведено більш ніж 70 хат, тому вже 1965 р. більшість будівель у селі були нові. Лише де-не-де залишалися поодинокі

старі хати, які виглядали музейною рідкістю.

Фото з літопису села Ставище

У цей час до сільської школи ходили мої батьки: Шатковська Галина Антонівна (1955 р. н.) та Баран Володимир Анатолійович (1951 р. н.). 1972 року мої батьки одружилися, а 8 червня 1973 р. у селі *Ставище* народилася я.

Батько працював шофером у колгоспі, був дуже відповідальним і старанним. Любив свою роботу і любив людей, і люди його теж шанували (на фото мій тато на Дошці пошани посередині у верхньому рядку). Завжди пишалася своїм татом! І

пишаюся! Він все робив, щоб ми, його діти, були найкращими, мали все необхідне і найкраще. Це був для нього пріоритет, і для мами, звісно, у їхньому житті. Мама керувала завжди, що, коли і як потрібно. А які історії тато вмів розповідати зі свого життя (водійського, та і не лише з нього)! І здавалося, що так буде завжди. Але ... 29 березня 2025 року мого тата раптово не стало. Це невимовний біль величезної втрати, шок і порожнеча, і багато чого уже ніколи мною йому не сказаного і для нього не зробленого...

Мама моя працювала оператором на Міжрайбазі на Станції Дунаївці. На той час це була дуже гарна робота. Цінувалася не так зарплата (була маленька), як хоч якісь можливості. Адже придбати щось у магазинах не завжди можна було, швидше – не було що. А мама могла «дістати» імпорتنі товари «на базі». Але мама виховувала нас дуже правильно, була вимогливою, вчитися ми мали тільки на «відмінно». Оцінка «чотири» – це була погана оцінка, і не дай Бог, її було отримати за контрольну роботу. Мама виховала в мене ось ту працелюбність, наполегливість, прагнення завжди до кращого, і водночас (і поки до цього часу) «комплекс відмінниці» ...

А у Ставищі життя продовжувалося ... 1962 р. реконструювали клуб: зробили добудівлю, відкрили в ньому бібліотеку з фондом 6 000 книг, яка швидко зросла до 9 000. Саме до бібліотеки я й ходила насамперед. Загалом потрібно сказати, що сільська бібліотека була започаткована 1948 р., і її засновником був Садома Євген Степанович. 1952 р. бібліотеку очолила Гурська Аделя, 1954 р. – Дацко Марія Василівна, а з 1958 р. майже сорок років бібліотекарем працювала Комендант Марія Михайлівна. Завідувачем сільської бібліотеки з 1998 р. є Чайка Галина Володимирівна. Усі бібліотекарі мали спеціальну освіту і дуже відповідально ставилися до своєї роботи. Я регулярно приходила, брала книги, бібліотекар записувала їх у формуляр, і я, прочитавши, знову йшла до бібліотеки, брала наступну книгу. Багато книжок із тієї бібліотеки перечитала. Перша моя дитяча книжечка із

сільської бібліотеки була «Голубий гвинтик» Олеся Донченка. Бібліотека й зараз є, правда, читачів немає чи дуже мало.

Фото з літопису села Ставище

Фото Н. Подлевської

жителів раніше було багато. І пам'ятаю, як дійсно сісти всім у залі не вистачало місця. Тому багато людей стояли під час проведення якихось заходів. А на Новий рік, в

Фото Н. Подлевської

Завідувачем сільського будинку культури один період була Тарасюк Антоніна Георгіївна. Загалом про клуб окрема історія – це всі свята новорічні чи якісь тематичні до якогось свята, адже майже у всіх я брала участь. Мама придумувала і шила мені костюми, а я була і Снігуронькою, і Мавкою, і Весною, і Циганкою, і брала участь у театральних виставах за уривками із художніх творів. А в клубі збиралося все село. Думала, що як у дитинстві все здається великим, тому і клуб мені уявлявся великим, але недавно на нього поглянула ізсередини, то таки він не маленький (як для села). Та й справді,

основному після шкільного концерту, на виході дітям роздавали цукерки в пакунках, новорічні подарунки від сільської ради. Яке то свято і радості скільки!

На території села розміщена сільська рада. 1999 р. головою сільської ради було обрано Кострибу Миколу Івановича. Цього ж року село було газифіковане.

2006 року сільським головою було обрано Порубіновського Володимира Миколайовича. Пізніше головою став Франчук Андрій Іванович, секретарем – Деркач Тетяна Михайлівна, бухгалтером – Бей Ірина Григорівна, касиром – Федорова Оксана Григорівна.

У центрі села є окрема будівля фельдшерсько-акушерського пункту, у якому понад чверть віку пропрацювала фельдшер Макалюк Лариса Михайлівна.

1969 р. було побудовано нову школу з просторими учнівськими класами, великим коридором і кабінетами. Але про школу – це окрема історія. І хочеться мені про неї розповісти більше, бо школа стала моєю основною справою і моїм життям.

1872 р. однокласне міністерське училище було відкрито в Підлісному Мукареві, 1881 р. – у Пільному Мукареві, Сокільці, Ставищі, Тинній, 1881 р. – у Балині, Блищанівці, Нестерівцях, Міцівцях, Миньківцях, Тернавці, 1883 р. – у Макові. Це села колишнього Дунаєвецького району. Навчання в однокласних училищах тривало 2–3 роки [1]. Однак питома вага освічених людей наприкінці ХІХ ст. була мізерною. Загалом 15 % жителів краю були освіченими, причому 96 % із них мали тільки початкову освіту. Лише троє зі ста освічених осіб у краї були випускниками середніх шкіл. Та і мій дід по маминій лінії закінчив лише початкову школу (4 класи), а бабка – уже середню школу (7 класів).

Перша школа, яка існувала в *Татарисках*, була побудована 1882 р. Вона була трикласною церковно-приходською і знаходилася на території сучасної церкви. Учителем був священник. Із самого початку свого існування школу в селі утримували прихожани. Головним предметом було вивчення закону Божого, церковних пісень, церковного календаря. Наукових знань діти не отримували.

Пізніше навчання учнів проводилося в попівській хаті, яка знаходилася на одній із центральних вулиць села. Це була одноповерхова чотирикласна школа, в одній половині якої вчилися діти, а в іншій жив директор школи Вишневський Лука Іванович. Його жінка Варвара Дмитрівна і дочка Раїса Луківна теж працювали

вчителями. Школа була невеликою, але дуже гарною. Шкільне подвір'я було обсажене кущами бузку, смородини, порічок, на клумбах від ранньої весни до пізньої осені цвіли квіти. Школу відвідували не всі діти, а лише ті, які мали у що вдягнутися і взутися. Школярі 1–3-їх класів вчилися разом. Лука Іванович дуже гарно грав на скрипці і навчав цього дітей. Парт у школі не було. Учні сиділи за довгими столами на лавках. За одним столом сиділо 8–10 школярів. До першого класу приходило багато дітей, але закінчували четвертий клас 4–5 учнів, тому що діти селян змушені були заробляти собі на хліб. Більшість дітлахів у селі залишалася неписьменною.

Учителями у школі працювати також Пілюйко Каленик Федорович (вчитель математики), його дружина Наталія Петрівна (вчителька початкових класів), Шура Йосипівна (вчителька німецької мови). Дочка Пілюйка К. Ф. Галина Калениківна пізніше теж працювала тут вчителькою української мови і літератури. Протягом 1927–1930 рр. педагоги провели велику роботу з ліквідації неписьменності (лікнеп) серед населення села. Навчалися дорослі жінки і чоловіки. Загальне початкове навчання дітей було запроваджене 1934 р.

У роки Другої світової війни школа в селі була закрита. Одразу ж після звільнення *Татарисок* у березні 1944 р. навчання відновилося. 1945 р. всі діти з поселення, народжені з 1934 до 1938 рр., пішли до першого класу Татарискої семирічної школи. Директором тоді був Яновський Петро Карлович, а вчителями працювали Комендант Євгена Іванівна, Вишомірська Євгена Францівна, Більматова Аделя Карлівна. Заняття проходили в чотирьох пристосованих будинках, які знаходилися на одній вулиці. Підручників і зошитів не було. Писали на будь-якому папері, а шкільне приладдя виготовляли самі.

Фото з літопису села Ставище

1949 р. школу очолив Пець-Ольд Адольф Іванович (учитель біології за фахом). Відомо, що родом він був із Кіровоградщини. Жив у сусідньому селі – Підлісному Мукареві. У той час велика увага приділялася трудовому навчанню і вихованню школярів, адже головним

завданням було відбудувати країну після війни. Щоб прищепити учням любов до праці, директор школи вирішив побудувати в школі оранжерею, де діти могли б вирощувати квіти та інші культури. Також при школі розводили тварин і доглядали за ними. Приміщення школи було дуже маленьке (на фото вище). До речі, це приміщення збереглося й донині. За моєї пам'яті це вже були майстерні трудового навчання з обробки металу і дерева (для хлопців) (ліва половина), а також кухня і їдальня для школярів і вчителів (права половина).

1952 р. було вирішено зробити дерев'яну прибудову до школи й обладнати її під оранжерею. Вона була вкопана в землю на 2 метри, а зверху накрита склом. Це давало світло для рослин. Оранжерея функціонувала постійно, незалежно від пори року. Тому всередині було побудовано грубку, якою опалювали оранжерею взимку. Адольф Іванович налагодив зв'язки із Ботанічним садом Києва та Кам'янця-Подільського, звідки йому надсилали насіння різних рослин, навіть тропічних. Також квіти були завезені і з Індії. Їх було дуже багато. Всі вони були висаджені в горщики різних розмірів. У вечірній та нічний час оранжерею охороняв сторож Клим Білий. А відповідальним було призначено Матвєєва Антона Івановича, який був вчителем біології, а згодом викладав ще й працю (у цього вчителя пізніше навчалися і мої батьки).

Фото з літопису села Ставище

медалями і дипломами за кращі успіхи у праці, наприклад, за краще вирощену цибулю,

Фото з літопису села Ставище

Комендант М. М. – старша понервожата, Комендант Є. І. – вчителька молодших класів.

Директор школи так захопився цією справою, що іноді майже цілодобово і сам працював в оранжереї. Кошти зі своєї скромної зарплати він витрачав на закупівлю насіння, обладнання, кормів тощо. І ця справа не була марною. Про маленьку школу в маленькому селі було відомо в районі, області, Києві і навіть за межами нашої

Біля школи були дослідні ділянки. За кожним учнем старших класів була закріплена маленька ділянка, де вирощувалися овочеві, злакові, бобові культури. Часто учні школи разом із вчителями їздили на екскурсії до великих міст. Їздили ті учні, які гарно навчалися. До речі, у той час учні нагороджувалися буряк чи картоплю.

Учителями того часу працювали ще й Паскевич М. С. – вчителька математики, Пушкаренко Н. С. – вчителька української мови і літератури, Житняк Г. Г. – вчителька російської мови і літератури, заступник директора школи, Чухрій Т. Ф. – вчителька історії,

держави. У павільйоні ВДНГ було розміщено портрет Пец-Ольда розміром 3*2 метри, і сам він неодноразово був учасником виставки.

До школи часто приїжджали на екскурсію учні та вчителі із сусідніх сіл, з Дунаєвець. Директор школи ділився досвідом, роздавав насіння квітів та інших рослин. В архівних документах зазначається, що 1957 р. у школі проводився обласний семінар директорів та біологів шкіл області. На семінарі були представники з Києва. Тоді в селі було справжнє свято. Коли учасники семінару з'їхалися машинами і великим автобусом, то до школи прийшли люди з усього села. Директор школи мав гарний настрій, розповідав гостям про успіхи школи й ділився досвідом.

Крім вирощування рослин, у школі займалися ще й розведенням свійських тварин і птахів: кролів, індиків, качок, гусей, цесарок. Були акваріуми. Доглядати за всім шкільним господарством були закріплені вчителі й учні.

На початку 60-х років ХХ ст. Адольф Іванович залишає школу, переїжджає до дочки в Одесу, і справа з оранжереєю завмирає.

Директори школи змінювалися один за одним: Гурський Казимир Іванович, Думанська Надія Яківна, Закордонець Анатолій Леонідович. Школа стає восьмирічною.

1965 р. директором школи став Височук Віктор Григорович. А 1966 р. розпочалося спорудження нового приміщення школи. Будувалася вона за кошти місцевого колгоспу. Під час цього будівництва було знищено оранжерею. У будівництві допомагали і вчителі школи, і батьки тодішніх учнів. Відкриття нової школи відбулося 1 грудня 1969 р. Директором школи став Закревський Йосип Рафаїлович.

У цій школі навчалася і я. До першого класу пішла 1980 р. І дуже добре пам'ятаю одну історію, яка трапилася зі мною в перші дні навчання у школі. Це був перший клас, група продовженого дня. Мама ще тоді мене виховала так, що все має

Фото з літопису села Ставище

зображенням світлофора), до дверей, а вони зачинені. Звісно, злякалася, і плакала і стала на те велике вікно у школі (що на фото вище), стукала в нього. Добре, що директор школи Закревський Й. Р. жив у школі, тобто його квартира була з окремого входу у школі. Проходив, побачив, відчинив, звільнив... Але я тоді не

Фото з літопису села Ставище

посередині з учнями).

Ось така була моя школа, як на фото, моя рідна школа і вчителі найкращі, які дали мені знання й виховали любов до школи, до навчання, до професії майбутньої. Багато спогадів про школу є.

Пам'ятаю, де було приміщення першого класу і свою першу вчительку Валентину Миколаївну Бурчак, напевно, і ми в неї були першим класом у її професійній діяльності. Дуже запам'ятала її кримпленовий (тоді мода була така) костюм

бути правильно, краще, бездоганно. І домашні завдання також. Я маму слухалася і старанно виконувала того дня завдання, аж не помітили мене якось в класі, і вчителька зачинила школу, пішла додому. Я завдання виконала, книжки у портфель склала (зелений такий був портфель із

знала ще (перші дні в школі), що це директор, і всім потім розказувала, що мені двері і клас відчинив «чужий дядько» (до речі, на фото вище він

Фото Н. Подлевської

коричнево-рудого кольору (спідниця до колін і жакет), і указка, якою вона в зошиті вказувала на помилки, які треба було виправити. І як із класним керівником Тетяною Феодосіївною (учителькою біології) уже у 5 класі створювали клас біології. Вона тоді теж була молодою вчителькою, після педагогічного інституту, не місцева, жила на верхній вулиці на квартирі, а ми, дівчатка (я і ще з кимось, зараз не згадаю, з ким) ходили до неї додому, із журналів вирізали якісь картинки, бо робили стенди для класу. Яка ж краса була, коли ті стенди почепили в класі! І це на мене справило враження, бо пізніше, коли вже я працювала вчителькою й оформляла клас у школі в Хмельницькому (правда, кабінет літератури рідного краю), мені теж допомагали мої учні, і це був перший такий кабінет у місті (тоді у шкільні програми з української літератури тільки вводили рубрику «Література рідного краю»). І пам'ятаю молоду вчительку української мови і літератури Ніну Миколаївну (яка теж до нас прийшла після закінчення інституту), з якою я писала систематично диктанти, готувалася до вступу в педагогічне училище. І Тетяну Володимирівну, вчительку німецької мови, яка навчила німецької мови мене так, що я перемагала в районних олімпіадах і знала найкраще в групі і в педагогічному училищі, і в педагогічному університеті. І усіх інших вчителів пам'ятаю, і своїх однокласників, але хочеться про них свої спогади викласти окремо, бо насправді то

Фото з літопису села Ставище

велика й окрема всторія. У мене були прекрасні учителі! Мені пощастило!

Із 1982 по 1994 рр. директором школи був Семенюк В'ячеслав Петрович. 1988 р. я з відзнакою закінчила восьмирічну школу села *Ставище* і вступила до Хмельницького

педагогічного училища на шкільне відділення, готуючись стати вчителькою

молодших класів. Життя склалося так, що я так і залишилася до сьогоднішнього дня в обласному центрі жити і працювати.

А за період навчання у школі, звісно, усі роки була відмінницею, мала похвальні листи, брала активну участь у шкільному житті, в олімпіадах, зокрема тих, що стосувалися філології: української мови і літератури, німецької мови. Найчастіше займала призові місця в районних олімпіадах з німецької мови, з української мови. Але сюрпризом для мене самої одного разу стало здобуття призового місця в районній лижній олімпіаді. Звісно, історій і позитиву з мого шкільного життя можна згадати багато, але то вже в іншій статті.

Бурчак В. М.

Із 1994 до 2011 рр. директором школи була Бурчак Валентина Миколаївна (колись моя перша вчителька початкових класів). За її директорування було побудовано котельню, зроблено газове опалення й підключено до сільського газопроводу. По всіх класах було замінено підлогу, перекрито дах.

Годлевська І. М.

Із 2011 по 2014 рр. і з 2015 р. школу очолювала молода, перспективна та творча особистість Годлевська Інна Михайлівна. Педагогічний колектив складався в цей час із 15 вчителів. У приміщення школи було перенесено шкільну їдальню, проведено проточну воду, побудовано в приміщенні санвузол, в коридорах замінено всі стенди. Добудовано кабінет директора та методичний кабінет, у всіх класах замінено двері, встановлено 15 металопластикових вікон. Учні школи навчалися гарно, найздібніші займали призові місця в районних олімпіадах.

Щербюк Г. І.

Протягом 2014–2015 навчального року школу очолювала Щербюк Галина Іванівна, яка мала 27 років педагогічного стажу. У школі діяв комп'ютерний клас, кабінети фізики і математики, світової літератури, української мови і літератури, історії і географії, біології і хімії, класні кімнати 1–4 класів, спортзал, бібліотека, їдальня, санвузол.

Кілька років тому школу в селі закрили, оскільки було мало дітей шкільного віку. Нині діє програма «Шкільний автобус», і дітей щодня транспорт забирає до школи в селищі Дунаївці і привозить назад у Ставище після уроків.

Фото з літопису села Ставище

було дозбирати грошей). А у «Продтоварах» були цукерки. Для сільських дітей це ще ті ласощі ... Та й на перерву зі школи бігали сюди, любили купувати і «гризти» какао з цукром у брикетиках.

У селі є церква, раніше (ще за моєї пам'яті з дитинства) вона була дерев'яною, старою. І я ще пам'ятаю, як біля неї на плацу співали гаївок на Великдень. Пізніше побудували нову церкву.

Недавно вона перейшла до ПЦУ і має назву Святого Михайла.

А таким був магазин у селі, який я теж пам'ятаю, і ходила туди за покупками (зокрема, як любили згадувати мої батьки, у три роки за п'ять копійок хотіла купити «туфлі на каблучках», як у мами. Не продали. Сказали, не було розміру і треба

Фото Н. Подлевської

Згадаємо й далеке минуле нашого поселення. Протягом 1982–1983 рр. спільною експедицією Інституту археології Академії наук і Кам'янець-Подільського педагогічного інституту були проведені дослідження черняхівського поселення біля с. Ставище. Загальна площа досліджуваної ділянки становила понад 700 кв. м. Відкрито 13 жител, господарські споруди, зібрано інвентар (косу, наральник, ножі, наконечник списа, теслярський струг, шила-проколки, наконечники стріл та інші побутові речі). Увагу дослідників також привернув уламок посуду, на поверхні якого зображено знаки рослинності, води, а також фігуру оленя. Ця знахідка дала можливість для подальшого вивчення історії духовної культури черняхівських племен. Відомо і про знайдені на території села мідний денарій Фаустини Старшої (138-141 рр.) та мідний денарій Антоніна Пія (138–161 рр.).

На поселенні простежуються перехідні об'єкти від черняхівської культури до ранньосередньовічних слов'янських старожитностей V–VII ст. н. е. Датування черняхівського поселення в *Ставищі* визначили за керамічним матеріалом та бронзовими виробами (фібулами), які належать до кінця IV – початку V ст. н. е. Здобуті в процесі дослідження знахідки після камерального опрацювання передані до Дунаєвецького краєзнавчого музею.

Багато чого змінилося за, моєї пам'яті, 50 років села. Звісно, як і будь-який населений пункт, мав і має свою історію розвитку, яка була до нас (мене), та і буде після. Шкода, що заселених господарств менше, людей менше, школу закрили, цвинтар збільшили... Але, сподіваюся, прийде час і відродження сіл, і мого села зокрема.

Дорога додому, до рідного села – найдорожча і найближча дорога, найтепліші і найрідніші спомини...

Фото Н. Подлевської

Дякую укладачеві цього збірника Михайлу Миколайовичу Торчинському за запрошення написати про своє село. Для мене це була цікава пропозиція, гарна ідея і захоплююча пригода. Процес опису розпочинався цікаво і весело, але на жаль, дописувати було нелегко в умовах, що склалися. Однак цей розвідувальний і описово-творчий процес наштовхнув мене на інше – описати історію свого життя і роду (і через історію села, і через спогади найближчих і найрідніших, яких із часом стає менше...), а також про діалектні особливості свого села (така ідея з'являлася щоразу, але досі не реалізована, потрібно і важливо це зробити – для історії і пам'яті про близьких людей). Бо є про що писати, і встигати потрібно. Тож далі, сподіваюся, буде...

Список використаної літератури

1. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : збірник науково-краєзнавчих праць. Редколегія: Прокопчук В. С. (голова) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. Випуск 5. 648 с.
2. Карл Генріх Нассау-Зіген. *Вікіпедія*. URL: <https://surl.li/aedgkm> (дата звернення: 10.03.2025 р.)
3. Літопис села Ставище (рукопис).
4. Петро Шафранець. *Вікіпедія*. URL: <https://surl.li/qvpcbi> (даба звернення: 11.03.2025).

СТАРИЙ ЗБАРАЖ – ІЗ ДАВНІМ ЗАМКОМ ТА НАСИЧЕНОЮ ІСТОРІЄЮ

Село Старий Збараж належить до Збараської міської громади Тернопільського району Тернопільської області. Відоме з 1211 року. Населення 778 мешканців. 2020 р. приєднане до міста Збараж. Через поселення протікає річка Гнізна, притока Серету (басейн Дністра).

Старий Збараж – це село в Україні, у Збараській міській громаді Тернопільського району Тернопільської області. Населення – 778 осіб. Якщо ж говорити про історію цього села, то перша писемна згадка про нього стосується 1211 р. 12 червня 2020 р., відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України, село увійшло до складу Збараської міської громади. Розташоване на р. Гнізна, притоці Серету, за 22 км від Тернополя. Із XIV ст. перебувало під владою Польщі, а 1598 р. відбивало напади татар [3].

Між власне Збаражем і Старим Збаражем кордону як такого фактично немає: райцентр плавно перетікає в приміське село, хоча певна відмінність таки простежується: у Старому Збаражі туристів оточують неймовірно мальовничі краєвиди.

У період визвольної війни 1648–1657 рр. війська Богдана Хмельницького були у Збаражі п'ять разів. 1648 р. козацькі загони Максима Кривоноса підступили до Збаражу і з допомогою міщан захопили його без бою. Справжнім випробуванням для населеного пункту були події 1649 р., тому що, відступаючи перед військами Хмельницького, польські війська ухвалюють рішення зупинитися у Збаражі й

організувати оборону. Після Зборівського договору облогу було знято, але за цей період відбулося 17 кінних битв, 27 штурмів, близько 80 вилазок [2].

1734 р. гайдамацькі загони полковника Верлана захопили замок. Із 1772 р. Збараж перебував у складі Австрійської держави, протягом 1920–1939 рр. – Польщі, а з 1939 р. – СРСР. 6 липня 1941 р. Збараж зайняли німці, і упродовж окупації було знищено 3000 мешканців єврейської національності.

Назва *Збараж* походить, найімовірніше, від слова «збір». Руські князі збирали воїнів, ідучи на рать; тому автор «Повісті минулих літ» називає його *Збираж*. Інші дослідники вважають, що топонім походить від праслов'янського слова *бара* – «болото, заболочена місцевість». Ад'єктив *Старий* використовується для відмежування поселення від власне Збаража.

Поблизу було виявлено археологічні пам'ятки: мезолітичну стоянку, монети Римської імперії, поселення трипільської, черняхівської, Лука-Райковецької, давньоруської культур.

Тут і далі - фото з Інтернету

Окрасою поселення є Збаразький замок. Князь Христофор Збаразький, який помер 1627 р., на жаль, не встиг завершити будівництво. Основні роботи були виконані при Юрієві Збаразькому. Палац у фортеці збудували за проєктом італійського архітектора

В. Скамоцці. Також допомагав голландський військовий архітектор Г. ван Песн. Після смерті Ю. Збаразького замок передано у володіння князів Вишневецьких, які продовжили укріплення оборонних споруд та впорядкування палацу. Якщо більше говорити, як замок побудований, то він зведений на пагорбі. Цоколь мурований із

каменю, а стіни обкладені пісковиком. Укріплення було оточене ровом глиною 40 м. Рів за допомогою гідротехнічної системи наповнювали водою [1].

1994 р. Збаразький замок оголошено Державним історико-архітектурним заповідником. Основний об'єкт заповідника – замок князів Збаразьких. У палаці працює краєзнавчий музей. Навколо замку Потоцькі розбили парк. Пам'ятки Національного заповідника «Замки Тернопілля» увійшли до туристичного маршруту «Золота підкова України». Ще Збаразький замок став ареною боротьби між українськими козаками та польськими військами князя Яреми Вишневецького [3].

Гора, на якій розташований замок, знаходиться в парковому масиві, неподалік від центру населеного пункту і називається *Замковою*. а на ній 1991 р. встановлений пам'ятний камінь. Колись на сторожі Збаразького замку перебувало 50 гармат. Усередині будівлі розміщені музейні експонати Національного історико-архітектурного заповідника «Замки Тернопілля»: колекція стародавніх ікон, хрестів, монет тощо. Для відвідувачів виготовлено макет Збаразького замку в мініатюрі [1]. Фото фрагментів

замку представлені нижче.

Дослідження України та її поселень є надзвичайно важливою справою не лише для глибшого розуміння культурної, історичної та соціальної спадщини країни, але й для розвитку туризму, економіки й інфраструктури, особливо в нинішніх умовах.

Список використаної літератури

1. Бігус М., Ковальков Ю., Походай І. Старий Збараж. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. Т. 3. С. 332.
2. Збаразька фортеця. URL : <https://irp.te.ua/zbarazh-zbarazka-tg-ternopilska-oblast/> (дата звернення: 21.11.2024).
3. Тернопільщина. Регіональний інформаційний портал. URL : <https://irp.te.ua/zbarazh-zbarazka-tg-ternopilska-oblast/> (дата звернення: 20.11.2024).
4. Zbaraż. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Red. : Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip. Warszawa : Druk «Wieku», 1895. T. XIV. S. 509–512.

СЕЛО З БАГАТОЮ ІСТОРІЄЮ ТА ГЛИБОКИМИ ТРАДИЦІЯМИ

Турівка належить до Підволочиської селищної ради Тернопільського району Тернопільської області. Поселення відоме з 1547 року. Населення 725 мешканців. Через село протікає річка Вікнина (Турівка), ліва притока Збруча.

Турівка – мальовниче село, розташоване за 19 кілометрів від колишнього районного центру та залізничної станції Підволочиськ. Відоме з 1547 року.

Село не дуже велике – раніше тут нараховувалося 357 дворів, а кількість населення становила 1 196 осіб, а нині їх майже удвічі менше.

До Турівської сільської ради належали ще два села – Тарноруда і Фащівка, поблизу першого з них археологи знайшли поховання черняхівської культури, що свідчить про давню історію нашого краю [1].

Загальна територія поселення сягає 2,740 км², де розташовано багато гарних краєвидів: густі соснові ліси і великі, родючі поля [4].

Тут і далі – фото з Інтернету

Вулиці переважно названі в честь відомих українських письменників Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки. А ще є дві вулиці, поіменовані в честь відомих українців князя Данила Галицького та колишнього президента України Михайла Грушевського.

Через село протікає річка Вікнина, яка є правою притокою річки Збруч. Довжина річки сягає приблизно 10 км. Вона формується з декількох безіменних струмків та однієї водойми. Річка бере початок на південний захід від села Іванівки в урочищі Підкругляк. Тече переважно на південний схід через село

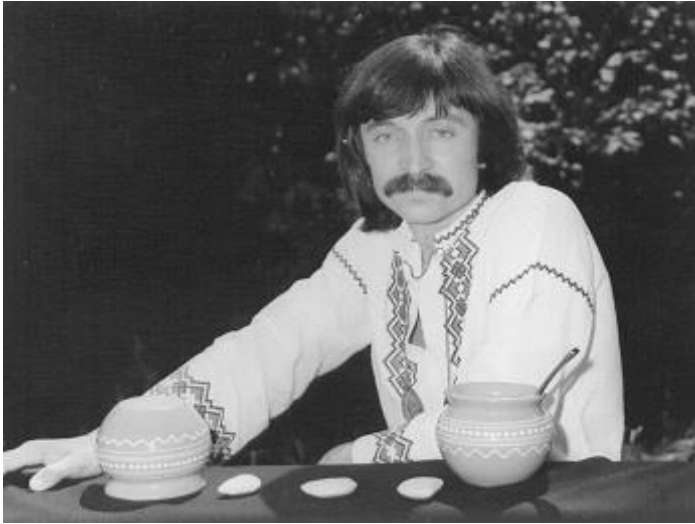
Турівку і в селі Фащівка впадає у річку Збруч, ліву притоку Дністра.

Відомим мешканцем цього невеличкого села є український фокусник, ілюзійніст, народний артист України Савка Степан Станіславович, який народився тут 17 вересня 1955 року. Закінчивши 1972 р. Терехівлянське культурно-освітнє училище, а 1975 р. – і Київське естрадно-циркове училище, Савка С. С. розпочав свою творчу діяльність. Відтоді став артистом «Укрконцерту» та «Київконцерту», присвятивши життя сцені та мистецтву. Його талант знайшов відображення не лише у виступах, а й у телевізійних проектах. Савка С. С. був ведучим популярних телепрограм «Вулик пана Савки», «На сьомому небі» та «На вареники до Савки», авторкою яких стала його дружина Галина Савка.

Артист активно займався і громадською та культурною діяльністю. Він був членом журі міжнародних конкурсів, співзасновником Українського відділення Міжнародної культурно-освітньої асоціації у США, а також співпрацював із Міжнародним доброчинним фондом «Українська хата». Окрім цього, обіймав посаду співголови журі Всеукраїнського фестивалю мистецтв «Майбутнє України – діти!» (2000 р.).

Творча кар'єра Степан Станіславовича тісно пов'язана з родиною. Разом із дружиною, заслуженою артисткою України Галиною Савкою, вони створили неповторний творчий тандем. Їхня донька, Мар'яна Савка, стала відомою

співачкою, актрисою та диктором телебачення, а син, Сергій Савка, присвятив себе мистецтву ілюзії, виступаючи як фокусник і ведучий авторської телепередачі «Атака магії». Родина має трьох онуків.

За свій внесок у мистецтво Савка С. С. отримав чимало нагород і відзнак: 1997 р. йому було присвоєно звання народного артиста України, 2001 р. він отримав премію «Слов'яни», 2003 р. – медаль «За меценатство» від Міжнародного доброчинного фонду «Українська хата», 2005 р. – нагрудну відзнаку

«Знак Пошани», 2006 р. – орден «За заслуги» III ступеня. Його талант відзначили на міжнародних конкурсах сучасної магії: зокрема, 1987 р. в чеському місті Карлові Вари він здобув першу і другу премії в жанрі маніпуляції та ілюзії, 1988 р. – премію в польському місті Лодзь, 2000 р. – став лауреатом Міжнародної премії «Дружба».

Протягом усього життя Степан Станіславович Савка залишався вірним

мистецтву, віддано працюючи на благо української культури [3].

Важливою духовною та історичною пам'яткою села Турівка Тернопільського району є церква святого Василя Великого. Цей кам'яний храм було збудовано 1882 р., а його освячення відбулося 1888 р. Церква належить до греко-

католицької громади Підволочиського деканату Тернопільсько-Зборівської архієпархії Української греко-католицької церкви. Вона оголошена пам'яткою архітектури місцевого значення.

Особливу цінність храму надає іконостас, який виготовив майстер М. Наконечний, а ікони розписав відомий іконописець Павло Запорізький. У 1940-х роках на парафії служив отець Степан Потуряк, який перевів громаду та храм до підпорядкування Російської православної церкви. У цьому статусі парафія залишалася до 1990 р., коли знову повернулася до лона УГКЦ. Першим священником після відновлення греко-католицької громади став отець Михайло Валійон.

На території громади розташовані дві каплички, зведені в честь Богородиці, а також два хрести.

Окрім церкви, у селі споруджено кілька пам'ятних знаків: 1967 р. –пам'ятник воїнам-односельцям, які загинули в німецько-радянській війні; 1990 р. відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку, до встановлення якого багато зусиль приклав

Духняк М. І. Також 1991 р. насипано символічну могилу Українських січових стрільців. Важливим історичним символом є пам'ятний хрест, зведений на честь скасування панщини.

У колгоспі імені Лесі Українки за радянських часів вирощували зернові і технічні культури, займалися м'ясо-молочним тваринництвом. За сумлінну працю

орденами були відзначені ланкова Є. В. Височан, комбайнер І. Г. Косик, доярки А. І. Олійник і А. М. Скальська.

У селі діяла восьмирічна школа (нині гімназія), будинок культури на 265 місць, бібліотека, медичний пункт і пологовий будинок. Магазини, відділення зв'язку, кравецька та шевська майстерні – все це допомагало мешканцям Турівки в повсякденному житті.

Сьогодні Турівка – це село з багатою історією та глибокими традиціями. Його мешканці, нащадки переселенців і корінних жителів, зберегли дух єдності, працьовитості та взаємопідтримки. Вони пам'ятають непрості часи минулого, шанують своїх предків і продовжують розвивати рідний край, роблячи його ще кращим для майбутніх поколінь.

Список використаної літератури

1. Голод А. Турівка. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 томах. Редколегія : Г. Яворський та ін. Тернопіль : Збруч, 2008. Т. 3. С. 477.
2. Мельничук Б., Уніят В. Турівка. *Тернопільщина. Історія міст і сіл* : у 3 томах. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2014. Т. 3. С. 155.
3. Степан Савка. *Вікіпедія*. URL : <https://surl.li/laeudy> (дата звернення : 13.01.2025).
4. Турівка. *Вікіпедія*. URL : <https://surl.li/qkhmdm> (дата звернення: 12.01.2025).

ЛІТИН: ЗУСТРІЧ МИНУЛОГО Й СЬОГОДЕННЯ

Літин належить до складу Літинської селищної ради Вінницького району Вінницької області. Відомий з 1431 року. Населення 6 547 мешканців. Знаходиться на річці Згар, притоці Південного Бугу.

Літин – селище міського типу Вінницької області, колишній райцентр. Знаходиться на річці Згар (притока Південного Бугу), за 31,6 км від обласного центру міста Вінниця та за 30 км від залізничної станції Уладівка (протяжність – 9 км). Кількість населення станом на 2022 рік становить 6 547 осіб.

Історія Поділля і Правобережної України відбилася на перебігу подій минулого Літинщини. Чисельні археологічні пам'ятки свідчать про те, що ця благодатна земля була заселена в найдавніші

часи. На терені сучасного Літина та в його околицях археологами виявлені сліди людської діяльності трипільської (IV–III тис. до н. е.), білогрудівської культур (III–II тис. до н. е.) та поселення давньоруського періоду [3].

Перші згадки про поселення датуються кінцем XIV ст. Довгий час вважалося, що це грамота Великого князя Свидригайла від 21 травня 1431 р., яка

встановлювала межі володінь панів Микулинських і Кмитів. Землі по лівий бік від річки Кулиги, згідно з цим документом, належали Микулинським, а по правий, з Літином, були власністю брацлавського землянина Кмити [4].

Проте кілька років тому знайдено документи, які доводять, що Літин давніший. У Національному історичному архіві Білорусі знайшли пергаментний документ – грамоту князя Федора Коріятовича, володаря Поділля, від 20 червня 1391 р., в якій йдеться про те, що Костянтин і Федір Коріятовичі дарують в «отчину и дідизну» Сокілець та інші привілеї своєму вірному слугі Гриньку: *«А дали есмы ему границу к Сокольцю: от Чжюнькова долов Росью по устье Малой Торчице, а от Плискова долов Роской аж до устья, а от верха Кропивной аж до устья, а от устья Кропивной долов Богом аж до устья Собу, а от Дашевцов долов Собом, аж до устья Собу, а от Звенигорода дали мы ему границу аж по Конелыи. И со всеми с тыми потоки што в тым рекам сидят и по тых потоках, и с лесы, и с поли, и с дубравами, и со всеми с тыми вжитки...»* [2, с. 119]. Ця грамота не тільки зафіксувала низку географічних назв Вінниччини, а й утвердила те, що на 1391 р. вони існували й мали своїх володарів, що вказує на ще старший їхній вік.

Вважають, що назва *Літин* походить від кореня «*lit*». Проте 1972 р. районна газета «Радянське життя» опублікувала серію статей про древній Літин. Через рік

до редакції завітав житель села Боркова, пенсіонер-колгоспник Степан Захарович Валігура. Він переповів таку легенду: «Де Літин стоїть, в ту давню пору було тільки перехрестя доріг, по яких тяглися різні товари. А та місцевість і назви не мала, безлюдна була. Тільки на перехресті корчма стояла, в якій Літа горілкою торгувала, а горілка в ту пору з меду варилася. А навпроти степка в Згару

на острові стояв мужицький монастир. З Києва часто по цих дорогах проїздив у

монастир Нестор Літописець. Можливо, і в корчму заїздив, і Літа добре його пригощала. Він у своєму літописі й назвав цю місцевість Літином – на честь Літи. І поставив герб Літина – чотири берези, а посередині корчма» [1, с. 1].

Нині через село проходить автошляхи М 12 (Стрий – Знам'янка, 746,2 км), Р31 (Бердичів – Літин, 79,4 км) та європейський Е50 (Брест, Франція – Довжанське, Україна, близько 5 100 км).

Основними в селищі є вулиці *Богдана Хмельницького*, визначного державного діяча, який очолював національно-визвольну війну українського народу проти Речі Посполитої у XVII ст., *Устима Кармалюка*, відомого українського селянського ватажка, героя народних повстань і легендарного борця проти соціальної та національної несправедливості. якого часто називають

«українським Робін Гудом», та *Соборна*.

На північ від містечка, на межі із селом Селище, річка *Згар* протікає через мальовничий кам'янистий напівканьйон, який місцеві називають просто *Скали*.

Через Літин протікає і річка *Бугер*, яка бере початок на північному сході від

села Яблунівки і в Літині впадає у *Згар*, праву притоку Південного Бугу. Назва *Бугер* є похідною від *Буг*, з додаванням суфікса **-ер**, який вказує на те, що назва стосується водного об'єкта, який має менший розмір (є притокою більшої річки).

Найбільш поширеними прізвищами в Літині є *Войтенко*, утворене від слова «*війт*», що в перекладі з латинської мови означає «покликаний на допомогу»,

Мельник, що походить від роду діяльності людей, тобто тих, хто в давнину мав млин і займався млинарством, та *Олійник*, що вказує на предка, який був пов'язаний із виробництвом чи продажем олії.

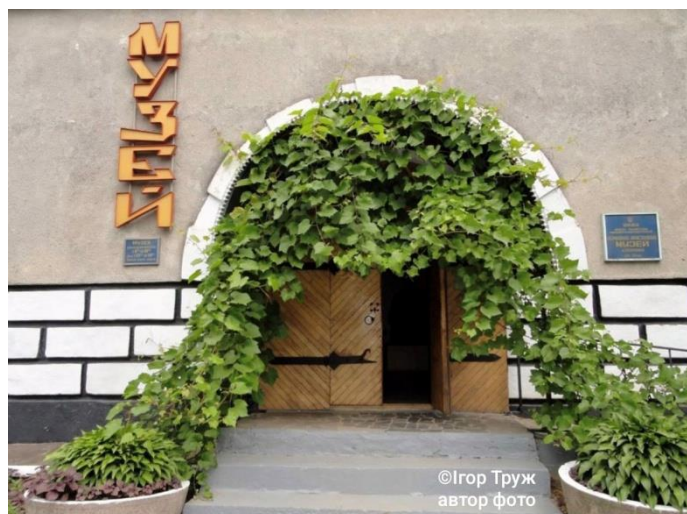
У селищі народилися чи проживали декілька відомих людей, наприклад: *Гусєв Сергій Олексійович* – український науковець, кандидат історичних наук, доцент, дослідник трипільської культури; *Дозірчий Дмитро Леонідович* – старший лейтенант, командир танкової роти 59 ОМПБр Збройних сил України, учасник російсько-української війни. Герой України (2022 р), який під час російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. поблизу міста Олешки Херсонської області прорвав оборону противника на мосту й забезпечив вихід колон своєї бригади з оточення; *Шаламай Анатолій Севастьянович* – кандидат хімічних наук, заступник генерального директора з науки ЗАТ «НВЦ «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод»», лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2001 р.).

Основними підприємствами Літина вважаються *ВАТ «Літинський молочний завод – Білозгар»*, який займається переробленням молока, виробництвом масла та сиру, а також *ТОВ «Літинський м'ясокомбінат»*, *ТОВ «Поділля»*, що виробляє шкільну та офісну поліграфію, і *ТОВ ВП «Маріо»* – виробник рушникосушок та дизайн-радіаторів із нержавіючої сталі.

Навчальних закладів у Літині нараховується всього два – *Літинський опорний заклад загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів № 1* з філіями І–ІІ ступенів у с. Сосни та с. Громадське та *Літинський ліцей – опорний заклад загальної середньої освіти № 2*.

Щорічно учні 5–9 класів відвідують місцевий краєзнавчий музей імені Устима Кармалюка, де мають змогу побачити природничу експозицію (чучела тварин і птахів, гербарії, зразки граніту, торфу, піску та глини), археологічну виставку, що містить експонати періоду палеоліту, неоліту та енеоліту, зокрема крем'яні

знаряддя праці і трипільську кераміку, та етнографічну колекцію, представлену знаряддями праці, побутовими речами та одягом селян Літинського повіту XIX – початку XX ст.

Цікавим місцем для відвідування також вважається *Джерело Пресвятої Богородиці*. Мешканці вважають це святим місцем, тому часто проводять вінчання та хрещення в невеликій капличці неподалік. А раніше

тут був захащений яр.

Мовлення жителів Літина відносять до подільського говору південно-західного наріччя, що характеризується повним або частковим нерозрізненням ненаголошених голосних *е, и* та *о* (*се^нло́, силó, шерóкий, то^вб'і, туб'і*); твердістю *р* перед голосними (*бурáк, радóк, расні́й, зорá, говóру*); наявністю вставних *л', н'* після губних приголосних (*рипл'áх, здорóул'а, жáбл'ачий, корóула'чий, мна'со, мна'та*); стягненням подвоєних приголосних (*нас'ін'а, корі'на, жит'á*).

Лі'тин – це невелике селище, яке має багату історію, дивовижну природу та особливу атмосферу. Воно знаходиться на мальовничій території, де річки Бугер і Згар утворюють затишні ландшафти з багатою природою та сприятливими умовами для життя. Це не лише адміністративний центр, а й прекрасне місце для тих, хто шукає ідеального поєднання активного дозвілля та можливості насолодитися красою Подільського краю.

Цей куточок Поділля – це приклад українського містечка, де історія та природа гармонійно переплітаються, створюючи унікальне середовище для тих, хто цінує спокій, красу та зв'язок зі своїм родинним корінням.

Список використаної літератури

1. Гандзюк І. Етимологія назв населених пунктів Літинського району Вінницької області. С. 1. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2020/paper/viewFile/9152/8018> (дата звернення: 29.11.2024).

2. Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год, собранные и изданные под редакцией Владимира Антоновича и Константина Козловского. Киев, 1868. 201 с.

3. Літинська селищна рада. смт Літин. Вінницька область. Україна. Головна сторінка Літинської селищної ради URL : <https://lityn-selrada.gov.ua/> (дата звернення: 30.11.2024).

4. Учасники проєктів Вікімедіа. Літин (селище). *Вікіпедія*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Літин_\(селище\)#Перші_згадки](https://uk.wikipedia.org/wiki/Літин_(селище)#Перші_згадки) (дата звернення: 30.11.2024).

ПАНСЬКЕ СЕЛО БАЛИН: ВІДЛУННЯ ІСТОРІЇ

Село Балин належить до Смотрицької селищної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Відоме з 1436 року. Населення 2 270 мешканців. Через село протікає річка Мукиша (басейн Дністра).

Село Балин згадується в історичних документах XV ст. Перша згадка датується 15 листопада 1436 р., коли король Володислав подарував шляхтичу Домарату 40 гривень на село Балин.

Балин розташований на відстані 15 км від міста Дунаївці та 75 км від обласного центру Хмельницький.

Село знаходиться в мальовничій місцевості на Поділлі, що оточене пагорбами та лісами, має чудові краєвиди та родючі ниви.

Загалом перші поселення на цій території з'явилися ще в давнину, про що свідчать археологічні знахідки кам'яного віку. За словами місцевого краєзнавця Степана Колісника, 1493 р. в Балині було майже втричі більше домів, ніж у Проскурові. У період польсько-литовського панування Балин стає одним із важливих осередків для землеробства; згодом, у часи визвольної боротьби XVII ст., жителі села брали активну участь у повстаннях проти польської шляхти.

1845 р. останні власники Балина Садовські заснували в селі кінний завод. Тут вирощували славних жеребців, які з 1870-х рр. брали участь у різних скачках, зокрема і за кордоном. За словами Степана Колісника, у місцевому музеї навіть

зберігався приз балинського жокея Решетніка Павла (який народився 1871 р. і прожив 101 рік), виграний ним у Парижі (пізніше його було викрадено) [1].

Існує кілька версій походження ойконіма *Балин*. За переказами, колишня назва – *Чорний Брід*, хоча документальні відомості відсутні. Містечко – з 1531 р. волосний центр – до 40-х рр. XIX ст. і з II пол. XIX ст. до 1923 р. Варіанти найменування: *Балина* (1436), *Balyna* (1493), *Bulene* (1630–1650), *Balina* (1661), *Bulensa* (1701), *Balin* (1765), *Bulenska* (1769), *Балин* (1795), *Базым* (1804). Етимологічні гіпотези: 1) місце, яке люди перейшли і де згодом осіли, було темним і чорним, звідси й *Чорний Брід*; 2) у селі жив скупий пан, який на балу усіх годував линами (Прокопчук В. С.); таку легенду також розповідав мій дідусь Володимир Герасимович: у давні часи в селі жив пан, який полюбляв влаштовувати бал, куди завозили рибу лин. Від цього й вирішили назвати село *Бал + лин* (*Балин*); 3) від географічного терміна *балка* (Бабишин С. Д.). Імовіріше, що ойконім є відантропонімним посесивом; пор. особову назву *Бал*, *Бала* (1228), *Балко* (1540), *Балына* (1643), *Val* (1658) [3].

Поширені прізвища в селі – *Бойко*, *Войткова*, *Грищенко*, *Коваль*, *Козак*, *Наїста*, *Сидорчук*, *Якімова*.

Серед відомих вихідців із Балина варто назвати Лалака Олександра Миколайовича – громадського й політичного діяча, голову ВГО «Всенародний фронт порятунку України» та Бодак Валентину Анатоліївну – ректора Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, доктора філософських наук, професора. У Балині проживали або перебували Болбочан Петро Федорович – український військовий діяч, полковник Армії УНР, розстріляний 1919 р. на станції Балин (у поселенні 2005 р. в його честь встановлено пам'ятний знак), і Мартюк Хома – український військовий та громадський діяч, вояк дивізії «Галичина» та Української Повстанської Армії, Дунаєвецький надрайонний провідник ОУН [1].

У селі шанують й інших земляків: Бережанського Михайла – старосту села, Зборовську Олену – директора Балинського ліцею, Зборовську Світлану – секретаря села, Зелінську (Срюбко) Лілію – директора сільського будинку культури, Ковалю Івана – педагога, який активно займався культурною просвітою на Поділлі в 1920-х роках, Колісника Степана – директора краєзнавчого музею.

У селі функціонує Балинський ліцей, де навчаються діти з кількох сусідніх сіл.

Датою заснування Вищого професійного училища № 36 с. Балин вважається 1952 р., коли розпочала роботу школа механізації сільського господарства.

Також працює будинок культури, який є центром культурного життя громади: тут проводяться цікаві заходи.

Нещодавно покійна Пелих Людмила виділила кошти на будівництво амбулаторії в поселенні. Балинська амбулаторія буде обслуговувати мешканців двох сіл (Балин та Балинівка) загальною чисельністю близько 2 000 чоловік. Наразі мешканцям надаватимуть медичні послуги один лікар та п'ять медпрацівників. Амбулаторія обладнана усім необхідним устаткуванням, підведено усі комунікації. Передбачено тут і житло для сімейного лікаря та новий повнопривідний автомобіль «Renault» [2].

Серед підприємств населеного пункту – фермерське господарство, яке спеціалізується на вирощуванні зернових та овочевих культур, а також кілька невеликих сімейних виробництв (наприклад, млин та ковбасний цех).

Конфесійні споруди представлені церквою Святого Миколая (2007 р.) та костелом Святого Альберта Хмельовського (2010-ті рр.).

Балин має цікаву традицію святкування Дня села. Щороку влітку мешканці збираються на ярмарок, де можна придбати місцеві вироби, взяти участь у конкурсах та насолодитися виступами фольклорних колективів.

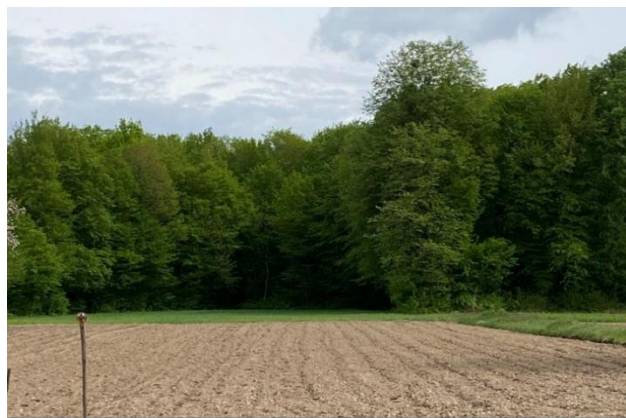
Село відоме своїм вишивальним мистецтвом: місцеві майстрині створюють унікальні рушники та сорочки з подільськими орнаментами. На одній з таких виставок були вишивки моєї бабусі Марії. На жаль, вона вже померла, але всі ці роботи нагадують про неї. Цікавою є й мозаїка на зупинці автобуса.

Говірка мешканців Балина представляє виразний подільський діалект із характерними особливостями вимови голосних і творення деяких граматичних форм. Наприклад, замість стандартного *ходив* кажуть «*ходев*», а замість *побачив* – «*побачев*». Килим – це *полови`к*; занавіска на вікна – *ф`іра`нка*; приміщення, яке знаходиться одразу при вході в будинок, – *в`іра`нда*; огірок – *вог`ірок`*; кава – *ко`хве*; розписані великодні яйця – *галунки`*; квасоля – *фасо`л`а*; безрукавка – *кам`ізе`л`ка*.

Мікротопонімія Балина представлена найменуваннями низки дрібних географічних об'єктів, таких як куток *Гора* (на пагорбі з видом на навколишні поля), вулиця *Лісова* (знаходиться біля невеликого лісу), поле *Березина* (поруч росте багато беріз), поле *Камінь* (знайдено багато каменів).

Через Балин протікає невелика річка, яку мешканці називають Мукша. Є також декілька ставків, зокрема *Великий* і *Малий Ставок*, де жителі рибалять та відпочивають.

Тут і далі – фото А. Срюбко

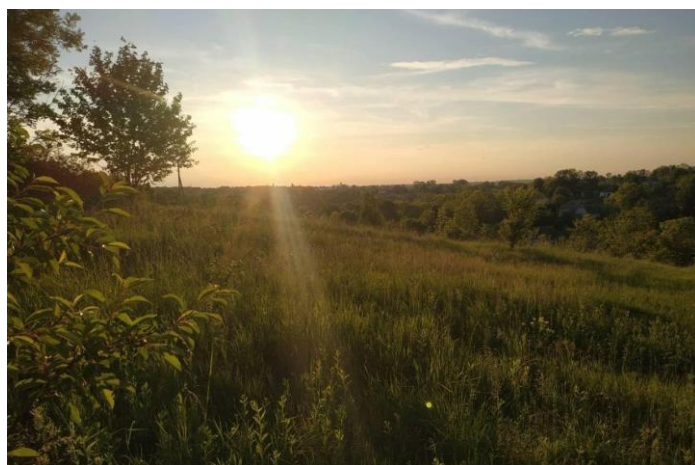
Славиться Балин й іншими краєвидами, як-от:

ліс, який веде до с. Залісці;

Малява;

Велике поле;

Великий став.

Безперечно, село Балин є важливою частиною історії Поділля та України загалом. Його топонімія, історичні події та географічне положення відображають складну історію регіону, що протягом століть пережив багато змін. Сьогодні Балин зберігає свою унікальну ідентичність, водночас адаптуючись до сучасних викликів. Подальший розвиток села залежить від збереження його культурної спадщини та використання природних ресурсів для сталого економічного розвитку.

Список використаної літератури

1. Балин. URL : <https://surl.li/ltdzns> (дата звернення : 11.11.2024).
2. На Дунаєвеччині відкрили амбулаторію загальної практики сімейної медицини. URL : <https://www.adm-km.gov.ua/?p=83528> (дата звернення 8.11.2024).
2. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. С. 54.

ПОХОДЖЕННЯ ВЛАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ СЕЛА ЯВОРІВЦІ

Село входить до складу Краси́лівської міської громади Хмельницького району Хмельницької області. Відоме з 1444 року. Населення 660 осіб.

Топонім – назва місцевості, регіону, населеного пункту, об’єкта рельєфу, будь-якої частини поверхні Землі, тобто географічна назва. Проте в структурі топонімії існує градація. Назви населених пунктів (міст, селищ, сіл тощо) – це ойконіми; назви водних об’єктів – гідроніми; назви об’єктів рельєфу – ороніми тощо.

Топоніміка – це ключ до розуміння історичних процесів, що відбувалися на певній території. Завдяки топонімам ми можемо дізнатися про народи, які колись населяли ці землі, та про їхній спосіб життя. У мікротопонімах відображаються особливості місцевого рельєфу, водних об’єктів, видів рослин, тваринного світу тощо [3].

Дослідження мікротопонімів українських сіл є перспективним напрямком лінгвістичних студій, оскільки воно відкриває нові можливості для вивчення історії мови, культури та заселення території.

Метою статті є характеристика мікротопонімікону села Яворівці Хмельницького району Хмельницької області.

Село Яворівці, розташоване в південно-західній частині лісостепової зони Правобережної України, на Подільській височині, за 36 км від Хмельницького, за 6 км від міста Краси́лів, характеризується горбистим рельєфом та висотою над рівнем моря близько 350 метрів.

Вперше село згадується 1444 р. в грамоті князя Свидригайла. На місці сучасного села колись був густий ліс, посеред якого протікав невеликий струмок *Самець*. Хоча народна етимологія пов'язує цю назву зі словом «сам», науковці вважають, що вона, ймовірно, походить від географічного терміна *samice*, що означає «головне русло». Такий гідронім широко поширений на території України [4, с. 404].

Як свідчить «Словник власних географічних назв Хмельницької області», назва села неодноразово змінювалась: *Jaworowcze* (1517), *Яворовцы* (1593), *Jaworow* (1789), *Яворівці* (1926). Етимологія назви села залишається дискусійною. Ю. Д. Гжимайло пов'язує її з флоролексемою «явір», однак ця версія вважається малоімовірною. На думку Н. М. Торчинської та М. М. Торчинського, назва має патронімічний характер, вказуючи на те, що тут жили нащадки якогось *Явора*. Цю версію підтверджує поширеність суфікса *-івці* в назвах сіл Хмельниччини [4, с. 517].

Згідно з дослідженнями М. Теодоровича, село було одним із багатьох населених пунктів Волинської губернії, які зазнали руйнувань наприкінці XVI ст. внаслідок татарських набігів [2]. Однак, незважаючи на ці трагічні події, 1606 р. тут з'явилися нові мешканці.

Фото з Інтернету

У Яворівцях є дерев'яна церква, збудована 1715 р. за кошти прихожан на честь святого великомученика Дмитрія. 1891 р. відкрилась церковна приходська школа, у якій навчалося 42 учні [5].

Історичний розвиток села знайшов своє відображення в його назвах. Аналіз мікротопонімів дозволяє простежити зміни, що відбувалися в населеному пункті протягом століть. Зокрема, назви вулиць (кутків) села часто

пов'язані з рослинним світом, що свідчить про важливу роль природи в житті його мешканців: *Корчі* (поряд був *корчистий* ліс), вказують на вид діяльності:

Фото Д. Сторожук

Черепишня (виготовляли *черепицю*), *Цегельня* (випалювали *цеглу*), свідчать про місцезнаходження чогось або місце проживання когось: *Корченка* (на ній була збудована *корчма*; хоча й можливий варіант, що спочатку назва вказувала на власника: хто? – Корченко / Корченко, чия? – Корченка), *Мельника* (колись там був млин), *Попівська* (на ній жив піп) [1].

Дві дороги також мають назви – *Шлях* (вона веде в поселення) та *Хмелник* (там колись ріс *хміль*) [1].

Назви полів, розташованих навколо села, часто пов'язані з іменами їхніх колишніх власників: *Макахів клин* (належало діду *Макахові*), *Ковалеве поле* (власником був *коваль*), *Неруш* (належало *Нерушевичу*), *Федькова долина* (власником був *Федір*) [1].

Поле *Березина* називається так через те, що там росло багато *беріз*, а на місці поля *Дубина*

Фото Dima Bondarets

був
дубовий
ліс.

Поле

Фото Anderme

Клин на початку широке, а наприкінці звужується і складається з *клинців*. Поле *Града*, на думку місцевих мешканців, так називається, тому що на ньому *град* побив

усю пшеницю. Проте, імовірніше, агроонім мотивований географічним терміном «града / гряда» – частина землі, хребет, який не затоплюється річкою [4, с. 144].

Поле *Заруда* має таку назву через те, що раніше на тому місці була *рудявина*. Також у селі була прірва, у яку колись впав дяк. Поле поблизу цього місця називають *Яр*, або *Дяківська пастка*. Поле, біля якого жив піп, назвали *Попове*. Ще одне поле називають *Кемпа*, що означає «пагорб» [1].

Інформація про походження географічних назв села Яворівці є цінним матеріалом для подальших досліджень і потребує детального аналізу. Часті зміни назв та вплив місцевих діалектів призвели до появи різних версій їхнього походження, що ускладнює встановлення первинного значення.

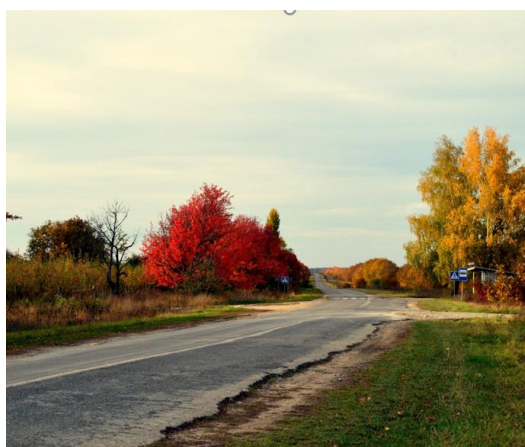
Список використаної літератури

1. Сторожук Д. Мікротопонімікон села Яворівці. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика* : збірник наук. праць. Хмельницький, 2023. Випуск 13. С. 139–143.
2. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей приходов Волынской епархии. Почаев, 1889–1899. Т. 1–5.
3. Топонім. URL: <https://surl.gd/ygxbsf> (дата звернення: 19.11.2024).
4. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 519 с.
5. Яворівці. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 19.11.2024).

*Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ, доктор філологічних наук,
професор кафедри української філології
Хмельницького національного університету*

ЦІВКІВЦІ МОЇ, ЦІВКІВЦІ, СЕЛО МІЖ ГОРАМИ...

Село Цівківці входить до складу Новоушицької територіальної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Відоме з 1493 року. Населення 351 мешканець. Через село протікає річка Калюс, притока Дністра.

Із фотоархіву А. Костюка

Автомобільна дорога Нова Ушиця – Віньківці – Солобківці, що має номер Т 2315 (старіше позначення: Р-109), або, як часто кажуть у селі, *Траса, Шлях* (частіше – *Шляк*), через 7 км від колишнього райцентру перетинає маленьке село Новий Глібів. Біля стаціонарного приміщення

Із сайту «Цівківці»

зупинки (а раніше говорили – *Біля грибка*), є поворот праворуч, до села *Цівківці*, відстань до якого – орієнтовно 4 км (після початку російсько-української війни показчик зняли).

Із фотоархіву А. Костюка

Дорога від *Траси* до села обсаджена горіхами, липами, а далі – й черешнями. Зараз вони старі, трухляві, а колись рясно родили, хоч і не всі були смачними («Гіркі!» – кривилися діти).

Проїжджа частина нині засипана сумішшю піску, дрібного каміння, глини тощо. Калюжі після дощу

стоять довго, але завжди можна проїхати, не те, що раніше, коли доводилося іти між деревами, плутаючись у високій траві, бо сама дорога дуже розкисала і була майже непрохідною.

Цим шляхом мешканці Цівковець і приїжджали додому чи в гості, і від'їжджали з поселення. І якщо до 1970-х років цей процес був якось рівномірно розподілений, то згодом все почало змінюватися на користь «експорту із села». Це означає, що все більше випускників шкіл покидали рідні місця й вирушали в міста спочатку вчитися, а потім там і залишалися жити і працювати.

У пісні, написаній на шкільний випуск, була така строфа:

Ми не забудемо хату, де в нас дитинство пройшло,

Адже у мами і тата затишно так нам було.

Тож, від'їжджаючи з дому, вірити будем завжди,

Що по стежині знайомій ми ще вернемось сюди.

На жаль, усе рідше дорога приводить нас до рідних місць. Ось 2024 року минуло 50 літ, як наш клас, 1974 року випуску, закінчив восьмирічну школу, яка знаходилася в сусідньому селі Браїлівка. Була зустріч «золотих» ювілярів, 12 випускників і випускниць, посивілих, не таких струнких, як раніше, прийшли до нового приміщення навчального закладу (старе, розташоване на високому горбі, ніби справжня фортеця, функціонує й нині, проте має інших мешканців). Не завжди ми впізнавали шкільних друзів, адже з деким могли не бачитися пів століття. Як виявилось, восьми однокласників уже немає на білому світі, і один із них – родом із Цівковець.

А всього після закінчення трьох класів дев'ять учнів Цівковецької початкової школи пішло вчитися у Браїлівку й один – у Карачіївці. Ще п'ять років ми самі або з батьками йшли на *Шляк*, але поверталися до рідної хати, нині ж у селі ніхто з моїх однокласників не мешкає, і лише на великі свята, зокрема на проводи (вшанування померлих) приїжджає на *Цвинтар*, де й, найімовірніше, можна зустрітись.

Уже не ті сили, що були раніше, коли під високий горб (для чужих – то й дуже високий, «ніби справжні Карпати!») буквально «вилітали», щоб встигнути на автобус – або місцевий, який повертався в Нову Ушицю спочатку з Глібова, потім – із Джурджівки, або міжміський (чи з Віньковець, Хмельницького, а було – що і з Бердичева, Вінниці, Деражні, Києва, Шепетівки до Дунаєвців, Кам'янця-Подільського, Чернівців). Зараз же практично всі їдуть на власних автомобілях, але це вже не те, тому що не чути аромату весняних квітів, не парує масна земля, немає тієї радості від пориву рідного вітру, який більше ніде так щемливо не забивав подих, як дорогою до рідної домівки.

Праворуч від *Шляку* – так звана *Попелиха* (можливо, відантропонічного походження), але більш відоме поле праворуч, на якому зазвичай колосилися хліба. «То *Костяниха*, гарна пшениця росте на крові наших пращурів», – так говорили старі люди. І дійсно, на полі

можна знайти й кістки, і черепки, і незвичайне каміння. Можливо, тут колись було інше поселення. А й справді, як ми вже зазначали раніше [10; 13], і в інших наукових працях це теж зафіксовано, поруч із селом знайдено залишки двох поселень IV–III тис. до н. е., тобто трипільського періоду, а на місці *Костянихи* – давньосхіднослов'янське городище XI–XII ст. [4], де, за легендами, існувало містечко *Савків*, або *Савківці*, після зруйнування якого татарами мешканці переселилися в яри, оточені лісами, де зараз і знаходиться населений пункт. Краєзнавець В. Олембовський у місцевій районній газеті «Наддністрянська правда» (№ 13 за 1992 р.) висунув навіть гіпотезу, що обидві назви (і *Цівківці*, і *Савківці*) мотивовані антропонімом *Сава Чалий* (безперечно, назва *Савків* чи *Савківці* походить від імені *Сава*, який міг бути власником або першим поселенцем [10,

с. 246]), однак про те, що назва *Цівківці* не може бути утворена від вказаного прізвища, свідчать історичні дані.

У частині другій восьмого тому «Архіву Південно-Західної Росії...», наявна перша згадка про поселення *Czolkowce*, яка датується 1493 р. [1, V, II]. В інших джерелах фіксуються подібні форми: *Чиолковцы*, *Циолковцы* (1530 р.), *Суwkowce* (1661 р.), *Czywkowce* (1787 р.). На картах трапляються інші варіанти. *Czewkowce* (1630–1650 рр), *Цывковцы* (1805 р.), *Суkowka* (1820 р.), *Цивковцы* (середина XIX ст.). Варіант *Цівківці* зареєстрований у довіднику «Населені місця Кам'янецької округи» 1926 р. видання [10, с. 490].

Вважаємо, що найменування поселення, так званий ойконім, походить від прізвища землевласника Яна Цьолки, родом із містечка Калюс, розташованого в місці впадіння однойменної річки у Дністер. Такий антропонім був зафіксований ще 1431 р. [7], тобто ймовірно, що населений пункт виник раніше, ніж це зареєстровано в історичних документах. До речі, село з такою самою назвою існувало й під Кам'янцем-Подільським, проте в другій половині XX ст. було приєднане до с. Голосків. Зазначимо, що від найменування вказаних сіл утворилося прізвище поміщиків *Чиолковские* [1], а правдоподібність відантропонімної гіпотези походження назви поселень підтверджує ім'я *Czyolk*, зафіксоване того ж 1431 р. [15].

Фото Н. Торчинської

Закінчуються поля, і по обидва боки дороги починаються ліси. Праворуч розташований невеликий заказник місцевого значення під назвою *Манжеви*, у якому росте багаторічний тис (можливо, модрина). Це найменування невідомого походження, стосовно ж інших власних назв дрібних географічних об'єктів інформація взята з нашої статті «Мікротопонімія села Цівківці Новоушицького району Хмельницької області» [13].

Фото М. Торчинського

розорані ділянки (другий варіант назви вказує на належність лісу громаді). Співзвучними є лексеми *корчівка* – «викорчуване місце» [5, II, с. 289]; *корч* – «кущ; пеня, викорчуваний з корінням» [9, I, с. 901; 10, с. 244].

Це рай для грибників, особливо дітлахів, оскільки ліски невеликі (зайдеш у нього, а з іншого боку вже видніється вихід). Ще в дитинстві, пригнавши з поля корів, хапали відро і простували на *Корчівки*, де насамперед збирали сиріжки, маремухи (мухомори), козарики (підберезники); траплялися й підграбки, підосичники, лисички, масляки, печериці, дощовики, ковпаки, зонтики, синяки, польські гриби, хрящі, рядовки, під'яєчники (моховики), а найголовніше – білі гриби, або боровики (їх гордо називали «гриби», бо все інше було «губи»). Навесні шукали гливи, сморжі і підсадки, восени – опеньки (їх називали підпеньки), рижики, волнушки (вовнянки). Звичайно, всі хвалилися білими грибами, і ми це теж робили, коли з дружиною і племінницею одного разу знайшли близько двох сотень

Фото Н. Моспан

цих лісових красенів. Є в селі люди – справжні майстри «тихого полювання»: односельчани сміються, що вони йдуть у ліс ще смерком, із ліхтариком, яким підсвічують, щоб побачити, як ростуть вранці гриби, які в цей час «виблискують фосфором». Що вже говорити про опеньки чи рижики, яких восени рахують мішками!

Фото Н. Торчинської

(Майдану-Карачієвецького) – *Гайдамашка* й *Погоріла*.

Вважалося престижним назбирати «губ» у *Глібівському лісі*. По-перше, там могло бути більше грибників, тому що фактично дорога, яка вела повз лісосмугу і власне ліс, – це друга транспортна артерія, якою можна було дістатися й до Цівковець, повернувши праворуч *Коло шламбона* (місцева назва шлагбаума), і до

Із фотоархіву А. Костюка

Звичайно, гриби збирали і в інших лісах. Для дітей – це насамперед *Іванів лісок* – теж невеликий, в якому важко заблукати.

З боку Карачієвець був *Перелісок* – «невеликий, рідкий і т. ін. лісок» [5, II, с. 581]; з боку Глібова – *Глібівський ліс* і *Глібівська лісосмуга*; Браїлівки – *Браїлівський ліс*, *Чорний ліс*; Майданку

Карачієвець, якщо поїхати прямо. Правда, існувала загроза не помітити початку дощу й опинитися в пастці, бо в низинах майже завжди ставало слизько, й автомобіль міг надовго «забуксувати». Зате в гарну погоду варто було навіть пішки пройтися цією лісосмугою, раніше не зарослою, з гарною стежиною, яка петляла між деревами, а в траві підморгували і ягоди, й гриби. По-друге, із села до лісу хоч іти було довго, але теж цікаво: вздовж *Шляку* росли черешні, далі був сад, раніше багатий на різні смаколики.

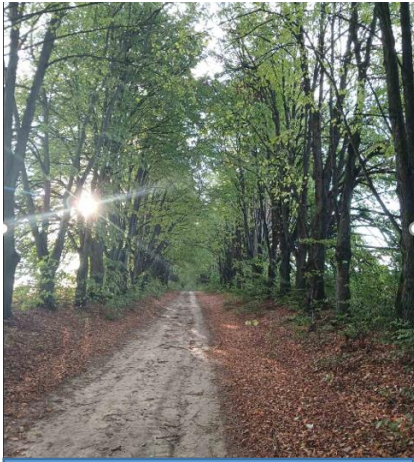

Фото Н. Моспан

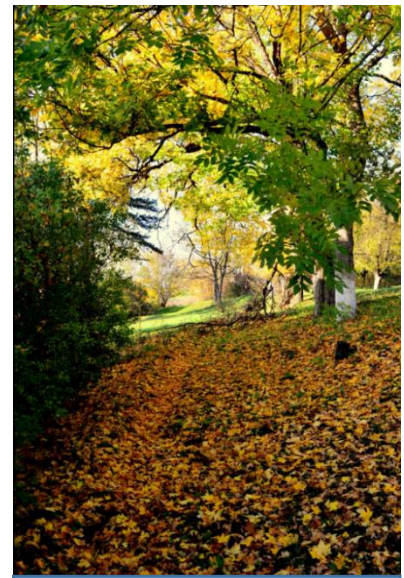
А особливо чарівною була *Липова алея* – від саду до *Глібівського лісу*. Крім лип, там ростуть дубки, берізки, трохи черешень – і все разом утворює своєрідну зелену арку. А ще поза деревцями, іноді навіть у полі, теж можна відшукати синяки, підберезники чи польські гриби.

До місцевого об'єкта природно-заповідного фонду належить *Цівковецький парк*, який рішенням XI сесії

Із фотоархіву А. Костюка

Хмельницької обласної ради від 30.03.2004 р. за № 22-11/2004 визнаний пам'яткою садово-паркового мистецтва. За панських часів парк був дуже доглянутим: кругом посипані піском доріжки, кам'яні альтанки, квітники, алеї, обсажені горіхами, бузком, жасмином, росли сосни, ялини,

Із фотоархіву А. Костюка

ясені (збереглися лише окремі дерева, зокрема кілька сосон і плакучих ясенів). Перед будинком посеред подвір'я стояв кам'яний столик (є й донині), росла велика сосна, а під нею була альтанка. Парк зараз занедбаний, зарослий деревами та кущами неелітних порід.

Способи творення власних назв лісів – передусім синтаксичний (*Баляків ліс*, *Державний ліс*), плюралізація (*Поруби*, *Сосни*) і власне семантизація (*Ворона*, *Швайн*: перша назва пов'язана із зоолексемою або зоофорним прізвищем, а друга – із прізвищем лісника, яке теж могло мати таке значення, бо в перекладі з німецької мови *швайн* означає «свиня»).

Із фотоархіву А. Костюка

Невеличкі прирічкові насадження мають плуральні найменування (*Вільхи, Лози, Тополі*), натомість ліски, що ростуть на крутих схилах горбів, – складені форми (*За хатою Облядруків, За Чорнійовою хатою*), як і назви садків і парків (*Панський парк, Рєзніків сад, Царків садок, Шкільний садок (За школою)*), а також *Сад в Березині, Сад у Липнику*).

Особливо великими були два останні об'єкти, обсажені тополями, що і прикрашало їх, і одночасно захищало від холодних вітрів. Якщо в *Березині* сад був давнішим, і там в основному росли яблуні (часто ще знаходилися теплиці (парники), де вирощували розсаду, а потім – капусту, помідори тощо), то в *Липнику* (обидві власні назви пов'язані з найменуваннями полів) сад був відносно молодим (зараз, як видно з фото, він настільки заріс, що важко зайти в ті хащі). Раніше ж ми часто намагалися, здебільшого успішно, залізти й нарвати насамперед груш (так званих «бабів», рідше – цукровок, гнилиць, бер, проте останні мали «відлежатися» в сіні, тоді вони ставали соковитими й дуже смачними), а також слив (як ми говорили, синіх, зелених, червоних і жовтих, тобто включно з аличею). Але основне – це були черешні, зокрема білі (великі, солодкі), дерева росли високими, тому важко було дістати ягоди, і ми не раз зривалися з гілок і летіли до землі, при цьому не так боліло тіло, як жаль було розсипаних черешень.

Фото Н. Торчинської

Ходили рвати і дрібні черешні, переважно чорні, серед яких рідко траплялися солодкі; також смачними були так звані «білячки», дещо крупніші, ніж чорні, не такі солодкі, але більш соковиті. В основному такі черешні росли на *Майданковому* і *Карачіївському шляхах*, на першому можна було захопити й щеплені вишні – «шпанки». Нелегко рвати ягоди, але ще важче – донести відро додому, особливо якщо доводилося йти ще далі – на *Пилипківський* або *Говірський шляхи* (усі назви пов'язані з довколишніми ойконімами).

Фото М. Торчинського

Значно пізніше посадили черешні на *Шляку*, який вів від *Цвинтаря* до *Глібівського лісу*. Здавалося, ці дерева ніколи не виростуть. Пастухи оберігали насадження від пошкодження коровами, тішилися, коли появлялися перші ягоди (знову ж таки, не завжди солодкі), а тепер залишається лише дивуватися, як черешні постаріли (про себе в цьому плані не хочеться думати!).

Яблунь було найбільше, і це вже справа дорослих – забезпечити свою сім'ю цими фруктами на всю зиму. Зараз цей сад здичавів, і хоча багато хто має приватизовані садові ділянки, однак користі з них практично ніхто не отримує.

Ще одне насадження фруктових дерев пов'язане з пасікою (вимовлялося *Пасійка*). Дуже важко (і страшно, бо ж бджоли кусючі!) було потрапити «на мед», але зате який то був делікатес! Згодом кількість пасік збільшилася, а їхні назви – це переважно словосполучення з присвійними прикметниками (*Миколова пасіка*, *Савчукова пасіка*).

На початку 1960-их років, як ми казали – *На тім боці*, колгосп започаткував баштан. Був сторож, який мав собаку і, здається, якусь берданку, заряджену, як казали, сіллю, але що там перешкоди, коли підлізеш до *Савеліки* (так іменувався яр

перед баштаном), а там виблискують смарагдовими боками кавуни і тішаться яскравим світлом сонячні дині! І яке щастя було, коли вдавалося хапнути хоча б одну супер-ягоду! Старше покоління чинило простіше – брало могорич і закуску, а потім частувалася вся сім'я.

Від *Корчівки* і аж до центру села дорога постійно вела вниз. Як швидко можна було мчати на велосипеді «з горба», особливо якщо проїхати *Польовий стан* (там стояла вся сільська техніка), тим паче – *Ферму*, після якої був майже вертикальний спуск. З'їжджали швидко, але підніматися назад було дуже важко. А доярки та інші працівники ферми мусіли це робити тричі на день, а подолавши гору, ще й важко працювати, адже доїння спочатку було ручне. Мабуть, марно в селі ніхто не хотів залишатися!

Нижня точка цієї дороги – *Біля трансформатора*: звідси праворуч йшла найдовша вулиця – *Лячина* (від слова «лякати», бо була довга й темна, зараз, як видно з фото, вона зовсім не така), а повернувши ліворуч,

Із фотоархіву Г. Чернецької

буквально через сто метрів, можна було дістатися центру села, який протягом тривалого періоду

Фото Н. Торчинської

називали *Коло моста* (міст через річку Калюс, який, як видно з фотографії, функціював уже 1938 року), *Коло автобусної* (у 1990-х роках, на радість місцевим мешканцям, з Нової Ушиці почав курсувати автобус, який зараз приїжджає лише в четвер, бо це базарний день у містечку), *Коло бані* (зараз в ній розташований сільський магазин). Чоловіки в радянські часи збиралися *Коло конюшні*, щоб отримати наряд на роботу, а разом – обговорити актуальні проблеми того дня. Жінки цю місцину називали *Брехалівкою* – від дієслова *брехати*.

Загалом у селі було небагато вулиць, і всі вони мають відносно просту етимологію: *Третя бригада*, *Четверта бригада* (порядковий числівник + господарська одиниця), *Хутір*, *Центр* (адміністративно-територіальні терміни), *Вергелещина* (від прізвища першого поселенця), *Кутяницина*, або *Кутянська* (від географічного терміну «кут»), *Циганівка* (відетнонімна назва).

В останні роки радянська влада намагалася, за зразком міст, іменувати вулиці і в селах, і це переважно були меморіальні або ідеологічні оніми, на зразок *вулиця Леніна*, *провулок Радянський*. Можливо, так і зручніше було невідомій людині відшукати когось у поселенні, однак місцеві мешканці частіше користувалися давніми найменуваннями.

Із фотоархіву А. Костюка

Для переїзду в інші населені пункти було небагато доріг – *Глібівський шляк* (до Глібова), *Коло ферми*, *На Новий Глібів*, *На Трасу*, *На Шляк* (до Нового Глібова), *Горою*, *Низом* (до Браїлівки понад селом або *Лячиною*). *Пилипківська дорога* не була чітко визначеною, бо в це село можна було добратися або через *Дубину*, або понад яром, повз Браїлівку, через річку *Батіг* і *Пилипківський сад*. До Карачієвець фактично прямої проїжджої дороги теж не було, а пішки можна було дійти через *Карачіївський Горб* або *Коло Карачіївського курника*.

Автомобілем треба було або об'їжджати *Мельницький Яр*, або прямувати через *Яр* повз *Гайдамашку* й *Перелісок*; цим маршрутом можна було дістатися й Майдану-Карачієвецького. Майже всі дороги були без твердого покриття.

У Карачіївці ходили у восьмирічну школу діти з північної частини села, а коли почали курсувати автобуси за маршрутами Карачіївці – Віньківці та Карачіївці – Хмельницький, то й значна частина студентів добиралася звідти на навчання в обласний центр.

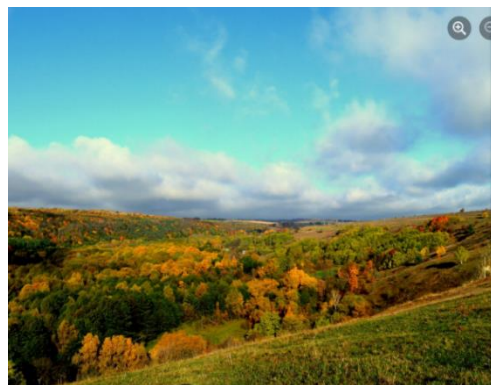
Стежки нечасто отримували власні назви, а якщо таке траплялося, то це переважно була модель «прийменник + мікротопонім» (*На Середній горб, На Хутір, Через цвинтар*). Непрозорою є етимологія назви *Сулоки* (*Сулуки*), яку мала нині розорана стежка, що знаходилася на довгій, зарослій травою і чагарником смузі посеред *Липника* (можливо, найменування мотивоване географічним терміном *лука* – «рівна місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду; оболонь, заплава, пасовисько, сіножать, левада» [9, II, с. 108]).

Пам'ятаю з дитячих років, як мій тато підмовив мене, малого, осінньою дощовою погодою піти з ним «на підпеньки». Ішли *Сулоками*, але щоб до них дістатися, треба було з кілометр «лізти» розмоклою ріллею. На чоботи налипло стільки глини, що й ніг не підняти, от я і звалився на коліна в болото. «Як би не було важко, ніколи, сину, не ставай на коліна!» – сказав мені батько. Назад ми пішли через *Хутір*, а там болота вже не було.

Із сайту «Ціківці»

Загалом від того *Хутора* (як говорили, від Ганки Савової) до кінця *Лячини* (до Мужили – це прізвище колишнього бригадира) село тягнеться з півночі на південь кілометрів на п'ять. Натомість ширина його становить 0,3–0,5 км, і лише в центрі, з кінця *Вергелещини* до школи, як видно із супутникової карти, – майже два кілометри. Фактично це долина, як бачимо, досить широка, якою тече річка *Калюс*, що, мабуть, і вимила такий каньйон.

Із фотоархіву А. Костюка

Рівнинні місця (часто – невеличкі долинки, які нині по всій течії річки заросли вербами, вільхами і тополями) мають свої назви – це поєднання прийменників з

іменами, прізвищами чи прізвиськами мешканців, які проживають поруч (*Коло Петра Антонового, Коло Щербія*), флоролексемами (*У Вільхах, У Тополях*) або іншими словами (*Коло магазину, На Ставку (На стадіоні), На тім боці*). Менш продуктивні моделі «присвійний прикметник + географічний термін» (*Коренчукова долина, Павлусьова долина*). Етимологія мікротопоніма *Ставки* пов'язана з наявністю тут у минулому невеличких загат, у яких вимочували коноплі. Назва *Долинка* має зменшувальне значення.

Відзначимо футбольні розваги цівківчан, які пов'язані якраз із рівнинними місцевостями, де були майданчики для гри. Головне поле – на *Ставку* (раніше там була натягнена й волейбольна сітка), але ми, мешканці північної частини села, збиралися *Біля млина*. Звичайно, тут було менше місця, але азарт баталій був о-го-го! який. Періодично команди з Центру і Півночі зустрічалися по черзі на своїх майданчиках, і напруга тоді досягала апогею – все одно, що грали в хокей збірні Радянського Союзу і Канади (до речі, взимку ми на замерзлій річці ганяли і шайбу). Ох, порозкидала доля моїх футболістів-хокеїстів Колісника Віктора, Крайника Миколу, Матієка Миколу, Майструка Василя, Решетника Василя, Стасюка Володимира, Чорнія Івана (а декого вже й на цім світі немає!).

Із фотоархіву А. Костюка

З усіх боків село оточують горби, висотою іноді до 300 м. Їх перетинають численні яри, частина яких має обривисті береги (такі об'єкти здебільшого заросли деревами, і їх важко розмежовувати). Складається враження, ніби ти в Карпатах, оскільки місцевість дуже мальовнича. Найменування таких об'єктів практично збігаються з попередніми моделями: це в основному прийменники з антропонімами (*За Максимом, За Стасюком, За Чорнійом*) або іншими лексемами (*За Третьою бригадою, Коло курника, У закуті*); географічні терміни з присвійними

прикметниками (*Афійн горб, Пахрійчин горб, Рєзнікова гора*) або відойконімними похідними (*Карачіївський горб*); одиничні загальні назви (*Глинисько, Скотомогильник*). Походження назви *Середній горб* зумовлене розташуванням об'єкта між двома ярами.

Із фотоархіву В. Чайки

Найменування пасовиськ часто дублюють власні назви долин, оскільки випасання тварин передусім відбувалося на рівнинних місцевостях; водночас у цій ролі фіксуються й найменування об'єктів рельєфу. Такі назви насамперед є прийменниково-іменниковими словосполученнями, де стрижневим компонентом виступає антропонім (*За Максимом, Коло Баранецької*), топонім (*Коло Глібівського лісу, Коло Іванового ліска, На Долинці, На Карачіївському боці*), географічний термін (*На горбі, На долині, На Шляку, На Яру, Над яром*) чи інша лексема (*За курником, За магазином, За садом, Коло грушечки, Коло млина*).

Як засіб творення таких онімів засвідчена трансформація твірних слів у формі називного відмінка однини (*Гайдамашка* – урочище, у якому, за переказами, заховали скарби гайдамаки. Як зазначав С. Д. Бабишин, народні повстанці жили тут у кам'янистій печері у XVIII ст. [2, с. 56]; можливо, це й відантропонімна назва [10, с.125]), *Левада* (поряд з іншими, це слово має значення «пасовисько, сіножать» [9, II, с. 62]), *Мочар, Рудка* («долина між двома горами; болотиста лука, висихаюче болото; вкрите рослинністю пасовище» [2, с. 43]; «іржаве болото; болото» [5, IV, с. 85]) та множини (*Верби, Вільхи, Мочарі, Ставки*).

Зазначимо, що значна частина пасовиськ була, так би мовити, «індивідуальною», коли власну корову «на мотузку» виводили в місця, часто досить далеко від дому, де росла густа й соковита трава. Така форма випасання була характерною переважно для пастушків молодшого шкільного віку. Коли ж вони

ставали старшими, на кожному кутку утворювалися череди в кількості 5–10 корів, яких потрібно було пасти ціле літо. За кожну корову їхні господарі платили 10 карбованців, і це був пристойний заробіток (за ці кошти мені були куплені велосипед, годинник, транзистор тощо). Але це важка робота: о шостій годині ранку вже треба бути на полі, з одинадцятої до п'ятнадцятої – обід, і ми тоді бігли на річку купатися або ходили по гриби, увечері корів приганяли додому близько десятої години. Дошкуляли і спека, особливо вдень (череда могла «згедзитися», тобто, злякавшись комах, задерти хвоста і бігти кудись, не розбираючи дороги), і холод (пастухи переважно були босі, а густа роса вранці добре «кусалася»), і дощі (іноді зливи були настільки сильними, що річка виходила з берегів, а струмки перетворювалися в бурхливі потоки, і бували випадки, що течія несла не лише курей, а й свиней і навіть корів). Особливо страшно було у грозу: раз блискавка ударила так близько, що всіх пастухів покидало на землю, а іншого разу вбила корову, і хоча ми ні в чому були не винні, боляче було дивитися, як господиня за нею побивалася.

Зате й запам'яталися клички корів на все життя: *Сивуля* (така її масть) була однією з найсильніших у стаді і водночас – дуже неслухняною. *Майя* (народилася у травні) мала один зламаний ріг, але дуже любила «битися» і другим (цілим) рогом не раз штрикала пастуха, який не встиг відбігти; тут головне було першим на неї «наїхати», показати, що ти її не боїшся, зрештою, стукнути буком межи роги. Моя «рідна» корова *Зірка* (з обрисом, подібним до зірки, на лобі) була настільки спокійною, що на ній можна було покататися, зігрітися в холод, пригорнувшись до її боку, а проголодавшись, підкріпитися молоком, надоївши його у бляшанку. Як би там не було, але після шостого класу пастухи нашого кутка зробили «революцію», відмовившись від такої роботи, й господарі ціле літо, як до того навесні й восени, почали пасти корів «в очірідь», тобто по черзі стільки днів, скільки штук худоби було на обійсті.

Кожна череда мала свою територію: *На тім боці, На горі, На Яру*, і лише восени, коли з полів збирали урожай, туди зганяли худобу практично з усього села, і тоді вона починала «боротися» – зчіплюватися рогами і намагатися перетиснути свою суперницю. Пастухи навмисне підводили найсильніших корів зі свого стада, робили ставки, яка з них переможе, гордилися переможцями (*Сивуля* якраз була серед них!). Добре, що жахливих травм корови не отримували, хоча «басурмани» (сліди на шкірі від рогів інших корів) були звичним явищем (їх можна отримати у власній череді й навесні, коли відбувалося «з'ясування стосунків», тобто визначення сильних і слабших тварин).

Яри оточували всі пасовиська, розділяли поля, їх доводилося об'їжджати, долаючи зайві відстані. Лише деякі з них були більш-менш пологі, порослі кущами і травою, і їх можна було перейти, однак більша частина була обривиста, а окремі настільки глибокі, що страшно було дивитися. В ярах «били камінь» (вапняк) на будинки, брали пісок і глину, а *Савеліка* славилася смектитом (зеленою глиною), з якої ми вирізали різні фігури, не знаючи про її лікувальні властивості. Загалом же в такі каньйони діти не часто спускалися, але іноді доводилося. Одного разу чиясь корова штовхнула теля, яке паслося над яром, і воно з таким жалібним муканням полетіло у прірву, що ми думали, що від нього залишаться тільки «ріжки і ніжки». Спустившись нижче, де не такі круті береги, ми, однак, побачили, що теля стоїть, хитаючись, з обдертими боками й ногами. Ледве ми цього «космонавта» витягли з яру.

Із фотоархіву А. Костюка

Щодо власних назв ярів, то їхня структура теж досить різноманітна: трапляються присвійні прикметники (*Бугів, Павлусів, Пахрійчин, Романів*), іноді з географічними термінами (*Єднашків яр, Панський яр*), відтопонімні утворення (*Вергелещенський, Заміхівський, Карачіївський*), інші моделі (*Савеліка* – від імені

колишнього власника прилеглої території [10, с. 402]), *Яр* – онімізований географічний термін, *За Хрестами* – прийменниково-відмікротопонімна конструкція; *Замріка* – можливо, від особливостей течії струмка – повільної, *завмираючої* серед трав [10, с.193]). *Мельницьким* називався великий і глибокий яр (туди і впало бідне теля!) на краю села, між Цівківцями й Карачіївцями, недалеко від млина, де працював мельник, що й зумовило його найменування, однак для мене, малого, яр асоціювався з назвою обласного центру, і я все дивувався, що до Хмельницького ми їдемо на північ, а яр тягнеться на схід.

Натомість поля навколо села розташовувалися переважно на відносно рівній місцевості. Працьовиті руки комбайнерів і колгоспниць так званої рільничої ланки дбайливо доглядали посіви зернових (пшениці, ячменю, кукурудзи, вівса, проса, гороху, сої) та інших сільськогосподарських культур (буряка, соняшника, картоплі, тютюну). На «сапання» допомагати кликали й дітей – сонце пече, мухи кусають, мучить спрага, піт заливає очі, а до кінця рядка ще так далеко! Тут уже починаєш заздрити дояркам, які принаймні працюють у тіні, і, знову ж таки, мрієш виїхати із села на «інтелігентну роботу».

Як ідеологічні назви вулиць у селі, так і цифрові позначення полів «не прижилися», і населення продовжило використовувати старі найменування. Це були однослівні конструкції (від назв дерев, які, очевидно, вирубали, щоб засіяти землю: *Березина, Дубина, Липник; Костяниха* (як уже зазначалося, від того, що тут

знаходили кістки); *Ланок* («невеликий лан»); *Піддубнисько*, *Попелиха*, *Хасан* (від антропонімів); *Провалля* (від «провалитися у болото, трясовину»); *Рудка* (від географічного терміну); *Селисок* (від адміністративно-господарського терміну «село»); *Цегельня*, або *Цегольня* (від лексеми зі значенням «завод з виготовлення цегли» [10, с. 487]; у цьому урочищі знайдено залишки трипільського поселення [3, с. 23]; *Штани* (за зовнішнім виглядом поля, пор. географічний термін зі значенням «розвилка» [3, с. 510]; тут теж знайдено залишки трипільського поселення [3, с. 24]). Як бачимо, такі оніми вказували на характерні ознаки іменованого об'єкта або на власника поля в минулому.

Часто траплялися й прийменникові назви-словосполуки (*Від Заміхова*, *За Вергелещиною*, *За Лячиною*, *За рогом*, *За садом*, *За фермою*) і словосполучення (*За Івановим ліском*, *Поле за Буговим яром*), які вказували на місцезнаходження поля. Рідше фіксувалися інші форми (*Бачків клин*, *Вище Єднашкового яру*, *Середній горб*) з різноплановою мотивацією.

У «Словнику власних географічних назв Хмельницької області» [10], крім найменувань урочищ, наведені й власні назви шести хуторів, розташованих навколо Цівковець (існували у першій третині ХХ ст.). Це *Дубина* (від географічного терміну зі значенням «дубовий ліс» [3, I, с. 451], «дубовий ліс; гай; дубова памолодь» [9, I, с. 619]), *Жолуб* (від географічного терміну зі значенням «глибока і вузька долина» [3, I, с. 490; 10, с. 181]), *Корчівка* (від назви лісу), *Мочарі*, або *Мочари* (від географічного терміну зі значенням «трясовина; занижене, з підґрунтовими водами, місце» [3, II, с. 450; 10, с. 323]), *Середній горб* (від найменування об'єкта рельєфу [10, с. 413]), *Фільварок* (від адміністративно-господарського терміну зі значенням «хутір або виселок; садиба, ферма; комплекс земельних угідь, на яких феодал-поміщик вів власне господарство; панський маєток із господарчими будівлями; економія» [9, III, с. 658; 10, с. 473]).

Також у вказаному словнику [10] та інших працях [11; 12] наводиться етимологія річки *Калюс* та її приток.

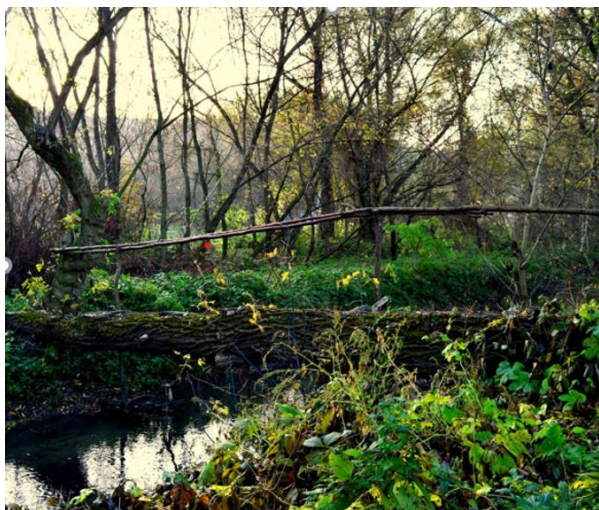
Калюс (варіанти назви – *Kalus*, *Kalusik*, *Калюсикъ*, *Kalusz* [11]), ліва притока Дністра, має довжину 64 км і площу басейну 390 км². Назва зумовлена каламутною водою річки [2, с. 45; 10, с. 217], і подібні корені (**kaľ* / **kaľ* / **kala* / **kalo*) трапляються в інших мовах, де означають, наприклад, у старослов'янській мові *каль* – «грязюка, тина»; болгарській *кал* – «грязюка, осадок»; чеській *kal* – «рідка грязюка, брудна вода, стічні води, калюжа, осадок»; словацькій *kal* – «брудна вода, рідка грязюка, осадок» [6, III, с. 344]. Колись вода в річці була чистою і прозорою, водилися

Фото Н. Торчинської

видри, ондатри, раки, жаби, ловилася різноманітна риба (коропи, клинчуки (краснопірки), карасі, ковблі (пічкури), ще якісь кусіки, слизи, зелені), причому дрібну рибу можна було спіймати не лише в річці на вудку, а й у притоках у вершу. Вода в річці добре прогрівалася, тому комфортно було купатися. Зараз же береги густо заросли насамперед вербами, вода мутна, з піною, поганим запахом. Кажуть, що річку своїми стоками забруднює Віньковецький сирзавод. Віриться, що ще можна «оживити» річку й відродити в ній рибу та інших тварин.

Повернувшись у дитячий період, коли з вудочкою обходиш свої «володіння» (зазвичай недалеко від хати), можемо згадати й найменування частин річки, що переважно були пов'язані з певним об'єктом, за яким можна орієнтуватися в просторі: *Коло корчика*, *Коло Павлуся*, *Коло Василя Трубіцького*, *Під кладкою*, *Під Максимом*. Розлогі плеса, так звані «кручі», іменувалися за антропонімами (*Афіїна*, *Льовкова*, *Павлусьова*).

Із фотоархіву А. Костюка

(*Рівчак*), прийменниково-іменниковими словосполученнями (*Коло млина* [10, с. 235]).

Найменування приватних криниць є переважно субстантивованими присвійними прикметниками (*Васильова, Облядрукова, Юськова*), як і неупорядкованих (*Афіїна, Василькова, Онукова*); водночас назви джерел – це суфіксальні утворення (*Бистриця, Цяпанка* – від дієслова *цяпати* зі значенням

Фото Н. Торчинської

«повільно витікати»). Від географічного терміну *жолуб* отримав найменування витік води із *Гульманового ставу*, де зазвичай напували коней (нині він перебуває в досить занедбаному стані).

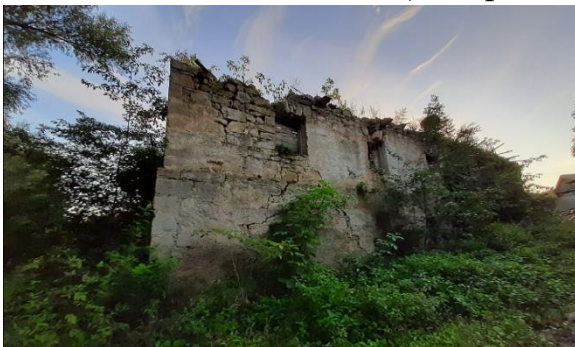
Цівківці славилися смачною водою, яку хочеться пити й пити, особливо у спеку, і молодше покоління часто посиляли з відерцем «принести доброї води» іноді з досить далекої відстані.

Водночас великих ставків у селі не було, і «на рибу» ходили на *Бистрицький, Глібівський, Майданковий, Пилипківський* стави, а якщо був транспорт, то їздили ще далі. Проте «модно» було вирити в себе на обійсті копанку або й невеликий ставок, запустити туди мальків й отримувати задоволення, сидячи з вудочкою, щоб

спіймати риби на вечерю. Найменування таких ставків переважно пов'язані з іменами чи прізвищами їхніх власників: *Гиравчуків, Гульманів, Колів, Мельниченків, Стьопин*.

Заболочених ділянок було небагато: або вздовж річки Калюс, назви яких переважно відфлоролексемні плюральні (*Верболози, Вільхи, Тополі*), або у верхів'ях окремих її приток, і тоді найменування були мотивовані іншими мікротопонімами, пов'язаним з географічними термінами (*Мочари, Рудка*).

Крім власне топонімів, із метою орієнтації у просторі часто використовувалися назви окремих споруд агротехнічного спрямування (*Верхній магазин* – у значенні «склад для зерна»; *Водонапірна башня; Жолуб; Кагати*, пор. *кагат* – «купа» [3, II, с. 206]; *Кузня; Люцький магазин* (або просто *Магазин*); *Молочна контора; Панський фільварок; Парники* – «теплиці»; *Пожарна; Сілосні ями; Сушілки* – «дерев'яні накриття для висушування тютюну»; *Тік* – «розчищене місце надворі або у приміщенні для молотьби, очищення і просушування зерна»; *Тіковушня* – «місце для пресування (складання в тюки) тютюну»; *Циркулярка* – «приміщення, де розпилювали деревину циркулярною пилкою»; *Штильмашина* (пор. *стельмах* – «майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.» [3, III, с. 424]), приміщень для домашніх тварин (*Вівчарня; Конюшня; Курник* (*Цівківський курник*); *Свинарня; Ферма* (*Короварня*)), будинки адміністративного, культурно-освітнього, медичного й подібного використання (*Баня; Бібліотека; Клуб; Медпункт; Молильний дім; Школа*). Зерно мололи у *Люцькому* або *Падуциному млинах*;

Із фотоархіву А. Костюка

останній був на краю села з боку Карачівець, спочатку жорна крутила вода, і дуже цікаво було дивитися, як перекривали річку, щоб пустити воду на великі колеса (на фото видно, що від цієї споруди залишилися руїни). А перед шлюзами можна було ловити раків і

рибу, зокрема лінів, що свідчило про чистоту води. Потім у млині поставили електродвигуни, і романтика млинарської праці трохи зникла, однак кожна поїздка з батьком по муку запам'ятовувалася надовго.

Одного разу наша хлопчача компанія вирішила *За опустом* (так називалася частина річки – від «опустити шлюзи», тобто «перекрити воду до млина») перегородити річку Калюс. Наробивши саманів (щось на зразок невипаленої цегли), почали акуратно складати їх упоперек русла. Спочатку це було досить легко, але чим далі, тим потік води ставав стрімкішим. Але на деякий час нам вдалося підкорити річку. Не знаю, що думали нижче по течії мешканці села, тим паче – риба, коли не стало води, однак експеримент, погодьтесь, був цікавим.

Фото Н. Торчинської

бочках привозили пиво, і це було свято для всієї округи, особливо в літню спеку, коли навіть жнива не могли втримати на полі спраглих механізаторів. Потім продовольчі товари продавалися в центрі села (біля конюшні), у приміщенні дитячого садка, біля бібліотеки, а зараз єдиний магазин функціонує в колишній бані.

Промислові й продовольчі товари купляли в *Коперації* (або *Магазині* – у значенні «торговельна точка»), яка спочатку була одна (на горбі по дорозі на цвинтар – нині, як бачимо на фото, будинок занепадає); там ще був підвал, і туди, завдяки кмітливості продавчинь, які мали на пивзаводі «блат», часто із Зінькова у великих

Із фотоархіву А. Костюка

Значна частина названих вище будинків зведена ще за панських часів. Загалом всі урочища, поля й ліси належали панові П'ясецькому. Спочатку пани жили в будинку, де пізніше працював магазин (він представлений вгорі на фотографії). Це

приміщення збудоване приблизно 1870 р.; ліворуч 1875 р. побудували конюшню і корівник (зараз там знаходиться сільський клуб), а справа – будинок, у якому розміщувалася кухня, звідки носили їжу панам у покої, та оранжерея (донині не збереглася).

Із сайту «Цівківці»

Десь приблизно протягом 1875–1880 років будувався новий двоповерховий панський будинок: кам'яні стіни товщиною 70–80 см; гарний балкон із литою чавунною решіткою, з якого було видно майже все село, оскільки будинок розміщений на схилі. На першому поверсі була велика зала з каміном, їдальня та кухня, звідки прохід вів у темний коридор, де колись, мабуть, зберігалися вина і продукти; на другому поверсі – велика вітальня, бібліотека й чотири спальні. У всіх кімнатах був гарний паркет, який постійно натирали. У деяких кімнатах він зберігся, але вигляд у нього не такий, як колись. Між першим і другим поверхами було перекриття заввишки більше ніж один метр, а з'єднували їх досить круті сходи, по яких пізніше учні і збігали, і зіскакували, і з'їжджали перилами.

Поруч була панська криниця, збудована 1885 р.: джерела, обкладені камінням, знаходилися в кам'яному склепі, який використовувався і як криниця, і як погріб для зберігання продуктів, які швидко псуються. Вода з криниці вибігала у ставок, з якого через кам'яну плитку стікав невеликий водоспад в інший ставок. Донедавна там мешкала сім'я Боднарчуків, і ця інформація зафіксована з уст Боднарчук Галини Дем'янівни, колишньої працівниці сільської бібліотеки.

Загалом для радянських часів характерною ознакою села, яке не належить до так званих «неперспективних», була наявність чотирьох осередків – школи, клубу, бібліотеки і медпункту (в часи незалежності України додалася ще церква).

Фото Н. Моспан

чотирирічна (трирічна) школи. Початкова школа I ступеня існувала в селі до 2010 року, потім тут залишився лише заклад дошкільної освіти, який очолювала Ченчик Леся Василівна. На останній фотографії видно, в якому стані нині перебуває ця споруда як свідчення байдужості й безвідповідальності влади.

Школа була в селі здавна. За панських часів – церковно-приходська (з 1888 року), після проголошення радянської влади в панському маєтку зробили лікнеп (зранку навчалися діти, а увечері – дорослі), пізніше функціювали чотирирічна, потім семирічна, далі знову

Із фотоархіву А. Костюка

Розповідали, що на початковому етапі в школі учителював Новаковський, який вечорами агітував молодь проти нової влади. Уже значно пізніше в Цівковецькій школі тривалий час працювали Яровий Сергій Федорович, Онуфрійчук Олена Михайлівна, Савчук Людмила Василівна, Моспан (Торчинська) Надія Миколаївна, Бойчак Леся Михайлівна. До сьогодні пам'ятаю і схиляю голову перед педагогічною мудрістю свого першого вчителя Сергія Федоровича!

У школі с. Браїлівка працювали мешканці Цівковець Гринчук Семен Васильович (учитель історії та праці) і Мужило Раїса Пилипівна (вчителька початкових класів). Вважається, що педагог виконав свою місію, якщо учительськими шляхами пішли його вихованці. Середні спеціальні й вищі педагогічні заклади, крім названих вище учителів і вихователів, закінчили мешканці Цівковець Казів Іван, Крисак Семен, Торчинський Михайло, Трубіцька Людмила. Інші спеціальності (медичні, інженерні, сільськогосподарські,

культосвітні тощо) здобули Бабійчук Валентина, Гарбуз Василь, Гринчук Василь, Костюк Михайло, Крайник Галина, Крайник Микола (Михайлович), Крайник Микола (Петрович), Кушнір Галина, Майструк Василь, Мельниченко Василь, Моспан Галина, Онука Валентина, Онука Володимир, Онуфрійчук Михайло, Савчук Іван, Стасюк Людмила, Ткачук Любов, Торчинський Іван, Трубіцька Марія, Чорній Іван (Васильович), Чорній Іван (Петрович) і багато інших (на жаль, усіх не знаю, особливо молодших, так що прошу вибачення за неповноту інформації). А ще – двоє цівківчан (Онука Володимир і Торчинський Михайло) отримали наукові ступені.

У селі говорять, що місцеві активісти, застрахувавши церкву, самі її і спалили, а за отримані гроші з підсобних панських приміщень зробили клуб і бібліотеку.

Із сайту «Цівківці»

Клуб був найбільшим у колгоспі «Поділля», тому на велелюдні заходи сюди звозили мешканців Браїлівки й Іванівки. Досить часто виступали артисти цирку, колективи ліліпутів, циган, лектори, поети. Один із них,

проїхавшись місцевою «трасою», продекламував написані нашвидкоруч два рядки, які оплесками зустріли глядачі:

Цівківці мої, Цівківці, село між горами.

Кругом камінь валяється – дорога з ямами!

Можливо, саме ця «критика» сприяло тому, що колгосп-мільйонер таки спромігся, щоб було зроблено дорогу (до Браїлівки – взагалі асфальтовану), побудовано прекрасний Будинок культури, а пізніше – і нове приміщення школи.

Що ж до клубу, то в радянські часи чотири рази на тиждень «крутили» фільми, і бувало, що клуб був повнісіньким, якщо демонструвалася гарна кінокартина

(особливою популярністю користувалися індійські фільми й кінокомедії, серед жінок – мелодрами, а шкільної малечі – казки, «воєнні», а насамперед – мультфільми), за що можна подякувати тодішньому кіномеханіку Облядруку Івану. Завклуби організовували вистави й концерти, школа теж регулярно «виступала» на жовтневі й новорічні свята. Особливо якісними були концерти, у яких брав участь Гринчук Василь Анатолійович, який і сам був «артистом від Бога», і міг привезти талановитих співаків принаймні з обласного центру (мабуть, старався для своєї сестри Міли, яка тоді в клубі працювала).

Перед клубом стояв пам'ятник Леніну, адже що-що, а ідеологія в Радянському Союзі була на першому місці. Звичайно, люди старшого віку (особливо жінки) просили його залишити, мовляв, що він зробив поганого? «А що доброго зробив

Із фотоархіву В. Чайки

людям Ленін? Ви згадуєте ті часи з ностальгією, бо були молоді, здорові, гарні, але ж це не заслуга Ілліча!» – відповідали молоді.

Натомість пам'ятник так званому радянському солдату у селі зберігся. Точно не пам'ятаю, але його відкривали десь на межі 1970-их років, а перед цим були сварки, які прізвища на меморіальну дошку не заносити, бо їхні носії себе під час війни зганьбили. А 9 Травня сини і внуки тих, хто увічнений у постаменті, покладали вінки в честь загиблих, і це був дуже щемливий момент. І хіба міг хтось навіть подумати, що ті, проти кого воювали в 1941–1945 роках, будуть нам допомагати у війні з рашистами, тобто з нащадками тих, з ким перемагали фашистів?

Надзвичайно якісно працювала в бібліотеці вже згадувана Боднарчук Галина Дем'янівна. Не знаю, як іншим, але мені вона сказала одного разу, що я уже прочитав усі книги в бібліотеці, яка була чималенькою. А ще Галина Дем'янівна збирала матеріали з історії поселення, організовувала Дні села, керувала місцевою

хор-ланкою. Коли наших співачок показували на каналі Українського телебачення (а телевізорів у селі ще було дуже мало!), то послухати пісню «Ой у полі криниченька...» у їхньому виконанні набилося стільки людей, що реально не було де яблуку впасти.

Медпункт у Цівківцях був на краю села (в *Лячині*, перед останнім містком на цій дорозі), причому там приймали й пологи, і не один цівківчанин побачив вперше світ у тому приміщенні. Згодом медпункт перевели в центр села. Кажуть, що до 1957 року фельдшером-акушером була Шлапова Марія, потім – Крайник Марія (по-сільському – Трофимова), тоді – Чекалюк Ніна і Стефа (прізвища не пам'ятають). Довгий час у ФАПі працював Володимир Мельник (зараз він на російсько-українській війні), а нині медпрацівника немає.

Із фотоархіву Х. Гришук

Навчаючись в аспірантурі, в Державній історичній бібліотеці, яка знаходилася на території Києво-Печерської лаври, я в «Подільських єпархіальних відомостях» натрапив на інформацію про храми Ушицького повіту, на основі якої написав статтю в місцеву газету «Наддністрянська правда». Виявилося, що цівковецька Різдво-Богородицька церква – найдавніша в тому регіоні. Спочатку це був дерев'яний храм, критий соломною, збудований на кошти місцевої громади на початку XVIII ст., а 1747 р. була зведена нова церква, теж дерев'яна, трикупольна, присвячена Різдву Пресвятої Богородиці. Як уже відзначалося, вона була спалена в 1920-их роках. На службу (насамперед на Великдень), а також для хрещення дітей, рідше – для вінчання мешканці Цівковець ходили у Глібів або Карачіївці, де церкви не прикривалися, а також у Браїлівку, де храм наприкінці XX ст. був відновлений. У Цівківці батюшка іноді приїжджав,

Із фотоархіву А. Костюка

місцевої релігійної громади і частково – батюшки Андрія Дендюка.

Поруч із церквою – старий і новий цвинтарі. Саме тут відчуваєш плинність

Із фотоархіву Г. Чернецької

людського життя, адже на першому кладовищі і сліди колишніх поховань важко знайти, а нове розростається дуже швидко – вже й до крайньої межі (яру) недалеко, і доводиться думати про наступне місце для поховань. Тут – історія Цівковець у прізвищах, носії яких жили, працювали, віддавали сили для країни, колгоспу, своєї родини, навзаєм не отримуючи практично нічого. Боюся не згадати всіх славетних цівковецьких родин (можливо, хтось із них є на цій давній фотографії), таких як Бабійчуки, Безп'ятчуки, Бідюки, Біняри, Боднарчуки, Буги, Буртники, Вачевські, Войни, Войнаренки, Галачинські, Гарбузи, Гикавчуки, Гостюхіни, Гринчуки, Казіви, Каспруки, Кобилецькі, Ковбасюки, Колісники, Коринчуки, Костюки, Крайники, Краснюки, Крижанівські, Крисаки, Кучери, Кушніри, Кшивецькі, Ландауси, Майструки, Малярчуки, Матієки, Мельники, Мельниченки, Моспани, Мужили,

Облядруки, Онуки, Онуфрійчуки, Остафійчуки, Паламарчуки, Піддубні, Поворознюки, Погороднюки, Рибакі, Савчуки, Стасюки, Ткачуки, Торчинські, Трофанчуки, Трубіцькі, Форинчуки, Чамбуліни, Ченчики, Чорнії, Шарлани, Шульги, Яніцькі, Ярові (вибачте, якщо когось не згадав!). Вічна пам'ять тим, кого вже немає з нами! Здоров'я й довголіття тим, хто є!

І в історичних документах, і в нашій пам'яті залишається згадка про мешканців Цівковець як працюючих і відповідальних людей. На полях і фермах, з косою і сапкою, на конях, тракторах і автомобілях, в кузні, столярні і магазині – всюди свою справу робили на совість! І хай погано оплачувалася важка праця – очі горіли завзяттям, на устах була посмішка, а на обличчі – задоволення від зробленого.

Із фотоархіву А. Костюка

дівчина, навіть маленька, має національний костюм, у якому разом із нареченою ходить по селу «просити на весілля» (це підтверджують фотографії 1970 і 1997 років), а увечері «плете вінок» (у цьому дійстві беруть участь всі молоді дівчата Цівковець).

Цівківчани вирізняються своєю поведінкою, стилем життя, традиціями і звичаями. До сьогодні, як і раніше, кожна

Із фотоархіву Л. Данчук

Тож віриться, що мешканці села (за даними Інтернету, їх 351, а реально – насправді значно менше: підрахувавши «на око», виходить менше від 100 жителів,

і ще три сім'ї переселенців, які, дасть Бог, теж прижинуться тут) не дадуть пропасти поселенню, адже воно має таку славу історію, гідне сьогодення, тому повинне бути й майбуття. Тож нехай майорить прапор і сяє герб Цівковець ще не один вік!

Список використаної літератури

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1859–1914. Т. 1–34.
2. Бабишин С. Д. Топоніміка в школі. Київ : Радянська школа, 1962. 122 с.
3. Винокур І. С., Гуменюк С. К. Археологічні пам'ятки Хмельниччини. Кам'янець-Подільський, 1965. 40 с.
4. Винокур І. С., Гуцал А. Ф., Пеняк С. І., Тимошук Б. О., Якубовський В. І. Довідник з археології України : Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. Київ : Наукова думка, 1984. 222 с. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.
5. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.
6. Етимологічний словник української мови. Київ : Наукова думка, 1982–2007. Т. 1–5.
7. Молчановский Н. В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года (преимущественно по летописям). Киев, 1885. 388, II, II, XXXI с.
8. Наше скело Цівківці. URL : https://www.facebook.com/groups/tsivkivtsi/?locale=uk_UA (дата звернення : 09.03.2025).
9. Новий тлумачний словник української мови. Укладачі В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконіт, 2007. Т. 1–3.
10. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
11. Торчинський М. М. Гідронімія басейну Калюсу. *Наукові записки. Мовознавство*. Тернопіль : ТДПУ, 2003. Випуск. 1. С. 143–147.

12. Торчинський М. М. Мікрогідронімія села Цівківці Новоушицького району Хмельницької області. *Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру*. Умань, 2014. С. 105–108.

13. Торчинський М. М. Мікротопонімія села Цівківці Новоушицького району Хмельницької області. *Поділля. Філологічні студії*. Хмельницький, 2014. Випуск 6. С. 179–187.

14. Торчинський М. М. Село Цівківці. *Ономастичні етюди*: збірник наукових праць членів студентського наукового лінгвокраєзнавчого товариства ім. А. Кримського. Умань : Софія, 2005. Випуск II. С. 50–51.

15. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego. Lwów, 1887. T. I : 1366–1506. –231 s.

ВІЛЬХОВЕЦЬ – КРАСА ПРИРОДИ ТА ГЛИБИНА ІСТОРІЇ

Село Вільховець входить до складу Новоушицької територіальної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Відоме з 1403 року. Населення 1 265 мешканців. Розташоване в басейні річки Вільхавка, правої притоки Матірки (басейн Дністра).

На південь від Нової Ушиці, приблизно на відстані 20 км, розташоване село Вільховець. Це одне з найбільших сіл громади. Значним воно було і в минулому.

Фото В. Удри

Наприклад, у XVIII ст. це був центр староства, до складу якого входили села Глибівка, Сатанівка, Маціорськ, Ставчани, Нова Гута та Стара Гута. І сьогодні в його старостат входять Маціорськ і Нова Гута. Вільховець розташований на південному схилі вододілу, який розділяє ліві притоки Дністра – р. Калюс та р. Матірку і є рівновіддаленим від них. У неглибокій балці серед села джерела дають початок невеликій річці Вільхавці, що є правою притокою р. Матірки [2, с. 142].

Значна кількість вільхових дерев по її берегах дала назву і самій річці, і селу. Зручне для проживання місце приваблювало людей із сивої давнини.

Церква в с. Вільховець, побудована 1846 р.

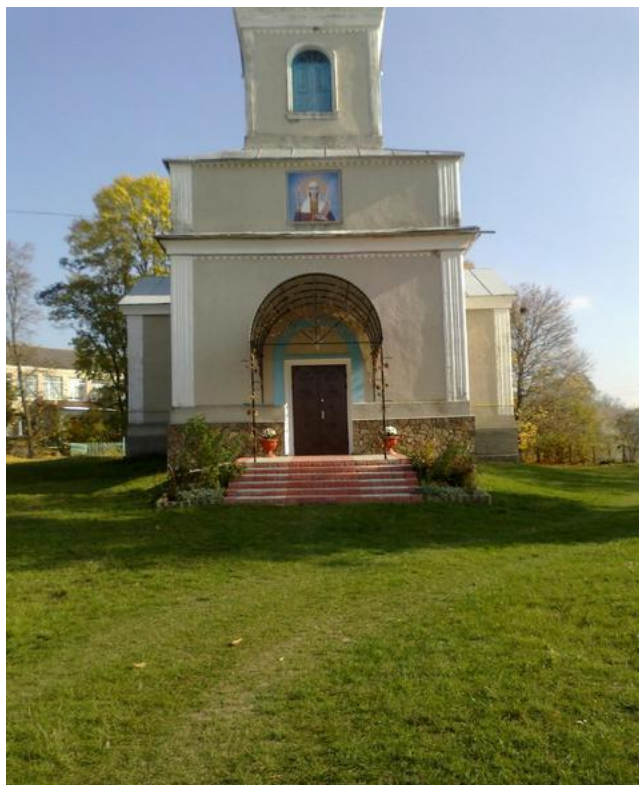

Фото В. Удри

Фото В. Удри

Будинок священика, побудований в середині XIX ст.

На території Вільховця та його околиць є сліди первісних стоянок та трипільської культури [4, с. 46] На південно- західній околиці села (урочище

«Димів») височить давньослов'янське городище IX ст. Його досліджували відомі археологи Михайло Артамонов (40 рр. XX ст.), Стефанія Баженова, Анатолій Гуцал [1].

Фонди музею Вільховецького ліцею ім. Ф. С. Бацури

Кам'яні знаряддя праці, виявлені на околицях с. Вільховець

Фонди музею Вільховецького ліцею ім. Ф. С. Бацури

Учасники розкопок городища на початку 80-их рр. XX ст. (в центрі – Стефанія Едуардівна Баженова).

На початку ХХ ст. Ю. Сицінський першу письмову згадку про Вільховець датує 1443 р. Його наслідує низка місцевих дослідників-краєзнавців. Проте автор, працюючи над магістерською роботою «Вільховець: минуле і сучасність», з'ясував, що населений пункт згадували в писемних джерелах за 1425 та 1403 рр.

Необхідно відзначити, що раніше навколо Вільховця були значні площі лісів. Сьогодні вони залишилися лише на схилах долин біля річок. У цих лісах трапляються породи таких дерев, як дуб, граб, клен, ясень, явір, бук, в'яз, липа, осика, вільха, береза, берест, верба, тополя, калина, дикі яблуні, груші й черешні. У 70-их рр. ХХ ст. були засаджені значні площі хвойними деревами. Звичайно, основною й найціннішою породою був дуб. Це велике довговічне дерево з кряжистими вітами є символом могутності й сили. Наші предки вважали дуб священним деревом бога грому і блискавки Перуна. У дубових гаях – дібровах проводились язичницькі обряди, приносилися жертви богам. Під покровом дуба проводилися народні віча, князівські ради, суди. Вінки з дубових віток одягали на шию переможцям і героям. Старих дубів не рубали через страх, що це принесе нещастя. У місцевих лісах трапляються такі тварини: кабан, козуля, заєць, лисиця, куниця, видра, борсук, білка, а в руслах невеликих річок роблять гати бобри.

Фото В. Удри

На водоймах водяться дикі качки та гуси [5, с. 32].

Став на околиці села

Ю. Сіцінський, згадуючи про село Вільховець, підкреслював, що воно було багатолюдним, але один із татарських нападів знищив його. Легенда про цю подію дійшла до нашого часу. Мешканці села були в давнину захоплені якимось татарським

Фото В. Удри

загоном і зігнані в урочище *Різанівка* (це глибокий природний котлован, обмежений із трьох сторін крутими схилами [3, с. 308], що було зручним місцем для утримування полонених. За кожну людину татари встановили ціну викупу. Без сумніву, що якась частина селян встигла сховатися в густих лісах та ярах, порослих непрохідними хащами. Перекази

доносять, що за частину селян, які не могли викупитися самі, вніс плату їхній заможний односельчанин. Всіх інших татари знищили. Уцілілі жителі й донесли до нас цю страхітливую історію. Упорядник, досліджуючи легенду, встановив, що згадані події з великою вірогідністю могли мати місце наприкінці XV – на початку XVI ст.

Список використаної літератури

1. Баженов О. Л. Глибівське давньоруське городище IX–XI ст. в Середньому Подністров'ї. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету* : історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. Т. 8 (10). С. 191–196.
2. Говорун В., Тимощук О. Річки Хмельниччини. Хмельницький : Поліграфіст, 2010. 240 с.

3.Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю. Й. Сіцінського і М. І. Тедоровича) : навчальний посібник. Укладач Тимощук О. Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. 560 с.

4.Новоушиччина: історія у пам'ятках: наукове видання. Упорядники Петраш І. В., Шпаковський С. М., Климчук В. В. Хмельницький : ТзОВ «Поліграфіст», 2018. 336 с.

5. Удра В. П. Вільховець: Минуле і сучасність : магістерська робота. Кам'янець-Подільський, 2010. 152 с.

Ірина ФЕДОРЧУК, студентка групи ФППА-21-1

Хмельницького національного університету

ПОДІЛЬСЬКЕ СЕЛИЩЕ РАДІВЦІ

Село Радівці знаходиться у складі Вовковинецької селищної громади Хмельницького району Хмельницької області. Відоме з 1431 року. Населення 756 мешканців.

Фото І. Федорчук

Залізниця ділить село Радівці на дві частини. За останніми даними, населення села налічує 756 мешканців.

Вперше Радівці згадуються в першій половині XV ст. 6 червня 1431 р. в містечку Ширці

поблизу Львова польський король Владислав II Ягайло генеральному старості Кам'янецькому Теодорику з Бучача зробив запис у 400 гривень на цілу низку населених пунктів Поділля.

Село спочатку називалося Внучківцями, або Онучківцями, і знаходилося на південний захід від теперішнього села, поблизу урочища *Заруддя*. Розташоване на *Татарському шляху*, поселення постійно ставало жертвою татар, турків,

козаків і навіть угорців і волохів, кілька разів було повністю знищене, але знову відроджувалося з попелу [5, с. 44].

Пам'ятками старовини довгий час служили два горби, що називалися *Могилами*. Знайдені на полях поблизу села кам'яні шліфовані сокири та ручні рубила, а також мідна сокира свідчать, що тут жили первісні люди ще періоду неоліту.

1438 р. король Свидригайло своєю грамотою пожалував село Внучківці (Онучківці) магнатам Радівецьким. Під 1439 р. фіксуються документи, що польський король Владислав III віддав поселення Внучківці Яну Фіоль-де-Конарьову. Від нього воно перейшло в спадок його сину Лазарю Радевичу.

Фото І. Федорчук

Згадка про Радієвських стосується 1505 р., коли Лазар (Лазур) Радевич (Радієвський) на прізвисько Решка зі своїм племінником Гринцом подали королю на затвердження грамоту на с. Внучківці, видану 1439 р. Яну Фіолю. Первісні пільги власників підтверджені королем Олександром і 1552 р. Сигизмундом-Августом за Євстафієм, Калиманом і Германом Радієвськими. 1522 р. засвідчено було, що первісне поселення Внучківці,

знищене татарами, перенесено в інше місце – в глибину лісу Згар і склало два нові села: Радзієвці і Гришки, що належали тим же Радзієвським [1].

У селі Радівці є кілька мікрорайонів, або так званих «кутків», які називаються за географічними або історичними особливостями. Наприклад, *Горби* – найвища частина села, де здавна селилися родини, а *Заріччя* розташоване

ближче до водних об'єктів. Основними є вулиця *Дорошенка* та вулиця *Квіткова*, які перетинають село. Навколо села розташовані кілька полів та лісів.

На території поселення є штучно створена водойма, яку місцеві жителі називають *Олена*. Згідно з оповідками місцевих мешканців, водойма отримала таку назву через те, що дівчина на ім'я Олена, горюючи через розбите коханням серце, вирішила покінчити життя самогубством і тут втопилася.

Серед поширених прізвищ у селі варто виділити *Бондар*, *Дорош*, *Каспрук*, *Мельник*, *Радзієвський*, *Федорчук*. Ці прізвища вказують на спадкоємність родин, що жили і працювали в селі протягом багатьох поколінь.

На жаль, про визначних постатей селища жодної згадки не збереглося. Однак територіальна громада має інформацію про таких відомих земляків, як поет, літературознавець А. Каспрук (с. Стреків) і літературознавець В. Герасименко (с. Вовковинці) [3, с. 18].

Фото І. Федорчук

Фото з Інтернету

У селищі діє Радовецький ліцей, де навчається близько 110 учнів від першого до дванадцятого класів і працює до 20 вчителів. Також у корпусі ліцею розташовано дитячий садочок, який відвідує майже 30 дітей віком до 6 років.

Основним заняттям мешканців залишається сільське господарство. Багато сімей займаються вирощуванням овочів, фруктів, а також розводять домашню худобу. Місцеві фермери славляться своєю працею та якістю продукції, яка часто представлена на ринках регіону. Восени збір врожаю в селищі перетворюється на справжнє свято для жителів, які діляться своїм добром із сусідами та друзями. В останні роки у Радівцях активно розвивається органічне землеробство. Одним з таких підприємств є «АГРО-МАЙДАН ТОВ», яке спеціалізується на вирощуванні зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур. Керівником підприємства є Слободянюк Микола Сергійович.

Цікаві факти про село

1. Наприкінці XIX ст. у Радівцях проживав відомий письменник України М. М. Коцюбинський. У вересні 1872 р. у село переїжджає сім'я Коцюбинських, яка поселилася в будинку волосного правління. Михайло Михайлович, опинившись поза штатом, у пошуках шматка хліба був змушений залишити Вінницю й переїхати сюди, де влаштувався на службу волосним писарем. На той час у Радівцях було понад 400 хат, 2 500 мешканців, два шинки, паровий млин та школа грамоти. У сучасному поселенні ні волосного будинку, де жив колись Коцюбинський, ні інших пам'ятних споруд не залишилось. Тільки старожили можуть вам показати вулицю та садибу, де була волость. У народі той закут ще й досі називають *Розправою* (там за різні провини карали селян різками). А неподалік від нього раніше була хата дяка Арсена Кульчицького, близької до Коцюбинських людини.

Сутужно жилося Коцюбинським у Радівцях. Злиденна писарська платня (20 карбованців щомісяця) ледве давала змогу прохарчувати сім'ю. Скрута була така, що Михайло Михайлович 14 листопада 1872 р. змушений був продати відставному ротмістрові Роману Олександровичу Бузину-Радинському частину садиби Абазівки (675 квадратних сажнів за 300 карбованців) [4, с. 79].

2. У Радівцях збереглися архітектурні пам'ятки, які є частиною місцевої культурної спадщини. Особливою популярністю серед мешканців користується Свято-Михайлівський

храм, побудований 1898 р. Це місце є важливим духовним і культурним центром села. Архітектура храму відображає як традиційні українські риси, так і

Фото В. Солодовника

елементи місцевого стилю. Серед громади церква користується великою повагою, і багато людей приходять сюди не лише для відправи, але й для участі в культурних заходах.

Селище Радівці – це унікальний куточок Хмельницької області, який поєднує в собі багатий історичний спадок, природну красу та культурну самобутність. Його історія, що охоплює період від аграрного до промислового розвитку, свідчить про стійкість і адаптивність його мешканців. Радівці, незважаючи на численні складнощі та виклики, завжди знаходили сили відроджуватися й розвиватися, що свідчить про їхню сильну громаду та прив'язаність до рідної землі. Сьогодні Радівці активно рухаються в бік сталого розвитку, впроваджуючи інноваційні підходи в сільському господарстві та екології, що підвищує якість життя місцевих жителів. Завдяки освітнім ініціативам молодь має можливість розвиватися та активно брати участь у житті громади. Таким чином, Радівці – це село з багатою історією і живою культурою, що є яскравим прикладом стійкості та прагнення до покращення. Цей населений пункт, попри невеликі розміри, має велике серце, відкрите до змін і розвитку, в якому кожен мешканець відчуває себе частиною великої і дружньої родини.

Список використаної літератури

1. Вовковинецька громада. Історична довідка. Історична довідка Радівці. URL : <https://vovkovynecka-gromada.gov.ua/istorichna-dovidka-radivci-17-30-13-20-03-2018/> (дата звернення : 13.11.2024).
2. Вовковинецька громада. Карта громади URL : <https://vovkovynecka-gromada.gov.ua/structure/> (дата звернення : 13.11.2024).
3. Гагенмейстер В. М. Метрики Красноселки Летичівського повіту на Поділлі 1737–1795 рр. Кам'янець-Подільський, 1923. С. 18.
4. Літературна Вінниччина. Михайло Коцюбинський: (сторінки творчої біографії). Редколегія: Антонюк С. М., Грузман З. М., Подолинний А. М., Хоменко В. В. Вінниця, 1997. С. 79.
5. Михайло Грушевський. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України. Серія перша (ч. 1–80) (1361–1530). С. 44–45.

ТУТ КОЖЕН КУТОЧОК МАЄ ІСТОРІЮ

Село Велика Левада входить до складу Городоцької об'єднаної територіальної громади Хмельницького району Хмельницької області. Засноване у XVIII столітті. Населення 698 мешканців. Через село протікає річка Смотрич, притока Дністра.

Село – це місце, де природа і людська праця створюють особливу гармонію. Тут час ніби сповільнюється, відкриваючи красу простого життя серед мальовничих краєвидів, духмяних полів і затишних хат. Велика Левада – це неповторний куточок України, в якому захована душа України – її минуле, сьогодення і майбутнє. Саме тут зберігаються справжні цінності, які передаються від покоління до покоління.

Слово *левада* означає ділянку річкової долини, що обсаджена деревами [1]. Вперше про село згадується в книзі «Історичний опис Кам'янець-Подільського повіту». Зазначено, що село Велика Левада належало до старого поселення Великого Карабчієва і засноване в середині XVIII ст. [2, с. 12]. 1820 р. у володінні графа Машинського, крім сіл Великий Карабчіїв і Лісогірка, було і село Велика Левада. Перші поселенці зводили хати на правому і лівому берегах річки Смотрич. З часом село розширювалося, і річка стала його природним центром, навколо якого вирувало життя.

Велика Левада була важливим соціальним центром, де мешканці об'єднувалися у спільноти та взаємодіяли.

Після графа Мошинського село перейшло у власність Юзифіни Шембек. До її володінь належали землі поблизу річки Смотрич на ділянці *Дубина*, ліси, вигони для пасовищ. Всі земельні володіння графині у селі Левада становили 65 десятин. Їй належав цукровий, винокурний та цегельний заводи, млин. Графський будинок був розташований у мальовничому парку, оточеному з усіх сторін кам'яним муром. Сьогодні будинок реставровано, в ньому знаходиться дитячий садок.

З розповідей старожилів відомо, що син графині Адам Шембек значну частину володінь програв у карти, а цукровий завод продав єврею Зайцю, який володів ним до революції.

В селі є кілька урочищ – *Цегельня*, де в давнину був цегельний завод; *Басарабія* – місце, де проживали переселенці з Бессарабії; *Ульянівка* – місце де поселилися малоземельні селяни; *Зелене* – вулиця, яка потопає в зелені садів; *Катеринівка* – вулиця села, на якій першою збудувала свою хату Катерина.

Історія села тісно пов'язана з гайдамацьким рухом. У середині XVIII ст. Велика Левада стала одним з центрів гайдамацького повстання. Один з останніх боїв гайдамаків з урядовим військом відбувся поблизу Великої Левади, на виході сучасного Купинського шляху [3, с. 12].

На початку жовтня 1906 р. на цукрово-рафінадному заводі відбувся страйк робітників, який готував комітет, до складу якого входив мешканець села Левади *Йосип Бедриківський*.

1918 р. Україну, зокрема й Поділля, окупували австро-німецькі війська. Цукрово-рафінадний завод було зруйновано. Однак, попри всі труднощі, селяни не втратили надії і продовжили відновлювати свою землю, підтримувати традиції і зберігати культурну спадщину для майбутніх поколінь.

У Леваді завжди головним осередком культури були школа, бібліотека та клуб. До нас дійшли відомості про школу ще з осені 1876 р., коли вона містилась у

невеличкому будинку, що височів у центрі села. Сьогодні ж у поселенні функціонує велика двоповерхова школа, де навчаються талановиті та активні учні.

Фото А. Юрчук

На території Великої Левади працює будинок культури та бібліотека.

Головним осередком популяризації творчості серед дітей та усіх жителів села є Великолевадський ліцей та будинок культури.

Фото А. Юрчук

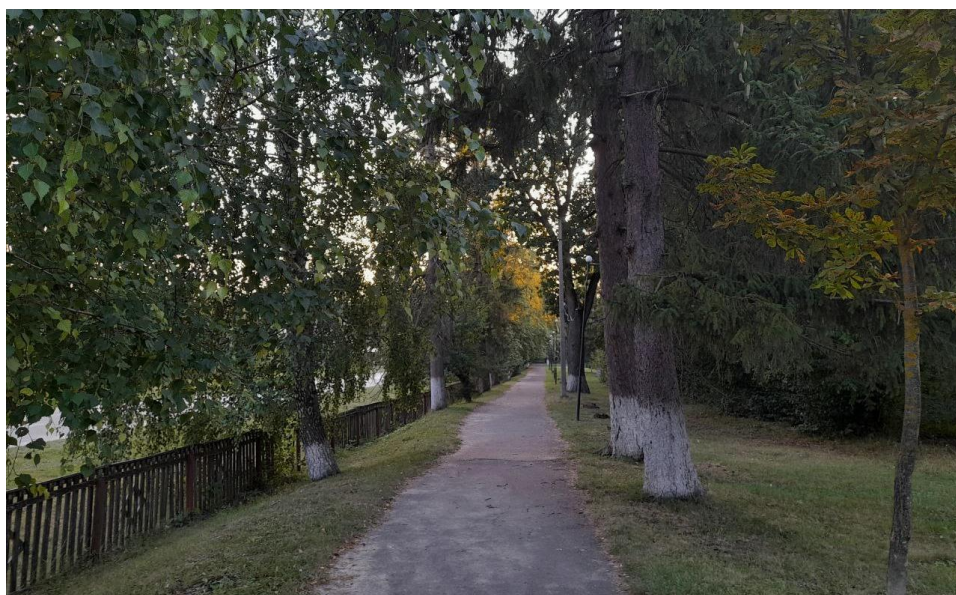
Вчителі та бібліотекарі сприяють аби молоде покоління дотримувалося традицій рідного краю, тому часто організовують різні заходи.

У приміщенні сільського будинку культури функціонує дитячий гурток з рукоділля.

Фото з Інтернету

У селі
знаходиться
ботанічна пам'ятка
природи «Група
вікових дерев».

Тут і далі – фото А. Юрчук

Сільський став.

У селі є мальовнича вулиця *Катеринівка*. Походження цієї назви має цікаву історію. У селі жила дуже вродлива і працьовита дівчина Катерина. Коли дівчині довелося зіткнутися з перспективою покинути рідне село, вона прийняла сміливе рішення залишитися і власноруч побудувати свою хату. На широкій вулиці, що потопала в зелені та чагарниках, Катерина заклала перший камінь, збудувала своє житло. Усі мешканці були здивовані вчинком дівчини, її мудрістю та завзятістю. Вона стала прикладом того, як працьовитість і воля можуть перетворити навіть

найсмівливіші мрії в
реальність. Натхненні
вчинком молодої дівчини,
селяни один за одним
почали будувати свої
обійстя. Це не лише
допомогло розв'язати

проблему із житлом, але й зробило село красивим і доглянутим. Левадчани
вирішили увіковічити пам'ять про Катерину і назвали вулицю в її честь
Катеринівкою.

Варто зазначити, що село славиться творчими людьми, які зберігають і
передають традиції з покоління в покоління. Побутові справи левадчани звикли
виконувати в супроводі музики. Кожна бабуса намагається переповісти своїй онучці
народну пісню або казку.

Ой на небі хмарка

*Ой на небі хмарка,
Ой на небі синім,
Чия така доленька,
Як я не щаслива.
Ой на небі сонце,
Не можу пригнути.
Мала я ухажора,
Не можу забути.
Якби воно нижче,
Я б його пригнула
Якби не любила,
Я б його забула.
Стелися, барвінку,
Буду поливати.
Вернись, ухажоре,
Буду шанувати.*

*А я вже стелився,
Ти не поливала.
А я вже вертався,
Ти не шанувала.
Було не ломати
Червону калину.
Було не любити
Молоду дівчину.
Було не ломати
Зеленого дуба,
Було не любити,
Як тобі не любя.
А на вербі груші,
А на вербі груші,
А на вербі груші,
А на вербі груші,*

*Вибирала стара мати
Невістку до душі,
Невістку до душі,
Нехай вона вибирає
Вона не вгадає,
Вона не вгадає.
Бо Колюньо на Олюню
Всю надію має,*

*Всю надію має.
Тонке біле павутиння
По терну снується,
По терну снується.
Тонке біле павутиння.
По терну снується.
По терну снується.*

Записано від Гуліватої Ганни Семенівни, 1932 р. н, народилася в с. Велика Левада, освіта – 4 класи, доярка, зараз пенсіонерка.

Отже, село – це не просто географічна одиниця, а справжній осередок культури, історії та традицій. Воно є серцем українського побуту, де зберігаються звичаї, ремесла й культура. З часом село адаптується до змін у суспільстві, проте його основні цінності залишаються незмінними – це близькість до природи, відчуття спільноти та родинних зв'язків, а також прагнення зберігати своє минуле і втілювати його в сучасному житті. Село є місцем, де можна знайти справжній спокій і гармонію. Тут живе душа України.

Список використаної літератури

1. Горох – українські словники. URL : <http://surl.li/cbnztu> (дата звернення 23.11.2024).
2. Легенди батьківського краю. URL : <https://www.calameo.com/00411480527b18057c580> (дата звернення 23.11.2024).
3. Село моє - частинка України. URL : <https://levadalib.blogspot.com/p/blog-page.html> (дата звернення 21.11.2024).

**За достовірність інформації і відсутність плагіату відповідальність несуть
автори наукових статей та їхні наукові керівники**

**Свої зауваження, побажання і пропозиції можна висловити
у дзвінках та електронних повідомленнях
Торчинському Михайлу Миколайовичу
(електронна адреса: mina©ukr.net;
тел. 096-95-93-660).**

КРАСА УКРАЇНИ – ПОДІЛЛЯ

Електронний збірник краєзнавчих матеріалів праць

Відповідальний за випуск *Торчинський М. М.*
Технічна коректура *Торчинської Н. М.*